

R.A.BƏŞİROV

BANK İŞİ

(Qısa kurs)

Azərbaycan Respublikası Təhsil
Nazirinin 28 mart 2007-ci il tarixli
235 sayılı əmri ilə dərs vəsaiti kimi
təsdiq edilmişdir.

BAKI - 2007

Elmi redaktor:

i.e.d., prof. Sadıqov M.M.

Rəyçilər: AzDİU-nun «Bank işi» kafedrasının
dosenti, i.e.d. **Sadıqov E.M.**

Azərbaycan Respublikası Milli Bankının
Bank nəzarətinin hüquqi təminat
şöbəsinin rəisi, i.e.d. **Abdullayev Ş.Ə**

**Dərs vəsaitinin VII fəslinin 7-ci paragrafı və VIII fəsli
dos. Q.İ.Əliyev tərəfindən yazılmışdır.**

*Dərs vəsaiti Bank işi fənninin proqramına uyğun olaraq
«Maliyyə kredit» ixtisası üzrə təhsil alan ali və orta ixtisas təhsil
məktəblərinin tələbələri üçün nəzərdə tutulmuşdur.*

*Dərs vəsaiti Bank işi ilə maraqlanan sahibkarlara da
yardımçı ola bilər.*

MÜNDƏRİCAT

Mövzu 1. Bank sisteminin fəaliyyətinin əsasları	
§ 1. Bank sistemi	4
§ 2. Mərkəzi Bank, onun rolu və funksiyaları	5
§ 3. Kommersiya bankları, onların fəaliyyət istiqamətləri	13
Mövzu 2. Kommersiya banklarının resursları və likvidliyi	
§ 1. Kommersiya banklarının resursları	21
§ 2. Kommersiya banklarının likvidliyi	23
Mövzu 3. Kommersiya banklarının nağdsız hesablaşma əməliyyatları	
§ 1. Nağdsız hesablaşmaların təşkili	27
§ 2. Nağdsız hesablaşmaların formaları	30
§ 3. Akkreditiv formasında hesablaşma	37
§ 4. İnkasso sərəncamları üzrə hesablaşmalar	41
§ 5. İnkasso üzrə hesablaşmalar	42
Mövzu 4. Bank kreditləşməsinin təşkili	
§ 1. Kreditin mahiyyəti	47
§ 2. Bank kreditləşməsinin prinsipləri	49
Mövzu 5. Kreditləşmə prosesi	
§ 1. Kreditləşmə mərhələləri	52
§ 2. Kreditlərin geri qaytarılmasının təminatlılığı	60
§ 3. Kommersiya banklarının kredit siyasəti	62
Mövzu 6. Ayrı-ayrı kreditlərin verilməsi və qaytarılması qaydaları	
§ 1. Veksel krediti	66
§ 2. Qiymətli kağızlar və daşınmaz əmlak üzrə kreditləşmə	68
§ 3. Kredit xətti açmaq və overdraft qaydasında kreditləşmə	71
§ 4. Kəndli təsərrüfatlarının kreditləşdirilməsi	73
Mövzu 7. Kommersiya banklarının sair əməliyyatları	
§ 1. Kassa əməliyyatları	74
§ 2. Lizinq əməliyyatları	79
§ 3. Trast əməliyyatları	81
§ 4. Faktoring əməliyyatları	82
§ 5. Valyuta əməliyyatları	84
§ 6. Qiymətli kağızlarla əməliyyatlar	86
§ 7. Bankların investisiya əməliyyatları	88
Mövzu 8. Kapital qoyuluşunun mahiyyətləşdirilməsi və kreditləşdirilməsi	
§ 1. Kapital qoyuluşu, sahələrin inkişafında onun rolu	94
§ 2. Kapital qoyuluşunun uzun və qısa müddətli kreditləşdirilməsi	105
Mövzu 9. Bank menecmenti və marketinqi	
§ 1. Bank menecmenti	108
§ 2. Bank marketinqi	111
Mövzu 10. Kommersiya banklarının maliyyə nəticələri	113

MÖVZU 1. BANK SİSTEMİNİN FƏALİYYƏTİNİN ƏSASLARI

§1. Bank sistemi

«Bank» termini italyan sözü olan, «bankö» sözündən əmələ gələrək pul dəyişmə stolu mənasını verir. Tacirlər ticarət əməliyyatlarını yerinə yetirmək üçün pul dəyişənlərin xidmətindən istifadə etmişlər.

Bank sistemi – bankların, bank infrastrukturu, bank qanunçuluğu və bank bazarnın məcmuudur. İqtisadi sistemin tərkib hissəsi olmaqla bank sistemi cəmiyyətdəki iqtisadi münasibətləri özündə əks etdirir.

İki tip bank sistemi mövcuddur;

bölişdürücü (bir pilləli) – belə bank sistemi iqtisadiyyatın inzibati amirlik yolu ilə idarə edildiyi cəmiyyət üçün xarakterikdir. Bu zaman banklar dövlətin inhisarında olurlar.

bazar (iki pilləli) – burada banklar dövlət inhisarından çıxaraq sərbəst fəaliyyət göstərirlər.

Bank infrastrukturu - bank sisteminin tərkib hissəsi olmaqla – bankların həyat fəaliyyətini təmin edən müəssisələrin və xidmətlərin məcmuudur.

Hazırda bank sistemi iki pilləli prinsip əsasında fəaliyyət göstərir.

birinci pillədə – Mərkəzi bank

ikinci pillədə – komməriya bankları və kredit idarələri durur.

Mərkəzi bank – hər bir ölkənin bank sisteminin əsas həlqəsini təşkil edir. O ümumi milli mənafeini əks etdirərək dövlətin mənafeini müdafiə edən siyasət yürüdür, bütün bank fəaliyyətinin başlıca prinsiplərini müəyyənləşdirir.

Komməriya bankları kredit resurslarının işgüzar hissəsini cəmləşdirərək fiziki və hüquqi şəxslərə bank xidməti göstərirlər.

İxtisaslaşma səviyyəsinə görə komməriya bankları: universal; ixtisaslaşmış banklara bölünürlər.

Universal banklar bütün növ bank əməliyyatlarını yerinə yetirirlər.

İxtisaslaşmış banklar isə bank əməliyyatlarının müəyyən növü üzrə ixtisaslaşırlar.

Azərbaycanın bank sistemi əsasən özündə Milli bankı, kredit təşkilatlarını, xarici bankların nümayəndəliyi və filiallarını birləşdirir.

Bank – aşağıdakı bank əməliyyatlarını yerinə yetirməyə müstəsna hüququ olan kredit təşkilatıdır;

- fiziki və hüquqi şəxslərin pul vəsaitlərini qoyuluşa cəlb etmək;

- cəlb olunmuş vəsaitləri öz adından və öz hesabına qaytarılmaqlıq, müddətlilik və ödəniclik şərtləri əsasında yerləşdirmək;

- fiziki və hüquqi şəxslərə bank hesablarının açılıb aparılması;

- digər əməliyyatlar.

Qanunçuluqla müəyyən olunmuş qaydada ayrı-ayrı bank əməliyyatlarını yerinə yetirmək hüququna malik kredit təşkilatları qeyri bank kredit təkilatı adlanır.

§ 2. Mərkəzi Bank, onun rolu və funksiyaları

Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı Milli Bankdır. Milli Bank respublika prezidentinin 11 fevral 1992-ci il tarixli fərmanı ilə yaradılmışdır. Milli Bank haqqında 7 avqust 1992-ci il, 10 iyun 1996-cı il, 10 dekabr 2004-cü il tarixlərdə qanun qəbul edilmişdir.

Milli Bank ölkədə pul tədavülünün stabilləşməsinə yönəldilən pul kredit siyasətini həyata keçirir. Bazar iqtisadiyyatında onun əsas vəzifəsi pulun dəyərini və alıcılıq qabiliyyətini qorumaqdır.

Milli bankın iqtisadiyyatda rolu aşağıdakılarla müəyyən edilir:

a) manatın möhkəmliyinin təmin edilməsi

b) iqtisadiyyatdakı ümumi pul kütləsinin nizamlaşdırılması

v) kommertiya banklarının fəallığına təsir göstərməsi

q) bank fəaliyyətində vahid qaydaların müəyyən edilib bank təcrübəsinin ayrı-ayrı məsələlərinin şərhı

d) hesablaşma sisteminin fasiləsiz fəaliyyətinə təsir.

İqtisadiyyat inkişaf etdikcə Milli bankın rolu artır. Belə ki, ölkənin pul sisteminin inkişafının əsası pul kredit mexanizmi vasitəsi ilə təmin olunur.

Milli bank Azərbaycanın müasir bank sisteminin başlıca həlqəsidir. Onun fərqləndirici xüsusiyyətləri aşağıdakılardır;

- Milli Bankın nizamnamə kapitalı və digər əmlakı dövlət mülkiyyətidir;

- Milli Bank öz xərclərini öz gəlirləri hesabına həyata keçirir;

- Milli Bank vergi orqanlarında qeyd olunmur;

- Milli Bank hüquqi şəxsdir;

- Milli bankın öhdəlikləri üzrə dövlət məsuliyyət daşmadığı kimi, Milli bankda dövlət öhdəlikləri üzrə məsuliyyət daşmır (bank öz üzərinə belə öhdəlik qəbul etməmişdirsə).

- **Mərkəzi bankların funksiyaları və vəzifələri.**

Azərbaycan Respublikasının Milli bankı «Milli Bank haqqında qanunun» tələblərinə uyğun olaraq Mərkəzi bankların dünya təcrübəsindəki fəaliyyətinə zidd olmayan müxtəlif funksiyaları yerinə yetirir.

- **Mərkəzi bank emissiya mərkəzidir.** Bu o deməkdir ki, Milli Bank banknot buraxılmasında inhisarçı hüquqa malikdir. Bütün ölkələrin Mərkəzi bankları öz ölkələri daxilində nağdı pulların emissiyası üzrə müstəsna hüquqa malikdir. Mərkəzi bank dövlətin nümayəndəsi kimi, qanunçuluqla ona həvalə edilmiş banknot emissiyasını yəni ümummilli kredit pulların emissiyasını həyata keçirir. Mərkəzi bankın emissiyası dedikdə dövriyyəyə nağdı pul buraxılışı başa düşülür.

Nağdı pulların özünün buraxılışı onların kommertiya banklarına satışı qaydasında həyata keçirilir. Satış prosesi isə

kommersiya banklarının Mərkəzi bankdakı ehtiyatlarına mübadilə qaydasında həyata keçirilir.

- **Mərkəzi bank «banklar bankıdır».** İki pilləli bank sisteminə Mərkəzi bankın əsas müştəriləri kommersiya banklarıdır.

Mərkəzi bank kommersiya banklarının sərbəst nağd pullarını, yəni həcmi qanunla müəyyənləşdirilən kassa ehtiyatını özündə saxlayır, onlara kreditləşmədə dəstək olur, kommersiya banklarının fəaliyyətinə nəzarət edir.

Banklar öz likvidliyini qoruyub saxlamaq üçün öz pul vəsaitlərinin bir hissəsini kassa ehtiyatı formasında Mərkəzi bankda saxlayırlar. Bununlada Mərkəzi bank passiv əməliyyatlar üzrə kommersiya banklarına xidmət göstərmiş olur.

- **Mərkəzi Bank hökumət bankıdır.** Hökumətin adından o dövlətin daxili və xarici borcunu idarə edir. Dövlət qiymətli kağızlarını yerləşdirir, ödəyir və digər əməliyyatları yerinə yetirir. Hökumətə kreditlər verir, onun üçün hesablaşma əməliyyatlarını həyata keçirir, qızıl valyuta ehtiyatını saxlayır və onların artırılması siyasətini həyata keçirir.

Mənsubiyyətindən asılı olmayaraq Mərkəzi bank dövlət ilə sıx əlaqədədir. Mərkəzi bank dövlətin baş bankı kimi çıxış edərək hökumətin maliyyə problemləri üzrə məsləhətçisi rolunu oynayır.

Mərkəzi Bank dövlət borcunu idarə edir və bu zaman aşağıdakı metodlardan istifadə edir.

- dövlət öhdəliklərinin kursuna və gəlirliyinə təsir etmək məqsədi ilə onları alır və satır;

- dövlət öhdəliklərinin satışı şərtlərini dəyişdirir;

- müxtəlif üsullarla fərdi investorlar üçün dövlət öhdəliklərinin cəlb ediciliyini artırır.

Mərkəzi bank valyuta mərkəzidir. Bir qayda olaraq banknot emissiyasının təmin edilməsi üçün qızıl valyuta ehtiyatı Mərkəzi Bankda cəmləşdirilir. Onlar milli valyuta kurslarının qorunmasında zəmanət-sığorta fondu rolunu oynayır. Hökumətin adından bank xarici valyuta və qızılın ehtiyatını

nizamladır və qızıl valyuta ehtiyatının əhəmiyyətli mühafizəçisi kimi çıxış edir.

Pul kredit nizamladırıcısıdır. Müasir mərhələdə pul kredit nizamladılması Mərkəzi bankın vacib funksiyalarındandır. Mərkəzi bank – hökumətin iqtisadi siyasətinin tərkib hissəsi olan iqtisadiyyatın pul kredit nizamladılması siyasətini həyata keçirən orqandır. Pul kredit siyasətinin əsas məqsədi: stabil iqtisadi artıma nail olmaq, izsizlik və inflyasiyanı aşağı salmaq, tədiyyə balansını tarazlaşdırmaqdır.

Dövlət qiymətli kağızlarının buraxılışı. Qiymətli kağızların buraxılma şərtləri və yerləşdirmə yerləri Mərkəzi bank tərəfindən müəyyən edilir.

Qiymətli kağızlarla əməliyyatlar;

- büdcə defitsitinin bazar maliyyələşdirilməsini təmin etməyə;

- səmərəli pul siyasətinin həyata keçirilməsinə;

- kapital bazarının digər elementlərinin inkişafını edilməsinə;

- kapital bazarının digər elementlərinin inkişaf edəcəyi fundamentin yaradılmasına imkan verir.

Göstərilən funksiyaların yerinə yetirilməsi üçün Mərkəzi bank aşağıdakı vəzifələri yerinə yetirir:

- Hökumət ilə qarşılıqlı əlaqədə **vahid dövlət pul kredit siyasətini işləyib hazırlayır və həyata keçirir;**

- inhisarçı qaydada nağdı pulun emissiyasını həyata keçirir və nağdı pul tədavişini təşkil edir;

- kredit təşkilatları üçün son kreditor mərhələsi rolunu oynayır;

- ölkə daxilində hesablaşmaların aparılma qaydasını müəyyən edir;

- bank əməliyyatlarının aparılma qaydasını müəyyənləşdirir;

- büdcə sisteminin büdcə hesablarına xidməti həyata keçirir

- bankın qızıl valyuta ehtiyatlarının səmərəli idarə edilməsini həyata keçirir;

- **Kredit təşkilatlarının** dövlət qeydiyyatına qəbul edilməsi haqda qərar qəbul edir, bank əməliyyatlarının yerinə

yetirilməsinə kredit təşkilatlarına lisenziyalar verir, onların fəaliyyətini dayandırır və lisenziyaları geri alır;

- kredit təşkilatlarının və bank qruplarının fəaliyyətinə nəzarət edir;

- kredit təşkilatlarının qiymətli kağızlarını qeydiyyatda alır;

- Mərkəzi Bankın funksiyalarının yerinə yetirilməsi üçün zəruri olan bütün bank əməliyyatı növlərini həyata keçirir;

- Qanunçuluq ilə müəyyən olunmuş qaydada valyuta nizamlaşdırılması və valyuta nəzarətini təsdiq edərək həyata keçirir;

- Beynəlxalq təşkilatlar, xarici dövlətlər və eləcə də fiziki və hüquqi şəxslərlə hesablaşma qaydalarını müəyyən edir;

- Bank sistemi üçün mühasibat uçotu və hesabat qaydalarını müəyyən edir;

- Xarici valyutaların manata nisbətində rəsmi kursunu müəyyən edərək rəsmi kursu nəşr etdirir;

- Tədiyyə balansının proqnozlarının hazırlanmasında iştirak edir və tədiyyə balansının tərtibini təşkil edir.

Mərkəzi Bankın pul kredit siyasəti dedikdə;

- iqtisadi artımın nizamlaşdırılmasına;

- inflyasiyanın buxovlanmasına;

- ölkə vətəndaşlarının məşğulluğunun təmin olunmasına;

- tədiyyə balansının tarazlaşdırılmasına yönəldilən pul tədavülü və kredit sahəsi üzrə tədbirlərin məcmusu başa düşülür.

İqtisadiyyatda pul kütləsinin artırılmasına yönəldilən pul kredit siyasəti - **ekspansionist**; pul kütləsinin azalmasına yönələn siyasət isə **restruksion** siyasət adlanır.

Mərkəzi bankların pul kredit siyasəti aşağıdakı alətlər vasitəsi ilə həyata keçirilir:

- Mərkəzi bankın əməliyyatları üzrə faiz dərəcələri;

- Mərkəzi bankda deponlaşdırılan məcburi ehtiyatların normativləri;

- acıq bazarda əməliyyatlar;

- kredit təşkilatlarının yenidən maliyyələşdirilməsi;

- valyuta müdaxiləsi;

- pül kütləsinin artma istiqamətinin müəyyənləşdirilməsi.

Mərkəzi bank müxtəlif növ əməliyyatlar üzrə bir və ya bir neçə faiz dərəcələri müəyyənləşdirə bilər. Mərkəzi bankın faiz dərəcələri minimal olmaqla bank əməliyyatlarının yerinə yetirilməsinə imkan verir. Mərkəzi faiz siyasətindən pul vahidinin möhkəmləndirilməsi naminə bazar faiz dərəcələrinə təsir vasitəsi kimi istifadə edir.

Mərkəzi bank kredit institutları üçün onların depozit məbləğlərindən müəyyən faiz həcmində minimum zəruri ehtiyat yaratmaq üçün normativlər müəyyən edir. Həmən məbləğlər faizsiz olaraq Mərkəzi bankda açılan hesabda saxlanılır. Belə qayda əsasında kommersiya banklarının həm pul bazarında likvidliyin cari nizamlaşdırılmasına, həm də kredit pulların emissiyasının qarşısının alınmasına təsir göstərilir.

Mərkəzi bankların açıq bazardakı əməliyyatları onlar tərəfindən xəzinə veksellərinin, dövlət istiqrazlarının, dövlət qiymətli kağızlarının alqısı və satqısı ilə əlaqədardır. Bu zaman Mərkəzi bank açıq bazarda faiz dərəcələrini dəyişdirməklə kredit institutlarına öz likvidliklərinin yüksəldilməsi məqsədi ilə dövlət qiymətli kağızlarının alınib satılması üçün şərait yaratmış olur.

Qəbul edilmiş strategiyaya uyğun olaraq Mərkəzi Bank aşağıdakı növdə siyasət yürüdür;

- pul
- uçot
- depozit
- valyuta.

Mərkəzi bankın apardığı bu siyasətlərdən hər hansı biri müəyyən vaxtlarda (situasiyadan asılı olaraq) öncül olur.

Pul siyasəti – pul buraxılışı (emissiya) və ölkədə pul tədavülünün nizamlaşdırılmasıdır.

Azərbaycan Respublikasının Milli Bankı haqqında Qanuna əsasən respublikanın Milli Bankı vasitəsi ilə pul siyasəti aşağıdakı alətlər vasitəsi ilə həyata keçirilir:

- açıq bazarda əməliyyatların aparılması;
- faiz dərəcələrinin müəyyənləşdirilməsi;

- kredit təşkilatları üçün məcburi ehtiyatların müəyyənləşdirilməsi;
- kredit təşkilatlarının yenidən maliyyələşdirilməsi
- depozit əməliyyatlarının aparılması;
- bank əməliyyatlarının məhdudlaşdırılması;
- beynəlxalq təcrübədə qəbul edilmiş pul siyasətinin digər alətləri;

Uçot siyasəti – Mərkəzi bankın bu siyasəti əvəllər kommersion banklarında uçota alınan veksellərin yenidən uçotu və satın alınmasına əsaslanır. Mərkəzi bank veksəl valyutasından diskontu və ya uçot faizinə tutur ki, bununda dəyişilməsi ölkədə kreditləşmənin həcminə təsir göstərir. Onlar yüksəldikcə sərt «bahalı pullar» siyasəti, aşağı düşdükdə isə «ucuz pullar» siyasəti yürüdüür.

Uçot siyasətinə əlavə kimi **lambard və girov siyasətindən** də istifadə olunur.

Depozit siyasəti pul vəsaitlərinin kommersion bankları ilə Mərkəzi bank arasındakı axınıni nizamlaşdırır ki, bununla da Mərkəzi bank kredit institutlarının ehtiyatlarının vəziyyətinə təsir göstərmiş olur.

Ekspansiv depozit siyasəti həyata keçirilərkən iqtisadiyyatın dövlət sektorunun Mərkəzi bankda yerləşdirilən pul vəsaitləri azalır. Müvafiq olaraq bu həcmdə kommersion banklarının ehtiyatları artır. Bununla yanaşı ehtiyac artdıqca kommersion banklarının kredit potensialı artır ki, bu da faiz stavkalarının azalması və inflyasiyaya gətirib çıxarır. Kontraktiv depozit siyasəti yürüdüülərkən əks nəticə əldə olunur – bank ehtiyatı azalır, kredit potensialı aşağı düşür, faiz stavkaları yüksəlir, inflyasiya tempi aşağı düşür.

Valyuta siyasəti – beynəlxalq iqtisadli münasibətlər sferasında həyata keçirilən tədbirlərin məcmuudur. Mərkəzi bankın apardığı valyuta siyasətinin istiqaməti və formaları hər bir ölkənin daxili iqtisadi vəziyyətindən asılıdır.

Müxtəlif dövrlərdə valyuta siyasətinin müxtəlif forma və metodlarından: valyuta məhdudiyəti; prioritetin dəyişilməsi (devolvasiya və revolvasiya), valyuta kursu rejiminin nizamlaş-

dırılması; diskont və deviz siyasətindən istifadə edilir. Mərkəzi bank xarici valyutaların satılıb alınması yolu ilə milli valyuta kursuna təsir göstərir ki, bu siyasət **deviz** siyasəti adlanır.

Mərkəzi banklar pul kredit siyasətini əsasən iki metodla həyata keçirir.

İnzibati metod – birbaşa məhdudiyyət və limit qoyuluşu

İqtisadi metod – birbaşa məhdudiyyətin qoyulmadığı metodlar: vergi, iqtisadi normativlərin qoyulması (kredit resurslarının nizamlaşdırılması fonduna ayırımlar, likvidlik əmsali, bank kapitalının yetərliyi və s.)

Mərkəzi bankın əməliyyatları

Mərkəzi bankın əməliyyatları: passiv və aktiv əməliyyatlara bölünür:

Mərkəzi bankın passiv əməliyyatlarının xüsusiyyəti ondadır ki, onun passiv resurslarının yaranmasının əsas mənbəi banknotların emissiyasıdır.

Mərkəzi bankın passiv əməliyyatlarına daxildir;

- banknot emissiyası
- xəzinədarlıq və kommərsiya banklarından qəbul edilən qoyuluşlar.

Əksər ölkələrdə Mərkəzi bankların resurslarının başlıca mənbəi (54-85%) banknot emissiyasıdır, Hal hazırda banknot buraxılışının qızıl təminatı yoxdur. Pul vahidlərinin qızıl məzmunu ləğv edilmişdir.

Banknot emissiyasının müasir mexanizmi:

- dövlətin, kommərsiya banklarının kreditləşdirilməsinə;
- qızıl valyuta ehtiyatlarının artırılmasına;

əsaslanır.

Banknot emissiyası - bankların kreditləşdirilməsi zamanı veksellər və digər bank öhdəlikləri ilə; dövlətin kreditləşdirilməsi zamanı dövlətin borc öhdəlikləri ilə; qızıl və xarici valyuta alışında isə qızıl və xarici valyuta ilə təmin olunur. Bu o deməkdir ki, banknot emissiyası Mərkəzi bankın aktivləri ilə təmin olunurlar. Banknot emissiyasının həcmi Mərkəzi bankın aktiv əməliyyatlarından asılıdır.

Bankın resurs mənbələrindən biri də **xəzinədarlıq və kommersiya banklarının** qoyuluşlarıdır. Kommersiya bankları vəsaitlərinin bir hissəsini kassa ehtiyatı formasında Mərkəzi bankda saxlamalıdırlar. Kommersiya banklarının Mərkəzi bankdakı müxbir hesabı likvidliyinə görə pul nağdıliyinə bərabərdir.

Bank resurslarının yerləşdirilməsi ilə əlaqədar əməliyyatlar aktiv əməliyyatlar adlanır. Mərkəzi bankların əsas aktiv əməliyyatlarına daxildir

- uçot ssuda əməliyyatları
- dövlət qiymətli kağızlarına qoyuluşlar
- qızıl və xarici valyuta ilə əməliyyatlar.

Uçot-ssuda əməliyyatları iki növ əməliyyatla təmsil olunur:

- uçot əməliyyatları
- dövlət və banklara qısa müddətli ssuda əməliyyatları.

Mərkəzi bankların əsas borc alanları kommersiya bankları və dövlətdir.

Kommersiya bankları Mərkəzi bankın ssudalarından öz müştərilərinin məqsədli kreditləşməsi və pul bazarındakı gərgin vəziyyət zamanı istifadə edirlər.

§ 3. Kommersiya bankları, onların fəaliyyət istiqamətləri.

Kommersiya bankı – hər bir ölkənin kredit sisteminin bir hissəsi olmaqla— bütün bank əməliyyatlarını yerinə yetirən kredit təşkilatıdır.

Digər banklar ya bəzi bank əməliyyatlarını yerinə yetirirlər və ya da bir istiqamət üzrə ixtisaslaşırlar.

Bankları müxtəlif əsaslarla təsnifləşdirmək olar. **Mülkiyyət** formasına görə banklar:

- dövlət – əsasən mərkəzi bank;
 - səhmdar – (kapital səhmlərin satılması ilə formalaşır)
 - kooperativ (kapital payların satışı ilə təmin olunur)
 - bələdiyyə (bələdiyyə və şəhər əmlakı əsasında formalaşır)
 - qarışıq (müxtəlif mülkiyyət formaları kapitalları əsasında)
- banklara

fəaliyyət xarakterinə görə:

- universal (bütün bank əməliyyatlarını aparan)
- ixtisaslaşdırılmış – (bir və ya bir neçə əməliyyat üzrə ixtisaslanan) banklara

funksional təyinatına görə:

- emission – tədavülə nağdı pul buraxan
- depozit – (əhalinin əmanətlərini cəlb edən)
- kommertiya – (bütün bank əməliyyatlarını yerinə yetirən)

banklarına bölünürlər.

Kommertiya banklarının **əsas fəaliyyət prinsipi**, onların real mövcüd olan vəsait müqabilində fəaliyyət göstərməsidir:

Bu prinsipə əsasən:

- kommertiya bankları özlərinin müxbir hesablarındakı vəsait müqabilində digər bankların xeyrinə nağdsız hesablaşmalar apara bilər;

- digər banklara kredit verə bilər, nağdı pul vəsaiti ala bilər;

- kommertiya bankları öz fəaliyyətlərində resurslar ilə kredit qoyuluşu arasında miqdar nisbətinə riayət etməklə yanaşı, bank aktivlərinin xarakteri ilə səfərbər edilmiş resursların xüsusiyyətləri arasında uyğunluğa nail olmalıdır;

- bank fəaliyyətinin iqtisadi normativləri müəyyənləşdirilərkən və onların əməliyyatları nizamlaşdırılarkən bank aktivlərinin onun passivlərinin xarakterindən ciddi asılılığı nəzərə alınmalıdır.

Kommertiya banklarının fəaliyyətinin ikinci vacib prinsipi onların iqtisadi cəhətcə tam sərbəst olmasıdır. Bank öz fəaliyyətinin nəticələrinə görə iqtisadi məsuliyyət daşıyır.

Bu o deməkdir ki,

- banklar xüsusi vəsaitləri və cəlb etdikləri resursları sərbəst sərəncamladır, müştəriləri və əmanətləri sərbəst seçir, vergilər ödənildikdən sonra gəlirlərini sərbəst sərəncamladır.

- Vergilər ödənildikdən sonra gəlirlərin (mənfəətin) yerdə qalan hissəsi səhmdarların ümumi iclasının qərarı ilə bölüşdürülür. Səhmdarların iclası bankın müxtəlif fondlarına ayrılması məbləğin həcmi və normasını və eləcə də səhmlər üzrə ödəniləsi dividəndin məbləğini müəyyən edir

- Kommersiya banklarının iqtisadi mustəqilliyi yalnız onun cari gəlirlərinin səviyyəsi ilə məhdudlaşmır, onun kapitalının səviyyəsində siriayət edir. Kommersiya bankları öz əməliyyatlarına görə bütün riskləri öz üzərinə götürür.

Kommersiya bankları fəaliyyətinin üçüncü prinsipi ondadır ki, kommersiya banklarının öz müştəriləri ilə iqtisadi münasibətləri adi bazar münasibətləri əsasında qurulur. Göstərdiyi xidmətə görə müştərilərdən haqq alır, ona göstərilən xidmətlərə görə isə haqq ödəyir.

Kommersiya banklarının dördüncü fəaliyyət prinsipi ondadır ki, bankların fəaliyyətinin nizamlaşdırılması dolayı iqtisadi üsullarla aparılır.

Dövlət kommersiya bankları üçün «oyun qaydaları» müəyyənləşdirir, lakin onu əmrləşdirmir.

Kommersiya bankları qanunçuluq daxilində müəyyən funksiyaları yerinə yetirir.

Kommersiya banklarının **vacib funksiyalarından biri** kredit üzrə vasitəçilik etməkdir. Bu o deməkdir ki, banklar müəssisə fondlarının və fərdi şəxslərin pul gəlirlərinin dövriyyəsi prosesində müvəqqəti sərbəstləşən pul vəsaitlərini sərbəst edərək onları ehtiyacı olanlar arasında yenidən bölüşdürür.

Bu funksiyanın mahiyyəti ondadır ki:

- resursların yenidən bölgüsü prosesində borc alan mənfəət əldə edir;

- resursların yenidən bölgüsü bankın vasitəçiliyi ilə kreditordan borc alana ödəncilik və qaytarılmaqlıq prinsipi əsasında aparılır;

- verilmiş və alınmış borclara görə haqq borc vəsaitinə olan tələb və təklif əsasında formalaşır.

Kommersiya banklarının vasitəçilik funksiyasının bazar iqtisadiyyatının inkişafındakı rolu bir də ondadır ki, onlar öz fəaliyyətləri ilə iqtisadi sistemdə olan risk və qeyri müəyyənliyi aşağı salırlar.

Kommersiya banklarının **ikinci vacib funksiyası təsərrüfatları** yığma həvəsləndirməkdir.

İqtisadiyyatda aparılan struktur dəyişiklikləri əsasən təsərrüfatların daxili yığımlarına əsaslanmalıdır.

Kommersiya bankları maliyyə bazarında kredit resurslarına tələb ilə çıxış edərək banklar təsərrüfatlarda olan yığımların maksimum cəlb olunmasına çalışmaq ilə yanaşı cari istehlakın məhdudlaşdırılması əsasında vəsait toplanmasına maraqla yanaşmalıdır. Bu maraqla kommersiya banklarının depozit siyasəti əsasında yarana bilər. Banklar depozitlər üzrə yüksək faizlər verməklə yanaşı kreditlərə vəsaitlərin bankda yerləşdirilməsinə, həm də yüksək zəmanət verməlidir.

Kommersiya banklarının *üçüncü funksiyası sərbəst subyektlər arasındakı hesablaşmalarda vasitəçilik etməkdir*. Dövlət mülkiyyətinin hakim olduğu quruluşda, bu qurumun subyektləri arasındakı hesablaşmalar vahid dövlət bankı vasitəsi ilə aparılırdı və bu hesablaşmaların aparılmasında dövlət zəmanətçi kimi çıxış edirdi. Bu prosesdə olan bütün riskləri dövlət öz üzərinə qəbul edirdi.

Bazar münasibətləri şəraitində müştərilər müxtəlif kommersiya bankları arasında səpələndiyinə görə hesablaşmalarda müxtəlif banklar arasında səpələnir və bu zaman yaranan riskləri banklar öz üzərlərinə götürmək məcburiyyətində qalırlar. ŞAD əməliyyatları əsasında aparılan hesablaşmaların aradan götürülərək banklar arasındakı hesablaşmaların müxtəlif hesablar əsasında aparılması onların riskini artırır, belə ki, hesablaşmalar bir bankın filialları arasında deyil müxtəlif banklar arasında aparılır.

Bankların fəaliyyət istiqamətləri

Banklar Milli bankdan aldığı bank lisenziyasında qadağan edilməyən, aşağıdakı fəaliyyət növləri ilə məşğul ola bilərlər:

- tələbli və müddətli depozitlərin və digər qaytarılan vəsaitlərin cəlb edilməsi;
- kreditlərin verilməsi;
- rəqəss hüququ ilə və ya belə hüquq olmadan faktoring, forfeyting, lizinq xidmətləri;
- fiziki və hüquqi şəxslərin hesablarının, o cümlədən bankların müxtəlif hesablarının açılması və aparılması;

- klirinq, hesablaşma-kassa xidmətləri; pul vəsaitinin, qiymətli kağızların və ödəniş vasitələrinin köçürülməsi üzrə xidmətlərin göstərilməsi;

- ödəniş vasitələrinin (kredit və debet kartları; yol çekləri və bank köçürmə vekselləri) buraxılması;

- öz hesabına və ya müştərilərin hesabına maliyyə vasitələrinin (çeklərin, köçürmə veksellərinin, borc öhdəliklərinin və depozit sertifikatlarının) xarici valyutanın, qiymətli metalların və daş-qaşların, valyuta və faiz vasitələrinin, səhmlərin və digər qiymətli kağızların, habelə forvard kontraktlarının, svoplara dair sazişlərin, fyuçerslərin, opsiyonların və valyutalara, səhmlərə, istiqrazlara, qiymətli metallara və ya faiz dərəcələrinə aid digər törəmə vasitələrini satın alınması və satılması;

- qiymətli metalların əmanətə cəlb edilməsi və ya yerləşdirilməsi;

- öhdəliklərin icrasına təminatların, o cümlədən qarantiyaların verilməsi və öz hesabına və ya müştərilərin hesabına akkreditivlərin açılması;

- qiymətli kağızlar bazarında peşəkar fəaliyyət;

- maliyyə müşaviri, maliyyə agentləri və ya məsləhətçisi xidmətlərinin göstərilməsi;

- kreditlərə və kredit qabiliyyətinin yoxlanılmasına dair informasiya verilməsi və xidmətlər göstərilməsi;

- qiymətli əşyaların, o cümlədən banknotların və sikkələrin inkassasiya edilməsi və göndərilməsi;

Kommersiya bankları Milli Bankın icazəsi olmadan topdan-satış və ya pərakəndə ticarət, istehsal, nəqliyyat, kənd təsərrüfatı, yataqların işlənilməsi, tikinti və sığorta fəaliyyəti ilə məşğul ola və ya tərəfdaş, şərik və ya payçı kimi iştirak edə bilməz.

Kommersiya bankları özlərinin maliyyə sabitliyinin təmin edən Milli Bankın onlar üçün müəyyən etdiyi aşağıdakı normativlərə əməl etməlidirlər:

- nizamnamə kapitalının minimum miqdarı;

- məcmu kapitalın minimum miqdarı;

- əsas və məcmu kapitalın risk dərəcəsi üzrə ölçülmüş aktivlərə nisbəti;

- likvidlik göstəriciləri;
- birborc alan və ya biri biri ilə əlaqədar borc alanlar qrupu üçün kredit risklərinin maksimum miqdarı;
- məcmu iri kredit risklərinin maksimum miqdarı;
- digər hüquqi şəxslərin kapitalında bankların iştirakının maksimum miqdarı;
- digər hüquqi şəxslərin kapitalında bankların məcmu iştirakının maksimum miqdarı;
- açıq valyuta mövqeyinin limitləri;
- faizlərin hesablanması, dayandırılmış aktivlərə aid tələblər;

Kommersiya banklarının yaradılması və ləğvi qaydaları

Bank fəaliyyəti ilə məşğul olmaq istəyən hər bir qurum Milli Bankın lisenziyasına malik olmalıdır.

Bank ən azı üç hüquqi və ya fiziki şəxs tərəfindən açıq səhmdar cəmiyyəti formasında yaradılır. Bank fəaliyyətinin lisenziyalaşdırılması qaydası «Banklar haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununa müvafiq olaraq müəyyən edilmişdir.

Kredit idarələrinin litsenziyalaşdırılması zamanı səhmdarların tərkibinə, ilkin kapitalın məbləğinə, bank rəhbərliyinin peşəkarlığına, nəzərdə tutulan əməliyyat və bankın strategiyasına, bank aktivlərinə xüsusi diqqət yetirilir.

Bank fəaliyyətinin litsenziyalaşdırılmasında məqsəd maliyyə cəhətcə zəif, yüksək riskə məruz qalası, bankların maliyyə bazarına çıxmasının qarşısını almaqdır.

Bank fəaliyyətinin litsenziyalaşdırılması üçün əsasən aşağıdakı sənədlər təqdim olunur:

- dövlət qeydiyyatına götürülməsi üçün ərizə-xahişnamə;
- təsis müqaviləsi - o bütün təsisçilər tərəfindən imzalanır;
- kredit təşkilatının nizamnaməsi;
- biznes planı;
- dövlət rüsumunun ödənilməsini təsdiq edən sənəd;
- təsisçilər haqqında məlumat;
- nizamnamə kapitalına köçürülən vəsaitlərin yaranma mənbəini göstərən sənəd;
- kredit idarəsi rəhbərlərinin siyahısı.

Bank lisenziyalarının alınması üçün müraciətlərə baxılması iki mərhələdən ibarətdir:

birinci mərhələdə təsisçilərin lisenziya almaq üçün ilkin müraciətinə baxılır;

ikinci mərhələdə bank dövlət qeydiyyatına alındıqdan sonra yekun müraciətə baxılır.

Bankın yekun müraciətinə ən gec 30 təqvim günü müddətində baxılır. Yekun müraciətdə və ya ona əlavə edilmiş sənədlərdə səhvlər və ya çatışmamazlıqlar müəyyən edildikdə onların aradan qaldırılması üçün Milli Bank müraciət edən banka müvafiq bildiriş göndərir. Yenidən təqdim edilən sənədlərə Milli Bank ən gec 15 təqvim günü müddətində baxmalıdır.

Milli Bank təqdim olunan sənədlər əsasında müsbət nəticəyə gələrsə 5 təqvim günü ərzində müraciət edənə yazılı bildiriş göndərir.

Milli Bank:

- bankın rəhbər işçilərinin ixtisas səviyyəsi tələblərə uyğun olmadığıda;

- təsisçilərin maliyyə vəziyyəti qeyri qənaətbəxş hesab edildikdə;

- təqdim olunmuş sənədlər qanunçuluğa uyğun olmadığıda və s. hallarda lisenziya verməkdən imtina edə bilər.

Milli Bank eyni zamanda verdiyi lisenziyaları ləğv edə bilər.
- Bu qayda banklar haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu ilə müəyyənləşdirilmişdir. Əsasən aşağıdakı hallarda lisenziyalar ləğv edilə bilər:

- bank təsisçilərinin müraciəti olduqda;

- bank müflis elan edildikdə;

- lisenziya almaq üçün ərizə verilərkən təqdim olunmuş sənədlərdə yanlışlıqlara yol verildikdə;

- bank lisenziyasında nəzərdə tutulmayan fəaliyyət növlərini həyata keçirdikdə;

- bilərəkdən Milli banka yanlış hesabat və məlumat verildiyi faktları müəyyənləşdirildikdə;

- bankın nizamnamə kapitalının müəyyən olunan minimum miqdardan az olduqda və s. (qanunda bu qəbildən 18 bənd nəzərdə tutulub)

İqtisadiyyatın inkişafı bank sisteminə inkişafını onların sayının artırılmasını tələb edir. Bu da banklar arasında rəqabəti gücləndirir. Rəqabət bir tərəfdən bankların inkişafına gətirirsə, digər tərəfdən bəzilərinin bu rəqabətdə uduzmaları ilə nəticələnir. Nəticədə bankların yenidən təşkili prosesi baş verir. Yenidən təşkil olunma prosesi qovuşma, birləşdirilmə, ayrılma, yenidən təşkil formasında aparılır.

Qovuşma - yeni bank yaratmaq məqsədilə ilə iki və ya bir neçə bankın əmlakının və fəaliyyətinin birləşməsidir. (kəonüllü). Yeni bank yaranan anda digərləri fəaliyyətini dayandırır. Yeni bankın səhmləri həməən bankların qoyuluşları və əmlaklarına müvafiq olaraq paylanır. Yeni rəhbərlik birləşən bankların rəhbərlərindən ibarət olur.

Birləşdirilmə - qovuşmanın bir forması olmaqla bir bankın digərini satın alması deməkdir. Bu zaman satın alınmış bankın bütün hüquq və vəzifələri satın alan banka keçir. Birləşdirilmə xolding kompaniyalarının inkişafı zamanı baş verir. Bu zaman bank müəyyən səhm paketlərini almaqla bankı, sığorta, investisiya kompaniyalarını, pensiya fondunu və s. özünə birləşdirir.

Yenidən təşkil olunma bankın təşkilati-hüquqi formasının dəyişilməsi ilə əlaqədar prosedir. Bu prosədə banklar yeni əməliyyatların aparılmasına lisenziya alır və universallaşmağa irəliləyir.

Banklar: müflisləşmə, təsisçilərin qərarına əsasən və məhkəmənin qərarı ilə ləğv oluna bilərlər.

Bankın ləğvi ləğv etmə komissiyası tərəfindən və Banklar haqqında qanuna əsasən həyata keçirilir.

MÖVZU 2. KOMMERSİYA BANKLARININ RESURLARI VƏ LİKVIDLİYİ

§ 1. Kommersiya banklarının resursları

1. Bank resursu – bankın sərəncamında olub, aktiv və digər əməliyyatların yerinə yetirilməsi üçün istifadə olunan pul vəsaitlərinin məcmusudur. Bank resurslarını bank kapitalı adlandırırlar. Kommersiya banklarının resursların formalaşdırılması üçün yerinə yetirdikləri əməliyyatlar passiv əməliyyatlar adlanır.

Bankın resursları təşkili mənbələrinə görə: xüsusi kapitala və cəlb olunmuş vəsaitlərə bölünür.

Bankın xüsusi kapitalına daxildir:

- nizamnamə fondu;
- ehtiyat fondu;
- bankın mənfəəti hesabına yaradılan digər fondlar;
- il ərzində bölüşdürülməmiş mənfəət.

Nizamnamə fondu tamamilə iştirakçıların (hüquqi və fiziki şəxslərin) vəsaiti hesabına yaradılır və onların öhdəliklərinin təmin edilməsinə xidmət edir. Nizamnamə fondunun cəlb edilmiş vəsait hesabına yaradılmasına icazə verilmir. Bank yaradılarkən nizamnamə fondu yalnız pul vəsaitləri və maddi aktivlər hesabına formalaşa bilər.

Nizamnamə kapitalının minimum həcmi milli bank tərəfindən müəyyən edilir.

Bankın **ehtiyat fondu** münfəətdən ayırmalar hesabına yaradılır. Onun həcmi nizamnamə kapitalına nisbətən müəyyənləşdirilir və nizamnamə kapitalının 15%-dən aşağı ola bilməz.

Ehtiyat fondunun yaradılmasında məqsəd bankın aktiv əməliyyatları nəticəsində mövcud ola bilən itgilərin ödənilməsidir. Bu fondun vəsaitlərindən həmçinin mənfəətin, dividendlərin ödənilməsinə çatışmayan hissələrin ödənilməsinə istifadə edilir.

Ehtiyat fondu ilə yanaşı banklarda mənfəət hesabına xüsusi təyinətli fondlar da (sosial təyinətli fond, yığım fondu və s.) yaradılır.

Bankın xüsusi vəsaitlərinin başlıca funksiyası bankın öz əmanətçiləri qarşısındakı öhdəliklərinin təmin edilməsinə xidmət etməkdir. Bankın sərəncamında olan xüsusi vəsaitlər onun fəaliyyətinin miqyasını müəyyənləşdirir və maliyyə bazasını təşkil edir. Sahibkarlıq fəaliyyətinin digər sahələrinə nisbətən kommertiya banklarının xüsusi kapitalı məcmu kapitalda aşağı xüsusi çəkiyə malikdir. Sahibkarlıq fəaliyyətinin digər sferalarından fərqli olaraq bankların fəaliyyətində xüsusi kapital başqa təyinatla malikdir. Sahibkarlıq fəaliyyətinin digər sahələrində xüsusi vəsaitlər onların ödəmə qabiliyyətinin təmin edilməsini və əksər əməliyyatların yerinə yetirilməsinə xidmət edirsə – kommertiya banklarının xüsusi vəsaitləri əsasən əmanətçilərin mənfəətinin qorunmasına, müəyyən miqdarda da özünün əməli fəaliyyətinin maliyyə təminatına xidmət edir.

Kommertiya banklarının resurslarının böyük əksəriyyəti cəlb olunan vəsaitlər hesabına yaradılır və banklar əsasən öz-gənin vəsaitləri hesabına fəaliyyət göstərirlər.

Tərkib etibari ilə banklar tərəfindən resurs kimi cəlb olunmuş vəsaitlər müxtəlifdir. Onlara daxildir:

1. bankın müştəri ilə apardığı iş nəticəsində cəlb etdiyi vəsait (depozit);
2. borc öhdəliklərinin buxarılması ilə əlaqədar cəlb olunan vəsait;
3. banklar arası kredit formasında digər banklardan borc alınan vəsait;
4. milli bankın ssudaları

Kommertiya bankında pul vəsaitlərinin saxlanılması üçün müştəriyə açılmış hər bir hesab prinsipdə depozit hesab adlana bilər.

Əmanətçilərin kateqoriyası baxımından depozitlər fiziki və hüquqi şəxslərin depozitlərinə bölünür. Hüquqi şəxslərin depozitləri də yekcins deyildir. Onların özü də mülkiyyət formasına, investisiyanın xarakterinə görə fərqlənirlər. Hökumət

və yerli hakimiyyət orqanları, xalq təsərrüfatının bütün sahələrinin müəssisə və təşkilatları, maliyyə və kredit orqanları, vətəndaşlar banklara qoyuluş edə bilirlər.

Müddət baxımından qoyuluşlar:

tələb edilənədək: müddətli və şərtli əmanətlərə bölünürlər.

Kommersiya banklarının resurslarının quruluşunda banklar arası kredit xüsusi yer tutur. Bu mənbə qısa müddətli olub operativ resurs əldə etmək qaydasıdır.

Müvəqqəti sərbəst resursa malik olan bank onu hərəkətsiz saxlamaqdansa müəyyən faizlə başqa banklara satmağı, daha üstün tuturlar. Əlavə resursa ehtiyacı olan banklar tərəfindən həmin resurs satın alınır.

Kommersiya banklarının resurs mənbələrindən biri də Milli Bankın kreditləridir. Bu kreditin əsas mənbəi emissiyadır və kommersiya banklarının resurs mənbəi kimi axırncı mərhələ hesab edilir. Milli bankın kreditlərindən istifadə imkanı vahid dövlət pul kredit siyasətinin əsas istiqamətləri ilə müəyyən edilir.

§ 2. Kommersiya banklarının likvidliyi

Bank fəaliyyətinin əsas anlayışlarından biri də likvidlikdir. Kommersiya bankının likvidliyi dedikdə bankın aktivlərinin onun borc öhdəliklərinin vaxtında ödənilməsi üçün tez bir zamanda ödəniş vasitəsinə çevrilmək imkanındır.

Likvidlik anlayışı aktivlərin pul vəsaitlərinə rahat, asan çevrilməsi mənasını verir. Likvidlik – bankın davamlılıq, etibarlılıq və işqabiliyyətliliyinin rəhmidir O banklara aşağıdakı funksiyaların yerinə yetirilməsinə imkan verir:

- müştərilərin tapşırığı ilə ödənişlər aparmaqa;
- kreditlərə vəsaitlərin qaytarılmasına;
- öz üzərinə götürdüyü öhdəliklər müqabilində müştərilərin pul vəsaitlərinə olan tələblərin ödənilməsinə.

Təcrübədə bankın aktivlərinin likvidliyi onun balansının likvidliyi ilə ölçülür: bankın balansı o zaman likvidli hesab olu-

nur ki, onun aktivlər üzrə vəsaitləri tez reallaşma_ nəticəsində passiv üzrə öhdəlikləri ödəyə bilsin.

Risk səviyyəsinə görə bankın aktivləri beş qrupa bölünür.

Birinci qrupa riskdən azad olan aktivlər:

- bankın Milli bankda açdığı müxbir hesablardakı vəsait;
- Milli bankın ehtiyat hesabındakı vəsait;
- dövlət borc öhdəliklərinə qoyulmuş vəsait;
- kassada olan və ona bərabər tutulan vəsait;
- kredit təşkilatlarının səhmləri üzrə ödənişlərə daxil olan

vəsait; daxildir.

İkinci, üçüncü və dördüncü qrupa aktivlər risk səviyyəsi dərəcələrinə görə daxil edilirlər (müvafiq olaraq 20,20,70%). Beşinci qrupa risk səviyyəsi 100% olan aktivlər daxil edilir. Bu qrupda qiymətli kağızlara qoyulan vəsaitlər (ikinci, üçüncü və dördüncü qruplara daxil olan kağızlardan başqa) veksəl kreditləri, müştərilərə verilən uzun və qısa müddətli ssudalar, bankın təsərrüfat əməliyyatları və kapital qoyuluşları üzrə debitorlar yüksək xüsusi çəkiyə malikdirlər.

Lkividliyin bank sistemi üçün vacibliyini nəzərə alaraq onun Milli Bank tərəfindən tənzimlənməsi vacib hesab edilir. Bu tənzimləmə:

- ümumilikdə bank sisteminin fəaliyyətinin stabilliyini;
- dövlətin, əmanətçilərin, kreditorların mənafəini;
- dövlətin pul kredit və maliyyə siyasətinin həyata keçirilməsini təmin edir.

Milli Bank likvidlik normativlərini müəyən etməklə və eləcə də bu tələblərin yerinə yetirilməsinə nəzarət etməklə kommersiya banklarının əməliyyatlarını idarə edir. Bununla da Milli Bank bank sisteminin stabilliyini, əmanətçilərin və kreditorların mənafəini təmin etmiş olur.

Yeni yaradılmış banklar üçün bankın kapitalının yetərliyi göstəricisi müəyyən edilir, yəni bankın kapitalının, risk səviyyəsinə uyğun aktivlərin məbləğinə nisbəti göstəricisi hesablanır.

k (bankın kapitalı)

$$H_1 = \frac{\text{---}}{\text{A (risk səviyyəsinə uyğun aktivlər)}}$$

Bankın kapitalının tərkibinə: nizamnamə və ehtiyat kapitalı, xüsusi fondlar və bölüşdürülməmiş mənfəət daxildir.

Bu normativ hesablanarkən aktivlərin hər kateqoriyası müvafiq risk əmsalına korrektivə edilir və sonra cəmləşdirilir.

Milli Bank qanunla müəyyən olunmuş səlahiyyətləri daxilində bankların fəaliyyətinin nizamlaşdırılması məqsədilə kommersiya bankları üçün likvidliyin aşağıdakı növlərini müəyyən etmişdir.

Cari likvidlik - (H2) - likvidli aktivlərin məbləğinin cəminin (LAc) bankın tələbedilənədk və 30 gündək olan öhdəliklərinin (BÖc) cəminə nisbəti kimi müəyyən edilir.

$$H2 = \frac{\text{LAc}}{\text{BÖc}} \cdot 100\%$$

H2 - nin mümkün qiyməti 50-70% həcmində müəyyən edilir.

Bu normativ bankın balansının likvid aktivlərinin hansı hissəsinin tələb edilənədk öhdəliklərinin ödənilməsinə yönəldilə bilinməsi imkanını müəyyənləşdirir.

Ani likvidlik - (H3) - bankın yüksək likvidli aktivlərinin cəminin (LAa) tələb edilənədk hesablar üzrə öhdəliklərin cəminə (BÖa) nisbəti kimi müəyyən edilir.

$$H3 = \frac{\text{LAa}}{\text{BÖa}} \cdot 100\%$$

H3 - normativinin minimum qiyməti 20%-dir. Bu normativin yerinə yetirilməsi bankın cari vaxt kəsiyində əmanətçilər qarşısında öz öhdəliklərini yerinə yetirə bilmə qabiliyyətini göstərir.

Uzun müddətli likvidlik - (H4) – bankın ödəniş müddəti bir ildən artıq olan müddətə verdiyi kreditlərin (Kum)bankın kapitalın (K) və eləcə də depozit hesablar üzrə öhdəliklərinin bir ildən çox müddətə aldığı kredit və borc öhdəliklərin cəminə (UÖ) olan nisbəti kimi müəyyən edilir.

$$H4 = \frac{K(y.m)}{K + U\ddot{O}} \cdot 100\%$$

Bankın nizamnamə kapitalı bankın öz borc öhdəliklərinin yerinə yetirilməsində zəmanət rolunu oynamaqla, onun etibarlılığını və likvidliyini təmin edir.

H4 – maksimum qiyməti 120% müəyyən edilir.

Banklar üçün **likvid aktivlərin bank aktivləri məbləğinə nisbəti göstəricisi də müəyyən edilir** və likvid aktivlərin (LAc) bankın bütün aktivlərinə nisbəti kimi hesablanır.

$$H5 = \frac{LAc}{A} \cdot 100\%$$

H5 - maksimum qiyməti 20%-dir. Bu normativ likvid aktivlərin lazımi səviyyədə balansın likvidliyini həcmnin aktiv əməliyyatlar üzrə bankın yüksək gəlirliyini nə dərəcədə təmin edə bilməsini göstərir.

MÖVZU 3. KOMMERSİYA BANKLARININ NAĞDSIZ HESABLAŞMA ƏMƏLİYYATLARI

§ 1. Nağdsız hesablaşmaların təşkili

Nağdsız hesablaşmalar – banklardakı hesablar üzrə yazılış qaydasında aparılan pul hesablaşmalarıdır. Bu zaman hesablaşmalarda nağdi pul iştirak etmir və pul vəsaitləri ödəyicinin hesabından silinərək pul alanın hesabına daxil edilir.

Nağdsız hesablaşmalar sistemi sənəd dövriyyəsində istifadə olunan hesablaşma prinsipləri, forma və üsullarını özündə əks etdirir.

Nağdsız pul dövriyyəsi aşağıdakı qurumlar arasındakı hesablaşmaları özündə cəmləşdirir:

- kredit təşkilatlarında hesabı olan müxtəlif mülkiyyət formalı müəssisə, idarə və təşkilatları;
- kreditin alınması və ödənilməsi ilə əlaqədar hüquqi və fiziki şəxslərlə banklar arasındakı;
- əmək haqqı və qiymətli kağızlar üzrə gəlirlərin ödənilməsi üzrə hüquqi şəxslərlə fiziki şəxslər;
- vergilərin, yığımların və digər məcburi ödənişlərin dövlət xəzinəsinə ödənilməsi və eləcə də büdcə vəsaitlərinin alınması üzrə fiziki və hüquqi şəxslər ilə dövlətin xəzinəsi arasındakı.

Məhsulun satışı prosesinin, dövriyyə vəsaitlərinin dövriyyəsinin sürətləndirilməsi əsasən hesablaşmaların səmərəli təşkilindən asılıdır.

Nağdsız hesablaşmalar əmtəə və qeyri əmtəə əməliyyatları üzrə həyata keçirilir.

Bazar münasibətləri şəraitində nağdsız hesablaşmalar aşağıdakı prinsiplər əsasında həyata keçirilir:

- nağdsız hesablaşmalar bankda müştərilər üçün vəsaitlərin saxlanması və köçürülməsi üçün açılmış bank hesabları vasitəsi ilə aparılır;
- müəssisə və təşkilatlar sərbəst surətdə istənilən hesablaşma formasını seçə bilərlər;
- hesablaşmaların təsərrüfat, kredit və digər müqavilələrdə nəzərdə tutulmuş müddətlər üzrə aparılması

- bank tərəfindən ödənişlərin ödəyicinin sərəncamı əsasında onlar tərəfindən müəyyən olunmuş növbəlilik əsasında hesabda olan vəsait müqavilində aparılması;

- mal-materiallar yola salındıqdan, xidmətlər göstərildikdən, işlər görüldükdən sonra ödənilməlidir. Razılaşmaya əsasən əvvəlcədən ödənişə icazə verilir.

Nağdsiz hesablaşmalar prosesində göstərilən prinsiplərə ciddi əməl edilməlidir.

Bir biri ilə iqtisadi münasibətlərdə olan subyektlərin hesablaşmaları banklar arası hesablaşma kimi qəbul edilir.

Banklar arası hesablaşmalar aşağıdakı hallarda meydana çıxır;

- ödəyici ilə vəsait alan təşkilatın hesabları müxtəlif banklarda olduqda;

- banklar qarşılıqlı kreditləşmə apardıqda və nağdı pulların yeri dəyişildikdə.

Banklar arası hesablaşmalar bankların biri biri ilə müxbir münasibətlər üzrə bağladıqları müqavilə əsasında müxbir hesablar vasitəsi ilə aparılır.

Müxbir hesabların köməyi ilə aparılan banklar arası hesablaşmaların iki variantı mövcuddur:

Birinci – kommersiya banklarının biri biri ilə müxbir münasibətlərinə əsaslanan qeyri mərkəzləşdirilmiş variant;

İkincisi – mərkəzləşdirilmiş variant. Bu zaman banklar arasındakı hesablaşmalar bankların Milli Bankda açdıqları müxbir hesablar vasitəsi ilə həyata keçirilir.

Respublikamızda banklar arası hesablaşmaların ikinci variantından istifadə edilir. Banklar arasındakı hesablaşmalar Milli Bankın zonalar üzrə açdığı Hesablaşma Kassa Mərkəzləri (HKM) vasitəsi ilə aparılır. 1 yanvar 2006-cı ilə Azərbaycanda 11 ərazi idarəsi fəaliyyət göstərir.

Banklar arası hesablaşmalar sistemində klirinq hesablaşma sistemi əhəmiyyətli yer tutur. **Klirinq** – qarşılıqlı ödənişlərin üzləşməsinə (zaçotuna) əsaslanan hesablaşma qaydasıdır. Klirinqin iki növü mövcuddur:

banklar arası – hüquqi şəxslərin qarşılıqlı pul tələblərinin üzvləşdirilməsi qaydasında banklar arasındakı hesablaşmalar
valyuta – xarici ticarət əməliyyatları üzrə iki və ya bir neçə ölkələr arasındakı hesablaşmalar sistemi

Banklar öz müştərilərinə əsas fəaliyyətləri ilə əlaqədar əməliyyatların aparılması üçün **hesablaşma hesabı** və ya **cari hesab** açır

- kommersiya fəaliyyəti ilə məşğul olub fəaliyyətlərinin əsas məqsədi mənfəət əldə etmək olan müəssisə və təşkilatlara;

- hüquqi şəxs yaratmadan sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan vətəndaşlara;

- fəaliyyəti pul ilə maliyyə xarakterli xidmətlərin göstərilməsi, kapitalın səfərbər edilib yenidən bölüşdürülməsi ilə əlaqədar olan maliyyə təşkilatlarına **hesablaşma hesabı** açılır.

Hesablaşma hesabından məhsul satışından, işlərin görülməsindən, xidmətlərin göstərilməsindən gələn gəlirlərin, realizasiyadan kənar əməliyyatlardan gəlirlərin, alınmış kredit məbləğlərinin, sair daxil olmaların daxil edilməsi üçün istifadə edilir.

Hesablaşma hesabından eyni zamanda satıcılarla, büdcə ilə, fəhlə və qulluqçularla, banklarla və eləcə də məhkəmənin və hüquqi şəxslərin hesabından danışıqsız qaydada vəsait silmək hüququ olan digər təşkilatların qərarı ilə aparılan ödənişlər həyata keçirilir.

Kommersiya müəssisələrinin yerləşdiyi yerdən kənarında yerləşən nümayəndəlik və filiallara bankda **sub hesablaşma hesabı** açılır.

Hesablaşma hesabı açıla bilinməyən müştərilərə:

- qeyri kommersiya təşkilatlarına yəni fəaliyyət məqsədləri mənfəət əldə etmək olmayan təşkilatlara;

- hüquqi şəxslərin filiallarına, nümayəndəliklərinə;

- rəhbərləri sərbəst kredit sərəncamçıları olmayan büdcədə olan müəssisə və təşkilatlara cari hesablar açılır.

Hesablaşma və cari hesabının açılması üçün müştəri banka aşağıdakı sənədləri təqdim etməlidir:

- hesablaşma hesabının açılması üçün müəyyənləşdirilmiş formada ərizə;
- müəssisənin dövlət qeydiyyatından keçməsi haqda sənəd;
- müəssisənin yaradılması haqqında notarial qaydada təsdiq edilmiş təsis müqaviləsinin surəti;
- nizamnamənin notarial qaydada təsdiq edilmiş surəti;
- müəssisə direktorunun səlahiyyətlərinin təsdiq edilməsi haqqında sənəd;
- müəssisənin baş mühasibinin səlahiyyətlərinin təsdiq edilməsi haqda sənəd
- notarial qaydada təsdiq olunmuş müəssisənin birinci vəzifəli şəxslərinin imzalarının və müəssisənin möhürünün nümunəsi olan kartoçka;
- müəssisənin vergi ödəyicisi kimi uçota durması haqda vergi müfəttişliyinin arayışı;
- statistika orqanlarının qeydiyyat kartoçkası, sosial fondlardan arayışlar.

§ 2. Nağdsız hesablaşmaların formaları

Banklarda aparılan nağdsız hesablaşmalar müəyyən formada həyata keçirilir. Hazırkı şəraitdə nağdsız hesablaşmalar:

- ödəniş tapşırığı
- akkreditivlər
- çeklər
- inkasso
- inkasso sərəncamları formalarında aparılır.

Hesablaşma əməliyyatları hesablaşma sənədləri əsasında həyata keçirilir. Hesablaşma sənədləri hesablaşmanın xarakterini təsdiq edən rekvizitlərə malikdirlər.

1. Ödəniş tapşırığı ilə hesablaşmalar.

Ödəniş tapşırığı – ödəyicinin öz hesabından müəyyən məbləğ pul vəsaitlərinin silinib digər müəssisənin hesabına daxil edilməsi haqqında özünə xidmət edən banka verdiyi yazılı tapşırığıdır. Ödəniş tapşırığı ilə hesablaşma zamanı bank (emitent

bank) ödəyicinin tapşırığı ilə onun hesabında olan vəsait hesabına müəyyən pul vəsaitini bu və ya başqa bankda (Benefisar bankda) ödəyicinin göstərdiyi şəxsin (vəsait alanın) hesabına ödəniş tapşırığının banka təqdim olunduğu günün ertəsi günündən gec olmayaraq köçürməyi öhdəsinə götürür.

Ödəniş tapşırığından:

- yola salınmış mal material, görülmüş iş, göstərilmiş xidmətlərin dəyərinin ödənilməsində;

- büdcəyə, büdcədən kənar fondlara pul vəsaitlərinin ödənilməsində;

- qabaqcadan ödəmə qaydasında ödəmələr nəzərdə tutulduqda;

- kreditlərin, borcların qaytarılması və yerləşdirilməsi və onlar üzrə faizlərin ödənilməsi üzrə pul vəsaitlərinin köçürülməsində;

- qanunçuluqda və ya müqavilədə nəzərdə tutulan digər məqsədlərə pul vəsaitlərinin köçürülməsində;

istifadə olunur.

Ödəniş tapşırıqları bank tərəfindən icra üçün bank ilə hesab sahibi arasında başqa razılaşma olmadıqda ödəyicinin hesabında ödənişi tam təmin edən məbləğdə vəsait olduqda qəbul edilir.

Müəyyən olunmuş blank formasında banka təqdim olunan ödəmə tapşırığı yazıldığı gündən (yazıldığı gün nəzərə alınmır) 3 təqvim günü ərzində etibarlı hesab edilir.

Ödəniş tapşırığı ödəyici tərəfindən standart blankda yazılır. Orada ödəniş üçün bütün lazımi rekvizitlər olmalıdır. Bu rekvizitlərə daxildir:

- ödəyicinin adı və digər rekvizitləri;
- vəsait alanın adı və digər rekvizitləri;
- emitet bankın adı və digər rekvizitləri;
- benefisar bankın adı və digər rekvizitləri;
- vəsaitin məbləği və valyuta növü;
- ödənişin təyinatı.

Respublika ərazisində ödəniş tapşırığının A və B formalarından istifadə olunur.

Azərbaycan Respublikasında nağdsız
hesablaşmalar və pul köçürmələri
haqqında Təlimata Əlavə № 1

"A" formatlı ödəniş tapşırığı №-
_____ 20__ ci il
(tarix)

A1. Emitent (ödəyən) bank Adı Kodu..... VÖEN..... Müxbir hesab..... S.W.I.F.T. BİK.....	B1. Benefislar (alan) bank Adı Kodu..... VÖEN..... Müxbir hesab..... S.W.I.F.T. BİK..... Vasitəçi bank
A2. Ödəyici Adı Hesab №..... VÖEN.....	B2. Vesaiti alan Adı Hesab №..... VÖEN.....
C1. Valyuta növü	
C2. Köçürülən Məbləğ rəqəmlə Məbləğ yazı ilə	
D1. Ödənişin təyinatı və əsas	
D2. Ödənişə əlaqədar Əlavə informasiya.....	

Müştərinin imzası (ları) 1.

2.

M.Y.

Bankın imzaları: 1.

2.

M.Y.

İcra haqqında bank qeydi:

Vesaitin qeyd olunan rəkvizitlər üzrə köçürülməsini öz imza və möhürümüzlə təsdiq edirik.

Azərbaycan Respublikasında nağdsız
hesablaşmalar və pul köçürmələri
haqqında Təlimata Əlavə № 2

Format B

Ödəniş tapşırığı №		<	>	20	-ci il
Ödəyici üçün	Vəsəli alan:	Vəsəli alanın bank rekvizitləri:			
	Adı: _____	Adı: _____			
	Ünvanı: _____	Kodu: _____			
	VOEN*-i: _____	VOEN-i: _____			
	Müxbir hesabı: _____	Carl hesabı: _____			
Ödənişin təyinatı:	Ödəyici:	Ödəyici:			
	Adı/S.A.A.: _____	Adı/S.A.A.: _____			
	Ünvanı: _____	Ünvanı: _____			
	Kodu: _____	Kodu: _____			
	VOEN-i: _____	VOEN-i: _____			
Ödənişin məbləği:	_____ manat _____ qəpik	İcra haqqında bankın qeydi:			
	(rəqəmlə)				
	(yazı ilə)				
Ödəniş tapşırığı №		<	>	20	-ci il
Ödəyicinin bank hesabının nömrəsi:		Ödəniş alanın loqotipi:			
Bank üçün	Vəsəli alanın:	Vəsəli alanın bank rekvizitləri:			
	Adı: _____	Adı: _____			
	Ünvanı: _____	Kodu: _____			
	VOEN-i: _____	VOEN-i: _____			
	Müxbir hesabı: _____	Carl hesabı: _____			
Ödənişin təyinatı:	Ödəyici:	Ödəyici:			
	Adı/S.A.A.: _____	Adı/S.A.A.: _____			
	Ünvanı: _____	Ünvanı: _____			
	Kodu: _____	Kodu: _____			
	VOEN-i: _____	VOEN-i: _____			
	Ödəmə müddəti: _____	Ödəyicinin imzası:			
Ödənişin məbləği:	_____ manat _____ qəpik				
	(rəqəmlə)				
	(yazı ilə)				
Möhür yeri					

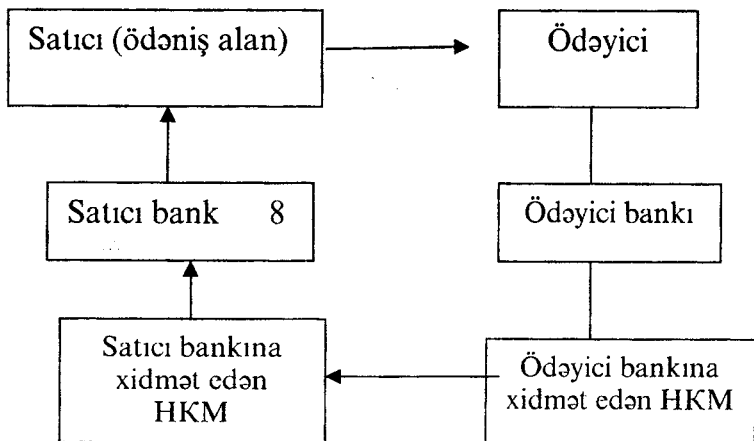
* VOEN - Vergi Ödəyicisinin Eyniləşdirmə Nömrəsi

A formatlı ödəniş tapşırığı ödəyici tərəfindən doldurularaq Milli və xarici valyuta ilə nağdsız ödənişləri həyata keçirmək üçün istifadə olunur.

B formatlı ödəniş tapşırığı iki: «ödəyici üçün» və «bank üçün» olan hissədən ibarətdir. Bu tapşırıq vəsait alan tərəfindən doldurularaq ödəyiciyə təqdim olunur.

A formatlı ödəniş tapşırığı ödəyici tərəfindən doldurularaq 2 nüsxədən az olmamaq şərtlə bankın daxili prosedurlarına uyğun müəyyən olunan sayda emitent banka təqdim edilir. Həmən sənəd bankın məsul işçisi tərəfindən yoxlanılır. Bu zaman sənədin düzgün tərtib edilməsinə və ödəyicinin hesabında ödənişi təmin edən məbləğin olmasına xüsusi fikir verilir. Sənəd ödənişə qəbul edildikdə məsul şəxs öz imzası ilə və bankın ştampları ilə təsdiq edərək bir nüsxəsini ödəyiciyə qaytarır. Ödəniş tapşırığının birinci nüsxəsi əsasında «banklararası hesablaşma qaydalarına» uyğun olaraq ödənişi benefisar banka göndərir. Benefisar bankda ödəniş tapşırığı yoxlanılır, kənarlaşma olmadıqda pul vəsaiti vəsait alanın bank hesabına daxil edilir və hesabdən çıxarış ilə birlikdə vəsait alana təqdim olunur.

A formatlı ödəniş tapşırıqları ilə hesablaşma zamanı sənəd dövriyyəsini aşağıdakı sxem vasitəsi ilə daha aydın görmək olar.

1. Yola salınmış mal, götürülmüş iş, göstərilmiş xidmətlər üzrə təqdim olunan hesab qaimə

2. Satıcıya pul köçürülməsi haqda banka təqdim olunan ödəniş tapşırığı

3. Əməliyyatların hesablarda əks olunması üçün sənədlərin hesablama mərkəzinə verilməsi

4. Hesablama mərkəzindən sənədlərin ödəyici bankına xidmət edən HKM verilməsi

5. Məbləğin ödəyici bankının hesabından silinərək satıcı bankına xidmət edən HKM kredit avizo göndərilməsi

6. Vəsaitlərin satıcıya xidmət edən bankın müxbir hesabına daxil edilməsi

7. Satıcı bankının müxbir hesabından çıxarışın verilməsi

8. Vəsaitin satıcının hesabına daxil edilməsi

9. Vəsaitin satıcının hesabına daxil edilməsi haqqında hesablaşma hesabından çıxarışın satıcıya təqdim edilməsi

B formatlı ödəniş tapşırıqları ilə fiziki və hüquqi şəxslər kommunal xidmətlərin, telefon danışıqlarının, icarə haqqının ödənilməsində istifadə edilir. Bu format xidmət göstərən tərəfindən doldurularaq ödəyiciyə təqdim olunur.

Ödəyici şəxs sənədi qəbul edərək yoxlayır, sənəddə öz bank nömrəsini qeyd edir, imza və möhürlə təsdiq edərək özünə xidmət edən banka təqdim edir. Bank sənədin düzgün doldurulduğuna və hesabda ödənişi təmin edən məbləğin olmasına əmin olduqdan sonra sənədi ödənişə qəbul edir. Bu zaman məsul şəxs öz imzası və bankın şampı ilə sənədin ödənişə qəbul edilməsini təsdiq edir.

Emitent bank tapşırığın «Bank üçün» olan hissəsi əsasında ödənişi benefisar banka göndərir. Benefisar bankda ödəniş tapşırığı yoxlanılır, kənarlaşma olmadıqda pul vəsaitini vəsait alanın bankdakı hesabına daxil edilir.

Ödəniş tapşırıqları üzrə hesablaşmalar zamanı vaxtında ödənişə təminatın olmaması onun mənfi cəhətidir.

O sənəd dövriyyəsinin sadəliyi, malın, görülmüş işin, göstərilmiş xidmətin keyfiyyətinin qabaqcadan yoxlana bilmək

imkanı, hesablaşmaların aparılma texnikasının sabitliyi, dövriyyə vəsaitlərinin dövriyyəsinin sürətləndirilməsi kimi **müsbət cəhətlərə** malikdir.

2.Çeklərlə hesablaşma

Çek - qiymətli kağız olub çekverənin ödəyici bankına çekdə göstərilən məbləğin çeki təqdim edənə ödənilməsi haqqında heçnə ilə şərtləndirilməmiş sərəncamıdır.

Çeklərlə hesablaşmalarda limitləşdirilmiş çeklərdən istifadə olunur. Bankdakı hesabında vəsaiti olan hər bir fiziki və hüquqi şəxs hesablaşma çeki ala bilər. Bunun üçün ərizə ilə özünə xidmət edən banka müraciət etməlidir.

Bank öz növbəsində təşkilatın təqdim etdiyi ərizə əsasında alınacaq çekin məbləğini təşkilatın hesablaşma hesabının və ya ssuda hesabının və özünün HKM-dəki müxbir hesabının qalığı ilə üzləşdirir. Əgər təşkilatın hesablaşma hesabı və müxbir hesabın qalığı çek ödənilməsinə imkan verirsə, bank təşkilatın hesablaşma hesabından ərizədə göstərilən məbləği silib «limitli çek kitabçası» adlı hesabda bronlaşdırır və hesablaşma kassa mərkəzinin möhürü ilə təsdiq edilmiş limit çek kitabçası verir. Bank çek kitabçasını HKM-dən aldıqdan sonra onu öz təşkilatına təqdim edir.

Çeklərlə hesablaşma zamanı çek verən çeki doldurduqdan sonra çek alanla birlikdə benefisar banka təqdim edir. Çekin məbləğinin çekdəki qalığa uyğun olub olmaması benefisar bank tərəfindən möhürlə təsdiq edilir.

Benefisar bankı çeki yoxladıqdan sonra çeki 4 nüsxədə tərtib olunan siyahı ilə birlikdə ona xidmət edən HKM-ə verir. Birinci və ikinci nüsxələr çeklə birlikdə debet əməliyyatı üçün ödəyiciyə xidmət göstərən HKM-də yerləşən hesaba daxil edilir. 3-cü nüsxə benefisarın bankına xidmət göstərən HKM-də qalır və onun əsasında həmən məbdəğ emitet bankın HKM tranzit hesabından silinərək benefisar bankın müxbir hesabına daxil edilir.

4-cü nüsxə çeklərin qəbulu haqqında qəbz kimi benefisiar banka verilir.

Çeklərlə hesablaşma zamanı vəsait çekverənin xüsusi brøn hesabından silinməyənədək sek çaxlayanın hesabına daxil edilmir.

Banklar çekverənin hesabından vəsaiti HKMdən alınmış çek siyahısı əsasında silirlər. Çeklərin özü HKM-də saxlanılıb mühafizə olunur.

Çekləri ödənişə qəbul edən müəssisə aşağıdakılara əmin olmalıdır:

a) çekin məbləği onun arxa tərəfində göstərilmiş ən yüksək həddən bündən əvvəl istifadə olunmuş çeklərin məbləği çıxıldıqdan sonra qalan qalıqdan artıq deyildir

b) çek sahibinin hesabının sekdə qeyd olunmuş sayla çek üzərində göstərilmiş sayın uyğun gəlməsinə

c) çek verənin pasport məlumatlarının çek kartoçkasında göstərilmiş məlumatlara uyğun gəlməsinə

d) çek verənin çeki doldurarkən etdiyi imza ilə onun çek kartoçkasındakı imzasının eyniliyinə əmin olmasına

§ 3. Akkreditiv formasında hesablaşma.

Akkreditiv təminatlı ödəniş formasıdır. Bu zaman alıcı bankı satıcı bankına akkreditivdə göstərilən şərtlərə əməl edildikdən sonra satıcının yola saldığı mal material qiymətlilərinin, göstərdiyi xidmətlərin və gördüyü işlərin dəyərinin ödənilməsi tapşırığını verir.

Akkreditivdən bir müəssisə ilə hesablaşmalarda istifadə olunur. Onun fəaliyyət müddəti bank qaydaları ilə məhdudlaşdırılmır və tərəflər arasında bağlanan müqavilə əsasında müəyyənləşdirilir. Hesablaşmanın bu formasında ödəniş satıcının yerləşdiyi yerdə aparılır.

Azərbaycanda akkkreditivlərlə hesablaşmalarda sənədli akkreditiv formasından istifadə edilir. Akkreditivlər geri çağırılan və geri çağırılmayan formasında ola bilər. Vəsait alana qabaqcadan bildirmədən emitent bankın dəyişdirə və ya ləğv edə bildiyi akkreditiv geriçağırma akkreditivi sayılır.

Akkreditivin geri çağırılması emitent bankın vəsait alan qarşısında hər hansı öhdəliklərini yaratmır.

İcra anıadək akkreditivin şərtlərinin dəyişdirilməsi və ya ləğv edilməsi haqqında bildiriş olmayan icraçı bank geriçağırma akkreditivi üzrə ödənişi icra etməlidir.

Vəsait alanın razılığı olmadan ləğv edilə və ya dəyişdirilə bilməyən akkreditiv geri çağırılmayan akkreditiv sayılır. Geri çağırılmayan akkreditiv emitent bankın razılığı olmadan dəyişdirilə və ya ləğv edilə bilməz.

Akkreditiv açmaq üçün applikant (akkreditiv açmaq istəyən alıcı) emitent banka (özünə xidmət edən bank) ərizə ilə müraciət edir. Ərizədə mütləq aşağıdakı rekvizitlər olmalıdır;

- a) ödəyicinin adı və digər rekvizitləri;
- b) vəsait alanın adı və digər rekvizitləri;
- c) emitent bankın adı və digər rekvizitləri
- d) akkreditivin məbləği (manatla)
- e) akkreditivin icrası şərtləri
- f) akkreditivin icrası üçün təqdim olunmalı sənədlərin siyahısı

g) akkreditivin, malların göndərilməsinin və sənədləri təqdim olunmasının müddəti

Ərizədə bu rekvizitlərdən biri olmadıqda emitent bank tərəfindən akkreditiv açılmır.

Akkreditiv tərəflərin razılığı ilə bağlanmış müqaviləyə uyğun olaraq applikantın öz vəsaiti və ya bank krediti hesabına açıla bilər. Müqavilədə hesablaşma şərtləri, akkreditivin fəaliyyət, müddəti, satıcının və alıcının adı, ödəniş qaydası və ödəniş üçün lazım olan sənədlərin siyahısı əks olunur.

Akkreditiv açılması üçün təqdim edilən ərizə 2 nüsxədə tərtib edilir (xidmət göstərən bank vasitəsi ilə göndərildikdə) alıcının möhürü və və imzaları ilə təsdiq edilmiş birinci nüsxə məbləğin hesablaşma hesabından silinməsinə əsas verən sənəd kimi bankda günün sənədi kimi saxlanılır.

Azərbaycan Respublikasında nağdsız
hesablaşmalar və pul köçümləri
haqqında Təlimata Əlavə № 6

AKKREDITİVİN AÇILMASI ÜÇÜN ƏRİZƏ

«__» _____ 20__ il
(tarix)

Emittent bank	Vəsəit alanın müştəriisi olduğu icraçı bank
Adı və ünvanı	Adı və ünvanı
Kodu.....	Kodu.....
VÖEN.....	VÖEN.....
Müxbir hesab.....	Müxbir hesab.....
S.W.I.F.T. BİK.....	S.W.I.F.T. BİK.....
Ödəyici	Vəsəit alan
Adı və ünvanı.....	Adı və ünvanı.....
Hesab №.....	Hesab №.....
VÖEN.....	VÖEN.....

Sizden xahiş edirik ki, aşağıda göstərilmiş şərtlərlə _____ akkreditiv açasınız:
(akkreditiv forması və köçürülməsi)

Valyuta növü..... Məbləğ rəqəmi.....
Məbləğ yazı ilə.....
Akkreditiv in icra üsulu.....
Akkreditiv in ötürülmə üsulu.....
Sənədlərin təqdim olunması müddətinin bitdiyi tarix.....
Sənədlər.....
Hissə-hissə ödəniş.....
Qismən göndərilməyə icazə.....
Göndərilmə _____ şəhərdən (ölkədən) _____
(adı) (adı)
şəhərə (ölkəyə) _____ gəc olmayaraq həyata keçirilir
Malın (xidmətin) təsviri (qiyməti, sayı).....
Əlavə şərtlər.....

Ödəyicinin imzası(ları) 1.
2.

M.Y.

Ərizənin ikinci nüsxəsi emitent bankın müəyyən etdiyi müddətdə emitent bankın məsul şəxsinin imzası və bankın ştamplı ilə təsdiq edilmiş qəbul haqqında qeydlə birgə ödəyiciyə qaytarılır.

Emitent bank qəbul edilmiş ərizə əsasında sərbəst məktub formasında akkreditiv tərtib edir və onu icraçı banka təqdim edir. Akkreditivin açılması haqqında ərizənin mütləq rekvizitləri ilə yanaşı akkreditivin nömrəsi, açılma tarixi və yeri göstərilməlidir.

Akkreditivin icrası üçün vəsait alan icrası banka akkreditivin bütün şərtlərinin yerinə yetirildiyini təsdiqləyən sənədləri təqdim edir. Bu şərtlərdən heç olmasa birisi pozulduqda akkreditiv icra edilmir.

Akkreditivdə göstərilən sənədlərin zahiri əlamətlərinə görə akkreditivin şərtlərinə uyğun olmasını müəyyən etmək üçün banklar onları diqqətlə yoxlamalıdır. Göstərilən sənədlərin zahiri əlamətlərinə görə akkreditivin şərtlərinə uyğunluğu təqdim olunma gününün ertəsi günündən başlayaraq ən gec yeddi iş günü ərzində müəyyən edilməlidir.

Akkreditiv üzrə vəsait əldə etmək üçün satıcı mal materialları yola saldıqdan sonra malları yola salınmasını təsdiq edən mal nəqliyyat sənədlərini və hesab qaimənin siyahısını özünə xidmət edən banka təqdim edir. Bank təqdim olunan sənədləri qəbul etdikdən sonra akkreditivin şərtlərinə əməl olunmasını, sənədlərin düzgün rəsmiləşdirilməsini yoxlayır və sənədin qanuniliyinə əmin olduqdan sonra akkreditiv üzrə ödəniş aparır.

Akkreditivin istifadə olunmamış məbləği ödəyici bankına qaytarılır və ödəyicinin hesabına aidiyyəti üzrə daxil edilir.

§4. İnkasso sərəncamları üzrə hesablaşmalar

İnkasso sərəncamlarından məcburi ödənişlər zamanı istifadə edilir. Bu zaman ödəyiciyə xidmət göstərən bank məcburi icra orqanlarının göstərişi ilə əlavə edilən icra sənədlərinə əsasən ödənişi ödəyicinin hesabından danışıqsız qaydada silir.

Ödənişi məcburi edən sənədlər aşağıdakılar hesab edilir:

- Azərbaycan Respublikası məhkəmələrinin qərarları;

- iddianın təmin edilməsi ilə əlaqədar tədbirlərin yerinə yetirilməsi haqqında məhkəmələrin qərarları;
- məhkəmələrin cinayət işləri üzrə hökmlərinin, qəraratlarının və qərarlarının əmlakın alınmasına dair hissəsi;
- beynəlxalq arbitrajların və münfislər məhkəmələrinin qərarları;
- alimentlərin ödənilməsi barədə notariat qaydasında təsdiq edilmiş sazişlər;
- notariat orqanlarının icra qeydləri və s.

İnkasso sərəncamları zəruri rekvizitlərlə təmin olunur və üç nüsxədə tərtib edilir.

Birinci nüsxə əsasında ödəyicinin hesabından vəsait silinir və icraçı bankda saxlanılır.

İkinci nüsxə sənədin icraya qəbul edilməsini təsdiq edən sənəd kimi icraçı bankın məsul şəxsinin imzası və bankın şampı ilə təsdiqlənərək məhkəmə icraçısına qaytarılır.

Üçüncü nüsxə ödəyiciyə təqdim olunur.

İcraçı bank məhkəmə icraçısından icra sərəncamını aldığı vaxtdan yeddi gün müddətində ödənişi həyata keçirməlidir. Ödəyicinin hesabında vəsait olmadıqda və ya çatışmadıqda inkasso sərəncamı iki ay ərzində icraçı bankda qalır və vəsait daxil olduqca qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş ardıcılıqla ödənilir. İnkasso sərəncamı qismən ödənildikdə icraçı bankda sənədin birinci nüsxəsində qismən ödənişlər haqqında qeydiyyat aparılır. Sənəd tam ödənildikdən sonra icraçı bankın məsul şəxsi tam ödənişi öz imzası və bankın şampı ilə təsdiqləyərək icra sənədinin sürətini bankda saxlayaraq əslini məhkəmə icraçısına qaytarır.

§5. İnkasso üzrə hesablaşmalar.

İnkasso üzrə hesablaşma zamanı bankın müştərisi olan vəsait alan öz bankına ödəyicidən ödənişin alınmasını tapşırır və bank bu vəzifəni öhdəsinə götürür.

Satılmış malların, görülmüş işlərin, göstərilmiş xidmətlərin dəyərini ödənilməsi üçün inkasso tapşırığından istifadə olunur.

Azərbaycan Respublikasında nağdsız
hesablaşmalar və pul köçümləri
haqqında Təlimata Əlavə № 4

İNKASSO TAPŞIRIĞI №

«__» _____ 20__ il
(tarix)

Ödəyicinin müştərisi olduğu icraçı banka daxil olma tarixi)

(Ödənişin müddəti)

Emitent bank (vesalt alan bank)

Adı
Kodu
VÖEN
Müxbir hesab
S.W.I.F.T. BİK

Vesalt alan

Adı
Hesab №
VÖEN

İcraçı bank (ödəyici bank)

Adı
Kodu
VÖEN
Müxbir hesab
S.W.I.F.T. BİK

Ödəyici

Adı
Hesab №
VÖEN

Valyuta növü

Köçürülən

Məbləğ rəqəmlə

Məbləğ yazı ilə

Ödənişin təyinatı və əsas

Ödənişin şərti Aksept üçün müddət.....

Əlavə edilən sənədlərin siyahısı (verəqlərin sayı ilə birgə)

Ödənişlə əlaqədar əlavə informasiya.....

Vesalt alanın imzası(ları)

1.

Emitent bankın qeydləri

2.

M.Y.

İcraçı bankın qeydləri

Qismən ödənişin tarixi	Qismən ödənişin məbləği	Ödənişin qalığının məbləği	İmza

İnkasso tapşırıqları əsasında aparılan hesablaşmalar **akseptli** (ödənişə razılıq) və ya akseptsiz qaydada aparıla bilər.

Akseptli qaydada ödəniş aparmaq üçün ödəyici təşkilatın müvafiq yazılı sərəncamı verilməlidir. Akseptin əvvəlcədən və sonradan aksept formaları mövcuddur. Əvvəlcədən aksept zamanı ödəniş aparılmazdan əvvəl ödəyicinin aksepti olmalıdır. Sonradan aksept zamanı isə ödəyici ödənişdən sonra ödənişə münasibətini bildirir.

Akseptsiz qaydada ödəniş ödəyicinin razılığı olmadan aparılır, lakin bu barədə onunla müvafiq icraçı bank arasındakı müqavilədə bu proses nəzərdə tutulmalıdır.

İnkasso tapşırığında müvafiq zəruri rekvizitlər olmalıdır. Bura daxildir:

- vəsait alanın adı və digər rekvizitləri;
- ödəyicinin adı və digər rekvizitləri;
- emitent bankın adı və digər rekvizitləri;
- icraçı bankın adı və digər rekvizitləri;
- ödənilməli olan vəsaitin məbləği və valyuta növü;
- ödənişin və ödəniş akseptinin müddəti və şərtləri.

İnkasso tapşırığı üç nüsxədə tərtib olunur.

Üçüncü nüsxə inkasso tapşırığının icrayə qəbul edilməsi haqqında iltizam kimi icraçı bankın məsul işçisinin imzası və bankın ştampları ilə təsdiqlənir və onu tərtib edənə qaytarılır.

Birinci və ikinci nüsxələr ödəyiciyə xidmət edən banka göndərilir. Bu zaman birinci nüsxədən ödəyicinin hesabından vəsait silmək üçün istifadə edilir və bankda qalır, ikinci nüsxə isə günün sənədləri kimi şəxsi hesabdən çıxarıla birlikdə ödəyiciyə təqdim olunur.

İnkasso tapşırığı banka təqdim olunan zaman o bankın məsul işçisi tərəfindən yoxlanılmalıdır. Yoxlama zamanı rekvizitlərin tam doldurulmasına, sənəddəki imza və möhürün həqiqiliyinə, tapşırığın müvafiq blankda yazılmasına, tapşırığın bütün nüsxələrinin eyniliyinə ciddi fikir verilir. Sənədin Qanuniliyinə əmin olunduğundan sonra icra üçün qəbul edilir, bütün nüsxələrdə qəbul tarixi yazılır, imza edilir, emitent bankın ştampları vurulur və qeyd olunduğu kimi birinci və ikinci nüsxəsi

icraçı banka göndərilir. İcraçı bankda sənədin qanuniliyi yoxlanılır. Yoxlama zamanı hər hansı uyğunsuzluq aşkar edilərsə tapşırıqın birinci nüsxəsinin arxa tərəfində uyğunsuzluq qeyd edilir və sənəd icra edilmədən geri qaytarılır.

Uyğunsuzluq aşkar edilmədikdə tapşırıq icra üçün ödənişə qəbul edilir.

İcraçı bank inkasso tapşırıqın ödədikdən sonra həmən məbləği dərhal emitent bankın sərəncamına verir və emitent bank onu müştərinin hesabına daxil edir.

Ödəniş alınmadıqda icraçı bank ödənişin alınmamaq və ya ödənişdən imtina edilməsi haqqında dərhal emitent banka xəbər verməlidir. Emitent bank isə bu barədə öz müştərisini məlumatlandıraraq ondan nə edəcəyi haqda tapşırıq alır. İcraçı bankın müəyyən etdiyi müddətdə bu müddət olmadıqda isə üç iş günü ərzində tapşırıq daxil olmadıqda sənədlər ödənilmədən emitent banka geri qaytarılır.

Ödənişlər akseptli qaydada aparıldıqda inkasso tapşırıqında ödəniş şərti kimi «akseptlə» sözü yazılır. Bu o deməkdir ki, ödəniş ödəyicinin razılığı əsasında aparılmalıdır. Bunun üçün aksept müddəti müəyyən edilir. Bu müddət tərəflər arasındakı müqavilə ilə müəyyənləşdirilir və bu beş iş günündən az olmalıdır. Bu müddət vəsait alan tərəfindən inkasso tapşırıqında əks olunur. həmən müddət tapşırıqda əks edilmədikdə aksept müddəti beş iş günü müddətində qəbul edilir.

İcraçı bank aksept müddətinə müvafiq olaraq sənədin son ödəniş müddətini müəyyən edir. Ödənişin müddəti müəyyən edilərkən yalnız bank günləri nəzərə alınır. Bu zaman inkasso tapşırıqının banka daxil olduğu gün nəzərə alınmır.

Ödənişə daxil alan sənəd icraçı bank tərəfindən aksept üçün ödəyiciyə sənədin banka daxil olduğu günün ertəsi günündən gec olmayaraq təqdim edilir. Ödəyici inkasso tapşırıqının ödənişindən tam və qismən imtina edə bilər.

Akseptdən imtinalar yazılı surətdə imtina ərizəsi formasında verilir. Ərizə üç nüsxədə tərtib edilir. İmtinanı qəbul edən bankın məsul işçisi imtinanın qanuniliyini yoxlayır və qanuniliyinə əmin olduqdan sonra onu icra üçün qəbul edir.

Azərbaycan Respublikasında nağdsız
hesablaşmalar və pul köçümləri
haqqında Təlimata Əlavə № 5

AKSEPTDƏN İMTİNA ƏRİZƏSİ

«__» _____ 20__ il
(tarix)

İcraçı bank (ödəyici bank) Adı Kodu..... VÖEN..... Müxbir hesab..... S.W.I.F.T. BİK.....	Emitent bank (vesait alan bank) Adı Kodu..... VÖEN..... Müxbir hesab..... S.W.I.F.T. BİK.....
Ödəyici Adı Hesab №..... VÖEN.....	Vesait alan Adı Hesab №..... VÖEN.....

Valyuta növü

İmtina edilən

Məbləğ rəqəmlə

Məbləğ yazı ilə

İnkasso tapşırığı (№, tarix)

Məbləğ (rəqəmlə və yazı ilə)

İmtinanın esası, müqavilənin №-si, tarixi və bəndi

Ödəyicinin imzası(ları) 1.

2.

M.Y.

İcraçı bankın qeydləri

Ərizənin bütün nüsxələrində imtinanın qəbul edildiyi tarix göstərməkulə bankın məsul işçisi imza edir və bankın şampını vurur.

Akseptdən imtina ərizəsinin ikinci nüsxəsi inkasso akseptindən imtina edilən inkasso tapşırığı ilə birlikdə imtinanın daxil olduğu günün ertəsi günü vəsait alana çatdırılmaq üçün emitent banka göndərilir.

Akseptdən imtina ərizəsinin birinci nüsxəsi inkasso tapşırığının surəti ilə birlikdə icraçı bankda qalır. Ərizənin üçüncü nüsxəsi isə imtinanın icraya qəbul edildiyinə təsdiq edən sənəd kimi ödəyiciyə qaytarılır.

Akseptdən qismən imtina edildikdə inkasso tapşırığı ödəyicinin aksept etdiyi məbləğdə ödənilir. Bu zaman tapşırıqdakı məbləğ dairəyə alınır və onun yanında ödənilən məbləğ qeyd edilir.

İnkasso tapşırıqları akseptsiz qaydada da icraya qəbul edilir. Bu zaman tapşırıqda «akseptsiz» sözü yazılır. Belə hesablaşma tərəflər arasında bağlanan müqavilə əsasında həmmən bəndinə istinad edilməlidir. İnkasso tapşırığında «akseptsiz» sözü yazılmadıqda tapşırıq akseptli qaydada həyata keçirilir.

MÖVZU 4. BANK KREDİTLƏŞMƏSİNİN TƏŞKİLİ

§ 1. Kreditin mahiyyəti

Kredit - ssuda kapitalının hərəkəti ilə əlaqədar münasibətlər sistemidir. Onun mənbəi:

- məhsul satışı ilə mal alışı müddətlərinin bir birinə uyğun gəlməməsi üzündən müəssisənin dövriyyə kapitalının pul formasında sərbəstləşən hissəsi;

- fiziki şəxslərin pul gəlirləri və əmanətləri
- qanunçuluqla müəyyən olunan digər vəsaitlərdir.

Kredit aşağıdakı funksiyaları yerinə yetirir;

1. **yenidən bölüşdürülmə.** Bu funksiyanın köməyi ilə müəssisələrin, fiziki şəxslərin sərbəst pul vəsaitləri dövlət

tərəfindən səfərbər edilərək sonradan ssuda kapitalına çevrilərək pul vəsaitlərinə ehtiyacı olan sahələrə yönəldilir

2. **tədavül xərclərinə qənaət.** Bu funksiya nəticəsində nağdı pullar kredit pullara (veksel, çek, nağdsız hesablaşma) çevrilir və pulun tədavül sürətini artırır

3. **kredit nizamlaşdırılması.** Kreditin təsərrüfat proseslərinə təsirini gücləndirmək məqsədi ilə kreditin həcmi və dinamikasının dəyişdirilməsi tədbirləri

4. **elmi texniki tərəqqinin gücləndirilməsi**

5. **kapitalın təmərküzləşdirilməsinin sürətlənməsi və mənfəət əldə edilməsi.**

Bank krediti kreditin əsas forması kimi çıxış edir. Burada kredit münasibətlərinin subyektı kimi təsərrüfat təşkilatları, əhali, dövlət və bankların özləri çıxış edirlər. Bu subyektlər **həm borcalan** - yəni qaytarılmaq şərti ilə vəsait alan həm də **kreditor** kimi yəni özünün sərbəst pul vəsaitlərini müəyyən müddətə borc verən kimi çıxış edirlər.

Bank aktivlərinin 65-80% kredit əməliyyatlarının, qiymətli kağızlara qoyuluşların payına düşür.

Kredit əməliyyatına ssuda əməliyyatları və depozitlərin digər banklarda yerləşdirilməsi ilə əlaqədar əməliyyatlar daxildir.

Ssuda əməliyyatı – bankların kredit müqaviləsi əsasında qaytarılmaqlıq, müddətliklik və ödəncilik şərti ilə vəsait verməsidir.

Bank krediti bir sıra əlamətlərə görə təsnifləşdirilir.

1. Borc alanlar qrupuna görə;

- dövlətə verilən kredit
- fiziki şəxslərə verilən kredit
- təsərrüfat subyektlərinə verilən kreditə bölünür.

2. Təyinatına görə;

- istehlak
- sənaye
- ticarət
- kənd təsərrüfat
- investisiya
- büdcə
- banklar arası

3. fəaliyyət sferasına görə
 - maddi istehsal (əsas fondlar və dövriyyə vəsaitlərinin təşkili)
 - qeyri istehsal
4. İstifadə müddətinə görə
 - qısa müddətli (bir ilədək)
 - orta müddətli (1-3 ilədək)
 - uzun müddətli (3 ildən yuxarı)
5. Verilmə qaydasına görə
 - bərpa edici - bu zaman kredit müəssisənin çəkdiyi xərclərin bərpası üçün ssuda məbləği hesablaşma hesabına yönəldilir
 - ödəmə – bank ssudası bilavasitə pul hesablaşma sənədlərinin ödənilməsinə yönəldilir.
6. Təminatına görə
 - təminatlı
 - təminatsız – kreditlərə bölünür.

§ 2. Bank kreditləşməsinin prinsipləri

Banklar kreditləşmə prosesində aşağıdakı **prinsipləri** rəhbər tuturlar:

- qaytarılmaqlıq;
- müddətlilik
- ödənclik
- təminatlılıq
- differensial münasibət.

Qaytarılmaqlıq – krediti digər əmtəə pul münasibətləri kateqoriyalarından fərqləndirən cəhətdir. Bu borc məvhumunun mahiyyətindən irəli gəlir. Kredit müəyyən müddətə verildiyindən o geri qaytarılmalıdır.

Müddətlilik - kreditin qaytarılmasına vaxt qoymaq formasıdır. Bu prinsip o deməkdir ki, kredit qaytarılmaqlıq olmaqla yanaşı ciddi surətdə müəyyən olunmuş müddətlərdə qaytarılmalıdır. Hal hazırda bu amilə çox ciddi fikir verilir. Belə ki, kommersiya banklarının özünün likvidliyi bu amildən asılıdır. Kreditləşmə müddəti pul vəsaitinin borc alanda

qalmasının son müddətidir. Kommersiya banklarının gələcək kreditləşmə fəaliyyəti verilmiş kreditlərin müəyyən olunan müddətlərdə geri qaytarılması amilindən asılıdır. Verilmiş kreditlər müəyyən olunan vaxtlarda geri qaytarılmadıqda bankların kreditləşmə üzrə müştərilər qarşısında götürdükləri öhdəlikləri yerinə yetirmək imkanları aşağı düşür.

Ödəncilik – o deməkdir ki, borc alan kreditdən istifadəyə görə banka haqq ödəməlidir. Bank faizi stavkası – kreditin qiymətidir.

Bank faizi müəyyənləşdirilərkən kommersiya bankları aşağıdakı amilləri nəzərə alır;

- Milli Bank tərəfindən kommersiya banklarına verilən kreditə görə faiz stavkası

- müştərilərə depozitlərə görə ödənilən orta faiz dərəcəsi
- banklar arasındakı kreditə görə faiz dərəcəsi
- kreditin müddəti və növü
- kreditə olan tələb (tələb artdıqca faiz yüksəlir)
- kredit resurslarının quruluşu
- ölkədə pul tədaviyünün vəziyyəti (inflyasiya səviyyəsi yüksəldikcə kreditə görə faiz dərəcələri artır).

- **təminatlılıq** - borc alanın öz öhdəliyini yerinə yetirmədikdə kreditörün maddi mənafeini müdafiəsi baxımından zəruridir. Bu o deməkdir ki, kreditlər vaxtında qaytarılmadıqda kreditör təminatın reallaşması əsasında borcunu ödəmək imkanı əldə edir.

Hal hazırda kredit müxtəlif təminatlara görə verilir: Bura daxildir;

- maddi qiymətlilər
- borc öhdəlikləri
- zəmanət
- qiymətli kağızlar

Differensial münasibət – o deməkdir ki, bank kredit verən zaman müştərilərinə fərqli yanaşmalıdır. Bu məqsədlə bank **kredit qabiliyyəti** göstəricisindən istifadə edir, yəni kreditləşmə prosesində kredit qabiliyyəti yüksək olanlara üstünlük verilir.

Kreditləşmə prosesinin vacib şərtlərindən biri kreditləşmə **obyektlərinin** müəyyən edilməsidir. Kreditləşmə obyektini dedikə kreditin yönəldildiyi istiqamət – onun məqsədi başa düşülür.

Kreditləşmə obyektləri bütün təsərrüfat sahələri üçün **ümumi və fərdi** obyektlərə bölünür.

Təsərrüfat subyektləri üçün ümumi olan kredit obyektlərinə daxildir:

- mal material qiymətliləri
- əmək haqqı ödənilməsinə xərclər
- hesablaşmaların aparılmasına olan ehtiyac
- hazır məhsulun satışı üzrə xərclər
- qiymətli kağızlar
- dövriyyə vəsaitlərinin tamamlanması
- investisiya xarakterli xərclər.

Fərdi obyektlər ayrı ayrı təsərrüfat subyektlərinin spesifik ehtiyacları əsasında yaranır. Məsələn kənd təsərrüfatında - bitgiçilik, heyvandarlıq, cavan mal-qara, cins mal-qara və s.

Kreditləşmə prosesinin təşkilinin vacib elementlərindən biri kreditləşmə metodlarının müəyyən edilməsidir.

Kreditləşmə metodu – dedikə kreditləşmə prinsiplərinə müvafiq olaraq kreditin verilmə və ödənilmə üsulları başa düşülür.

Dünya təcrübəsindən istifadə edərək banklar:

fərdi yanaşma və kredit xəttinin açılması metodlarından istifadə edirlər.

Fərdi yanaşma metodu zamanı hər ssuda verilməsi fərdi qaydada həll edilir. Ssuda vəsaitə olan müəyyən məqsədli ehtiyaca verilir. Bunun üçün onun kredit qabiliyyəti müəyyən edilir.

Kredit xətti açılması zamanı ssuda borc alan üçün müqavilə əsasında bank tərəfindən əvvəlcədən müəyyən olunan limit daxilində verilir. Açılmış kredit xətti bank ilə borc alan arasındakı kredit razılaşmasında nəzərdə tutulan istənilən pul hesablaşma sənədlərinin ödənilməsinə imkan yaradır. Kredit xəttinin fəaliyyət göstərdiyi müddətdə müştəri bankla heç bir əlavə danışıq aparmadan istənilən vaxtda ssuda ala bilər.

Kreditləşmə metodlarına uyğun olaraq bankda kreditləşən təşkilatlara **ssuda** hesabları: **sadə**, **xüsusi** ssuda hesabları açılır. Bank təcrübəsində **kontokorrent** hesablardan da istifadə edilir.

Müştəriyə hər hansı bir tədbirin həyata keçirilməsinə birdəfəlik ssudalar verildikdə bankda ona sadə ssuda hesabı açılır. Kreditləşmə obyektlərinin sayından asılı olaraq kreditləşən müəssisəyə bir neçə sadə ssuda hesabı açıla bilər.

Daima bank kreditinə ehtiyacı olan müəssisələrə bankda xüsusi ssuda hesabı açılır. Xüsusi ssuda hesabı üzrə kreditləşən müəssisələrdə satışdan gəlir bu hesaba daxil edilir və ödənişlər bu hesabdən aparılır. Xüsusi ssuda hesabından kreditlərin verilməsi, ödənilməsi prosesi avtomatik qaydada həyata keçirilir. Müəssisə yalnız bir xüsusi ssuda hesabına malik ola bilər. Bu zaman hesablaşma hesabı köməkçi rolunu oynayır. Hesablaşma hesabından məhdud əməliyyat: mənfəətin bölgüsü və əmək haqqı ilə əlaqədar əməliyyatlar yerinə yetirilir.

Kontokorrent hesab – bankın müəssisəyə yüksək etimadının nəticəsi kimi qiymətləndirilir. Bu hesab aktiv – passiv hesablaşma ssuda hesabıdır. Bu hesab ssuda və hesablaşma hesabını birləşdirir və onların funksiyalarını yerinə yetirir. Bütün əməliyyatlar üzrə daxil olmalar bu hesaba daxil edilməklə bütün ödənişlər bu hesabdən aparılır. Bu hesabın debet qalığı müəssisənin banka olan borcunu, kredit qalığı isə sərbəst vəsaitə malik olmasını göstərir.

MÖVZÜ 5. KREDİTLƏŞMƏ PROSESİ.

§ 1. Kreditləşmə mərhələləri

Kreditləşmə prosesi kredit almaq üçün sifarişlərin verilməsindən başlamış onların geri qaytarılmasınadək olan prosesi əhatə edir. Bank təcrübəsi göstərir ki, kreditləşmə prosesi əsasən beş mərhələni əhatə edir:

1. Kredit alınmasına sifarişlərin baxılması;
2. Borc alanın kredit qabiliyyətinin müəyyənləşdirilməsi;
3. Kredit müqaviləsinin rəsmiləşdirilməsi;

4. Borc alana ssudaların verilməsi;

5. Kredit sövdələşməsinin icrasına nəzarət;

1. Hər bir kredit əməliyyatı banka daxil olmuş kredit sifarişlərinin baxılmasından başlanır. Kredit sifarişində borc alan, kreditin məqsədi, növü, müddəti, məbləği, təminatı haqqında məlumatlar əks olunur. Kredit əməliyyatının xarakterindən asılı olaraq kredit sifarişinə müvafiq sənədlər əlavə olunmalıdır. Kredit sifarişi və ona əlavə olunan sənədlər bank tərəfindən diqqətlə araşdırılmalıdır.

2. Kreditləşmə prosesi ssudaların vaxtında ödənilməməsinə gətirib çıxara bilən bir sıra risk amilləri ilə əlaqədardır. Kreditlərin vaxtında ödənilməməsi hallarının aradan qaldırılması üçün bank borcalanın **kredit qabiliyyətini** müəyyənləşdirməlidir. Bu göstəricinin müəyyənləşdirilməsində məqsəd borc alanın kreditin vaxtında geri qaytara bilməsi imkanını müəyyənləşdirməkdir.

Kredit qabiliyyətinin müəyyənləşdirilməsi zamanı bank müştəri haqqında müəyyən məlumata malik olmalıdır. Bu məlumat mənbələri əsasən aşağıdakılardır:

- Borcalanla söhbət
- Bankın özünün məlumat bazası
- Kənar mənbələr
- Yerlərdə yoxlamalar
- Maliyyə hesablarının təhlili

Göstərilən məlumatların araşdırılmasında məqsəd bankı maraqlandıran aşağıda göstərilən bəzi məqamlara aydınlıq gətirməkdir:

1. Ödəniş vaxtı çatdıqda borc alan borcunu ödəyə biləcəkmi?

2. Borcalanın debitor hesabları və maddi ehtiyatı nə dərəcədə real və likvidlidir?

3. Borc alanın satışının həcmi onun dövriyyə və əsas kapitalına nisbətən nə dərəcədə yetərlidir?

4. Borc alanın gəlirləri satışın həcminə, aktivlərə və xüsusi kapitala nisbətdə yetərli mənfəət normasını təmin edirmi?

5. Borc alanın kredit üzrə faizlərin kirayə haqqlarının, vergilərin, borcların ödənilməsini təmin edən aşağı mənfəət nə qədər olmalıdır?

6. Borc alanın maliyyə vəziyyətinin möhkəm, zəif və orta olması.

Borc alanın maliyyə vəziyyətinin (pul vəsaitlərinin hərəkəti, ödəmə qabiliyyəti, likvidlik, xüsusi və cəlb olunmuş vəsaitlərin nisbəti) dəqiq təhlili kredit işçisində olan sənədlər əsasında aparılır.

Təhlil üçün əsas məlumat mənbəi borc alanın balansı, maliyyə nəticələri, vəsaitlərin hərəkəti haqqında hesabatlar və balans əlavələrdir.

Borc alanın maliyyə vəziyyəti dinamikada öyrənilməlidir. Bu məqsədlə borc alanın fəaliyyətinin təhlili ən azı əvvəlki üç rübün məlumatları əsasında aparılmalıdır.

Borc alanın maliyyə vəziyyətinin təhlilini aşağıdakı ardıcılıqla aparmaq daha məqsəduyğundur

- borc alanın aktivləri və passivlərinin quruluşunun təhlili
- borc alanın pul axınlarının təhlili
- borc alanın maliyyə möhkəmliliyinin təhlili
- borc alanın fəaliyyətinin səmərəliliyi

Borc alanın aktiv və passivləri təhlil edilən zaman onlar müəyyən əlamətlərə görə qruplaşdırılmalıdırlar. Aktivlərin onların istehsal prosesində iştirakı; (dövriyyə və qeyri dövriyyə aktivləri) likvidlik səviyyəsinə görə; passivlərin isə təşkili mənbələrinə (xüsusi, cəlb olunmuş) və onların müddətlik səviyyəsinə görə qruplaşdırılması məqsəduyğundur.

Pul axınlarının təhlili müxtəlif növ aktivlərin və passivlərin yetərliliyini, müəssisənin fəaliyyət səviyyəsinin müəyyən edilməsini və onun sərəncamında olan pul vəsaitlərinin, kreditlərin, və kreditə görə faizlərin ödənilməsi imkanını müəyyənləşdirməyə imkan verir..

Təhlilin ilk mərhələsində son üç ay üçün satışdan gəlirin orta aylıq məbləği müəyyən edilməlidir. Satışdan gəlirə mövsümliliyində təsiri öyrənilməlidir. Bu araşdırılmalarla yanaşı gələcəkdə borc alanın hesabına daxil olası pul axınları da proqnozlaşdırılmalıdır.

Bu təhlil əsasında kredit işçisi kreditin ödənilməsi üçün borc alanın satışdan gəlirə malik olub olmamasını müəyyənləşdirir.

Borc alanın maliyyə möhkəmliyinin təhlili müəssisə hesablarının cari vəziyyətinin müəyyən edilməsinə imkan verir. Hesabların cari vəziyyəti isə borc alanın ödəmə qabiliyyətinin müasir vəziyyətini və gələcək perspektivini müəyyən edir.

Maliyyə möhkəmliyinin müəyyənləşdirilməsində likvidlik dərəcəsi istifadə edilir. Balansın likvidliyi müəssisə öhdəliklərinin onun aktivləri ilə örtülmə səviyyəsini görə müəyyən edilir. Borcalanın öz öhdəliklərinin ödəyə bilməsi imkanı likvidlik əmsalları vasitəsi ilə müəyyən edilir.

Bu məqsədlə:

- cari likvidlik əmsalı
- örtülmə əmsalı
- müstəqillik əmsallarından istifadə edilir.

$$\text{Cari likvidlik əmsalı} = \frac{P_g + D_b + Q_{mq}}{Q_{h\ddot{o}}}$$

P_g - pul vəsaitləri

D_b - debitor borcları

Q_{mq} - qısa müddətli borc öhdəlikləri məbləği

əmsal 1-dən yüksək olduqda əla; 0,75- ilə 1 arasında olduqda yaxşı; 0,5-0,75 arasında olduqda kafi, 0,5 aşağı olduqda qeyri qənaətbəxş hesab edilir.

Örtülmə əmsalı müəssisənin ödəmə qabiliyyətini müəyyənləşdirir və

$$\text{Örtülmə əmsalı} = \frac{D_{am} - D_b}{Q_{\ddot{o}m}} \text{ qaydasında hesablanır.}$$

D_{am} - dövriyyə aktivləri məbləği

D_b - bir ildən artıq müddətə debitor borcları

$Q_{\ddot{o}m}$ - qısa müddətli öhdəliklərin məbləği

Bu göstərici 1-ə qədər olduqda qeyri qənaətbəxş 1,0-1,4-a qədər olduqda qənaətbəxş, 1,5-dən 1,74 qədər olduqda yaxşı, 1,74-dən çox olduqda əla hesab edilir.

Mə əmsalı – xüsusi vəsaitlərin mövcüdlüğü və dövriyyə aktivlərində xüsusi dövriyyə vəsaitlərinin payı göstəricilərinin təhlili əsasında müəyyən edilir.

Xüsusi dövriyyə vəsaitləri

Müstəqillik əmsalı = $\frac{\text{Xüsusi dövriyyə vəsaitləri}}{\text{Cari aktivlərin məbləği}} \cdot 100\%$

Bu göstərici 60% və ondan yuxarı olduqda əla? 30-60% arasında olduqda yaxşı; 30%-dən aşağı kafi kimi qiymətləndirilir.

Borcalanın səmərəli fəaliyyətinin təhlili kredit qabiliyyətinin müəyyən edilməsində əhəmiyyətli rol oynayır və əsasən iki istiqamətdə aparılır.

1. rentabelliğin təhlili

2. işgüzarlığın təhlili.

Borcalanın rentabelliği onun fəaliyyətinin gəlirliyini, işgüzarlığı isə onun fəaliyyətinin gərginliyini göstərir.

Rentabellik satışdan əldə edilən mənfəətin satışdan gəlir məbləğinə nisbəti kimi müəyyən edilir. Borcalanın işgüzarlığının təhlili malların və hazır məhsulun dövriyyə əmsalı, xammal ehtiyatının dövriyyə əmsalı və debitor borcların dövriyyə əmsalları əsasında aparılır.

Ümumiyyətlə bu göstərici əsasında borc alanın vəsaitlərinin dövriyyə sürəti müəyyən edilir.

3. Kommersiya bankları birinci iki mərhələ keçdikdən sonra müştəriyə kredit vermək qərarına gələrsə kreditin verilmə şərtlərini borc alana bildirir. Borcalanla bank kreditləşmə haqqında müəyyən razılığa gəldikdən sonra onu **kredit müqaviləsi** ilə rəsmiləşdirirlər.

Kredit müqaviləsi əsasında kredit sövdələşməsinin hüquqi və iqtisadi şərtləri müəyyən edilir. Kredit müqaviləsi əsasında bank müqavilədə nəzərdə tutulan həcmdə və şərtlərlə borc alana vəsait vermək; borcalan isə aldığı məbləği geri qaytarmaq və bu borc üzrə faizləri ödəmək öhdəliklərini qəbul edir.

Kredit müqaviləsi müəyyən olunmuş formada tərtib edilir.

Bakı şəhəri

Bir tərəfdən :

(Kredit alan fiziki və hüquqi şəxs adı)

(yerləşdiyi ünvan)

(pasport göstəriciləri)

Digər tərəfdən Banklar haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanununa əsaslanaraq fəaliyyət göstərən _____ Bankı adından _____ şəxsində aşağıda qeyd olunanlar barədə bu müqaviləni imzalayıq.

Kreditləşmənin obyektı:

Kreditin ümumi həddi:

(Verilən kreditin məbləği)

Kreditin son ödənilmə tarixi : « ____ » _____ -ci il

I BÖLMƏ - ÜMUMİ MÜDDƏALAR

- 1.1. Verilən kredit yalnız müqavilədə göstərilmiş məqsədə xərclənməlidir;
- 1.2. Müqavilədə göstərilmiş məbləğ borcalana birdəfəlik, hissə-hissə və ya qismən verilə bilər;
- 1.3. Bankdan asılı olmayan səbəblər üzündən qəflətən kredit ehtiyatları qıtlığı yaranarsa, ölkə iqtisadiyyatında kəskin maliyyə böhranı baş verərsə və ya müştəri barədə şübhəli məlumat daxil olarsa bank kreditləşməni birtərəfli qaydada saxlamaq hüququnu özündə saxlayır

II BÖLMƏ - BORCALANIN HÜQUQ VƏ VƏZİFƏLƏRİ

- 2.1. Aldığı krediti vaxtından əvvəl qaytarmaq;
- 2.2. Aldığı krediti və hesablanmış faizləri müqavilədə göstərilmiş müddətdə geri qaytarmaq;
- 2.3. Kreditorun tələbi ilə alınan əmlakı sığortalamaq;
- 2.4. Kreditorun tələbi ilə kreditin məqsədli xərclənməsinin yoxlanmasına şəraitin təmin edilməsi;

III BÖLMƏ - KREDİTORUN HÜQUQ VƏ VƏZİFƏLƏRİ

- 3.1. Aylıq və ya rublük tarixlərdə borcalanın ödəməli olduğu faiz məbləğlərini hesablamaq;
- 3.2. Zəruri halda kreditin məqsədli istifadə olunmasını yoxlamaq;
- 3.3. Bu müqavilə üzrə Borcalan tərəfindən qəbul edilmiş öhdəliklərə əməl olunmadıqda Bank verilmiş kreditlərin və ona hesablanmış faizlərin vaxtından əvvəl qaytarılmasını tələb etmək hüququnu özündə saxlayır;

IV BÖLMƏ - KREDİTİN QAYTARILMA ŞƏRTLƏRİ

- 4.1. Alınmış kreditə görə faizlər illiyin ____ %-i, vaxtı keçmiş borca görə isə illiyin ____ %-i həcmində müəyyən edilir. Borcalan tərəfindən kreditin faizləri hər ayın ____-dən gec olmamaq şərti ilə ödənilməzsə, müqavilənin birtərəfli qaydada pozulması və kreditin vaxtı keçmiş ssudalara aid edilməsi hüququnu Bank özündə saxlayır. Bu müqavilədə göstərilən faiz günləri və kreditin son ödəmə müddətləri iş gününə düşməzsə, müştəri öz öhdəliklərini müvafiq olaraq əvvəlki iş günü ödəməyə borcludur.
- 4.2. Borcalanın həm əsas borcu, həm də faiz borcları olarsa onda bu halda müştərinin təqdim etdiyi ödəmələr bütün borcun ödənilməsi üçün yetərli olmazsa, Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 432-ci maddəsinin 4-cü hissəsinə müvafiq olaraq əvvəlcə xərclərin hesabına, sonra faizlərin ödənilməsinə yönəldilir, yerdə qalan məbləğ əsas borcun ödənilməsinə yönəldilir. Borclunun müəyyənləşdirdiyi başqa qayda əlverişsizdir.

V BÖLMƏ - TƏRƏFLƏRİN MƏSULİYYƏTİ

- 5.1. Borcalan və Kreditor bu müqavilə ilə özünə götürdükləri vəzifələrin pozulmasına və ya yerinə yetirilməsinə görə mövcud qanunvericiliyə əsasən məsuliyyət daşıyırlar.

VI BÖLMƏ - İPOTEKA QOYULAN ƏMLAK VƏ ONA QARŞI İRƏLİ SÜRÜLƏN TƏLƏBLƏR

- 6.1. Bu kredit müqaviləsi ilə eyni zamanda və nömrədə tərəflər arasında pul tələbinin təmin edilməsi məqsədi ilə ipoteka müqaviləsi də bağlanır.
- 6.2. Hər iki müqavilə borcalan tərəfindən verilən bütün öhdəlikləri yerinə yetirilənədək hüquqi qüvvəsinə saxlayır
- 6.3. Bu müqavilələr Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə müvafiq olaraq tərəflərin razılığı ilə ləğv edilə bilər. Müqavilədə bütün dəyişikliklər tərəflərin səlahiyyətli nümayəndələri tərəfindən yazılı qaydada həyata keçirilir.

VII BÖLMƏ - MÜBAHİSƏLƏRİN HƏLLİ

- 7.1. İmkan daxilində mübahisələr tərəflərin qarşılıqlı anlaşması şəraitində həll olunur;
- 7.2. Mübahisəli məsələlər barədə tərəflər razılığa gələ bilməsələr, onda bütün mübahisələr Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin tələblərinə müvafiq olaraq həll olunur.

Bu müqavilə 4 nüsxədə tərtib edilib və eyni hüquqi qüvvəyə malikdir.

Borc alan

Bank

Kredit müqaviləsi aşağıdakı əsas şərtləri özündə əks etdirməlidir.

- tərəflərin tam adı;
- müqavilənin predmeti;
- kreditin növü;
- məbləğ;
- qaytarılma müddəti
- faiz dərəcəsi.
- kredit üzrə öhdəçiliyin təmin olunma şərti:
- girov;
- zəmanət;
- havadarlıq
- sığorta.
- kreditin verilmə və ödənilmə qaydası və eləcə də faizlərin ödənilmə müddətləri;
- borcalanın hüquq və vəzifələri
- bankın hüquq və vəzifələri
- tərəflərin cavabdehliyi
- münaqişələrin həlli qaydası
- tərəflərin hüquqi ünvanı.

Kredit müqaviləsi vəzifəli müvəkkil şəxslər tərəfindən imzalanmalı və təsdiqlənməlidir. Yalnız ondan sonra müqavilə hüquqi status alır və tərəflər onu yerinə yetirməyə başlanmalıdırlar.

Kredit müqaviləsi şərtlərinin pozulması zamanı tərəflərin məsuliyyəti müəyyən edilir. Borcalan müqavilə şərtlərini pozduqda bank: kreditlərin verilməsini dayandıra bilər, verilmiş kreditləri vaxtından əvvəl silə bilər, müqavilə üzrə veriləsi kreditlərin həcmi azalda bilər, kreditə görə faiz dərəcələrini artırma bilər. Borcalan isə kreditin vaxtında verilməməsi səbəbindən əmələ gələn itgilərin ödənilməsini bankdan tələb edə bilər.

5. Kredit müqaviləsi imzalandıqdan və kredit verildikdən sonra borc alan daima **bank nəzarətində** olmalıdır. Nəzarətin məqsədi ssudaların və onlara görə faizlərin vaxtında ödənilməsini təmin etməkdir.

Bankın kredit şöbəsinin işçisi borcalanın hesabları üzrə vəsaitlərin hərəkətini diqqət mərkəzində saxlamalı, onların artıb azalma səbəblərini öyrənməlidir. Hesablardakı vəsaitlərin azalması müşahidə edilərsə bank zəruri tədbirlərin görülməsini tələb etməlidir.

Bununla yanaşı borcalanın fəaliyyət göstərdiyi iqtisadi sektorun vəziyyəti araşdırılmalıdır.

Girov qoyulmuş əmlakın vəziyyəti daima bankın diqqət mərkəzində olmalıdır. Bank girovun saxlanma yerində saxlanma vəziyyətini, tərkibini və uçotu qaydasını, nəzarətdə saxlanmalıdır. Pozğunluq aşkar edildikdə bank müvafiq tədbirlər görməlidir.

§ 2. Kreditlərin geri qaytarılmasının təminatlılığı.

Bank kreditləşməsinin vacib prinsiplərindən biri də təminatlılıqdır. Bu o deməkdir ki, kreditləşmə müxtəlif təminat formaları əsasında aparılmalıdır ki, bu da kreditlərin ödənilməsinin ikinci mənbəi kimi qəbul edilir.

Kredit təminatı kimi:

- girov
- zəmanət
- himayədarlıq.
- kredit riskinin sığortalanması;
- borcalanın hesablarının və tələblərinin bank tərəfindən üçüncü şəxsə verilməsindən; istifadə edilir.

Borcalan kredit təminatı kimi göstərilən təminat formalarının birindən və ya bir neçəsindən istifadə edə bilər.

Kredit təminatının nisbətən geniş yayılmış forması **girovdur**. Girov o deməkdir ki, girov ilə təmin olunmuş öhdəlik yerinə yetirilmədikdə kreditor bu girovu reallaşdıraraq öz borcunu ödəyə bilər.

Hüquqi və fiziki şəxslərin öhdəlikləri girov kimi təmin oluna bilər.

Girov predmeti kimi qanunçuluq ilə müəyyən edilmiş istənilən əmlak, və qiymətli kağızlar çıxış edə bilər.

Girov münasib və yetərli olmalıdır. Münasiblik girovun keyfiyyət tərəfini yetərlik isə onun miqdar tərəfini xarakterizə edir.

Girov kimi əsas fondlar, mal material qiymətliləri, mal nəqliyyət sənədləri, valyuta vəsaitləri, qiymətli kağızlar, əmlak hüququ çıxış edə bilər.

Girov qoyan sifəti ilə girov əşyasına mülkiyyət hüququ olan və ya tam təsərrüfata malik şəxs çıxış edə bilər.

Girovun iki növündən istifadə olunur.

1.girov əşyasının girov qoyanda saxlanması

2.girov əmlakının girov götürənin sərəncamına verilməsi.

Birinci halda girov kimi girov qoyanın dövrüyyəsində və istehsalında (emalda) olan mallar çıxış edir.

Girov girov müqaviləsi əsasında rəsmiləşdirilir. Girov müqaviləsi hüquqi sənəd olub girovu təmin edən öhdəlikdən ayrılıqda tərtib edilir.

Zəmanət – təminatın bir forması olmaqla müqavilə ilə rəsmiləşdirilir və ondan yalnız hüquqi şəxslər arasındakı öhdəçiliyin təmin olunmasında istifadə olunur. Təminatın bu formasının mahiyyəti ondadır ki, bank və ya digər kredit idarələri digər şəxsin xahişi ilə pul məbləğinin kreditora ödənilməsinə yazılı öhdəlik verir.

Zəmanətçi kimi

- borc alanın yuxarı təşkilatı

- kirayəyə verən

- təsisçi

- bankda daxil olmaqla digər təşkilatlar çıxış edə bilərlər.

Bu zaman vəçib şərt kimi zəmanət təşkilatının maliyyə vəziyyətinin möhkəmliyi qəbul edilir. Zəmanət müqaviləsi ilə yanaşı zəmanət məktubu ilə rəsmiləşdirilir. Borcun ödənilmə müddəti çatdıqda borcalanın hesabında vəsait olmadıqda borc zəmanətçinin hesabından silinir.

Himayəçilik - müqavilə ilə rəsmiləşdirilir. Müqaviləyə əsasən üçüncü şəxs – hamı bank qarşısında borc alanın götürdüyü öhdəliyi yerinə yetirməyə cavabdehlik qəbul edir.

Hamilik zamanı öhdəçiliyin yerinə yetirilməsinə görə borcalanla birlikdə hamıda məsuliyyət daşıyır.

Himayəçilik müqaviləsində

- borcalanın, haminin və bankın adı və ünvanı
- ödəniş məbləği
- borcun ödənilmə şərti və müddəti
- hami ilə bank arasındakı hesablaşma qaydası əks

olunur

Borc alanın hami ilə təmin olunmuş öhdəliyi yerinə yetirildikdə himayədarlıq müqaviləsi öz qüvvəsini itirir.

§ 3. Kommersiya banklarının kredit siyasəti

Kredit siyasəti bankın kredit əməliyyatlarının gəlirliyinin artırılması və kredit risklərinin aşağı salınmasına yönəldilən kompleks tədbirlər sistemidir.

Kredit siyasəti müəyyənləşdirilərkən makroiqtisadi, sahə və region, bank daxili amillər nəzərə alınır.

Makroiqtisadi amillər - obyektiv xarakter daşıyır və ora daxildir:

ölkənin ümumi iqtisadi vəziyyəti;

Mərkəzi bankın pul- kredit siyasəti;

Hökumətin maliyyə siyasəti;

Banklar öz kredit siyasətlərini müəyyənləşdirərkən makroiqtisadi göstəriciləri maksimum nəzərə almalı və öz siyasətini ona uyğunlaşdırmalıdır.

Sahə və region amilləri dedikdə

- bankın xidmət göstərdiyi region və sahələrdə iqtisadiyyatın vəziyyəti;

- müştərilərin tərkibi və onların kreditə ehtiyacı;

- rəqib bankların sayı; - başa düşülür.

Regionun iqtisadi potensialının qiymətləndirilməsi kredit xidmətləri bazarında bankın fəaliyyət strategiyasının işlənilməsinin vacib elementidir.

Kredit siyasətinin formalaşmasının bank daxili amili: bankın idarə olunma keyfiyyəti, maliyyə menecmentinin səviyyəsi, daxili nəzarətin səmərəliliyi, işçi heyətinin təcrübəsi və iş keyfiyyəti ilə müəyyən edilir.

Bank daxili amillərə:

- bankın xüsusi vəsaitlərinin səviyyəsi
- passivlərin quruluşu
- işçi heyətinin qabiliyyəti, təcrübəsi daxildir.

Bankın kredit siyasəti kreditin verilməsi, rəsmiləşdirilməsi və idarə edilməsi zamanı bank, işçilərinin əsaslandığıları standartları, parametri və qaydaları müəyyən edir.

Kreditləşmənin ayrı-ayrı mərhələlərində parametr və qaydalar müxtəlif olur.

Məsələn kreditlərin rəsmiləşdirilmə mərhələsində sənədlərin formaları, kreditin verilməsinin texnoloji qaydaları, kreditin düzgün rəsmiləşdirilməsi üzərində nəzarət kimi parametrlərdən istifadə olunur.

Kommersiya banklarının əsas məqsədi mənfəət əldə etmək olduğu kimi onlar uğursuzluqlara da düşər ola bilərlər. Bankların fəaliyyətləri riskli fəaliyyət hesab edildiyindən onlar itgilərə də məruz qala bilərlər.

Risk - həqiqi məlumatlar ilə onların bu günkü vəziyyətinin və gələcək inkişafının qiymətləndirilməsi zamanı ortaya çıxan kənarlaşmalar nəticəsində əmələ gəlir. O həm müsbət həm də mənfəət ola bilər.

Səviyyə baxımından bank riskləri makrosəviyyəli, mikrosəviyyəli və fərdi risklərə bölünür.

Makrosəviyyəli risklər bankın özündən asılı olmayan amillərlə əlaqədardır. Ümumən iqtisadiyyatda vəziyyətin dəyişməsi müəyyən risklərə gətirib çıxarır. Buraya ölkənin iqtisadiyyatının ümumi vəziyyəti, əsas maliyyə bazarları və bankların fəaliyyət vəziyyəti və s. daxildir.

Mikrosəviyyəli risklər bankın kapitalının azalmasına və likvidliyinin aşağı düşməsinə gətirə bilən risklərdir. Bu risklər əsasən bankların yerinə yetirdikləri əməliyyatlarla əlaqədardır. Mikroiqtsadi risklərə bankın özündən asılı olmayan amillər – yəni onun fəaliyyətinə xarici bazardakı vəziyyətin dəyişməsi də təsir göstərə bilər.

Fərdi risklər bank işçilərinin peşəkarlığı və alicənablığı ilə əlaqədar olan risklərdir.

Bank təcrübəsində bankın mikrosəviyyəli risklərinə daha çox diqqət yetirilir. Bura daxildir: kredit riski, kənar riski, əməliyyat riski, faiz riski, likvidliyin itirilməsi riski və s.

Kredit riski kredit sövdələşməsi ilə əlaqədar müştərinin kredit müqaviləsi şərtlərinin yerinə yetirmək istəməməsi və ya yerinə yetirə bilməməsi ilə əlaqədar meydana çıxır. Bu borc alanın əsas borcunu və borca görə faizlərin ödənilməməsi riskidir. Kreditə görə faizlər ödənilmədikdə bank öz gəlirlərini itirir. Əsas borc qaytarılmadıqda bank həmən kredit sövdələşməsi üzrə itgilərə məruz qalır. Bank belə riskə qiymətli kağızlar, maliyyə aktivləri ilə sövdələşmələrdə bank tərəfindən zamanətin verilməsi zamanı məruz qala bilər.

Kredit risklərinin minimuma endirilməsi üçün banklar aşağıdakı üsullardan istifadə edirlər.

1. ssuda portfelinin diversifikasiyası. (bank ssudaları və depozitlərinin geniş müştəri dairəsi arasında səpələnməsi)
2. borcalanın kredit qabiliyyətinin ilkin təhlili
3. kreditin qaytarılmasını təmin edən üsullardan istifadə (girov, hamilik, zamanət, sığorta)
4. ssuda üzrə mümkün olan itgilərin ödənilməsi üçün ehtiyatın yaradılması.

Bank öz aktivlərini kənar dövlətin bankında yerləşdirə bilər. Həmən konkret dövlətdə və bankda olan vəziyyət itgilərə gətirə bilər ki, bu da kənar risk adlanır. Belə risklər kənar dövlətin iqtisadi, siyasi, sosial vəziyyəti ilə əlaqədar meydana çıxar bilər.

Bank daxili nəzarətin və bank idarəçiliyinin pozulması və eləcə də bank daxili əməliyyatlardakı pozğuntuluqlarla əlaqədar bank itgilərə məruz qala bilər ki, buda **əməliyyat riski** hesab edilir.

Kredit və maliyyə bazarlarında bank əməliyyatları üzrə faizlərin bankın zərərinə dəyişilməsi banka zərər gətirə bilər ki, bu da **faiz riski** adlanır. Kredit əməliyyatları üzrə faizlərin azalması bankın gəlirlərinin aşağı düşməsi, ödənilməməsi isə bu əməliyyat üzrə mənfəət əldə edilməməsi kimi qiymətləndirilir. Bank öz öhdəliklərini yerinə yetirə bilməməsi

ilə əlaqədar likvidliyinin itirilməsi riski ilə üzləşə bilər. Bu risk bankın tələbi ilə öhdəliklərinin həm vaxt həm də məbləğ baxımından biri birinə uyğun gəlmədikdə meydana çıxır. Bank əsasən cəlb olunmuş vəsaitlərlə işlədiyindən, onları öz adından və öz hesabına yerləşdirməklə vasitəçi rolunu oynadığından bu risk bankın **baza riski** hesab edilir.

Bank riskləri idarə olunmalıdır. Bankın etibarlılığı bir növ risklərin idarə oluna bilinməsi ilə müəyyən edilir. Risklərin idarə olunması risklərin minimuma endirilməsi üçün tədbirlərin məcmusudur. Bank risklərinin idarə olunması üçün: diversifikasiya, keyfiyyətin idarə edilməsi; xüsusi kapitaldan istifadə, xarici risklərin nəzərə alınması, müştərinin maliyyə vəziyyətinin müntəzəm təhlili, risklərin bölüşdürülməsi, sürüşkən faizlərdən tətbiqi, kreditlərin və depozitlərin sığortalanması və s. üsullardan istifadə olunur.

İqtisadi şəraitin qeyri sabit olduğu və inflyasiyanın tərəddüd etdiyi zaman banklar kredit və faiz riskinin azaldılması üçün sürüşkən faizlərdən istifadə edirlər. Belə faizlərin məhəyyəti ondadır ki, onun həcmi həməndə məhəyyə bazarının vəziyyətindən asılı olaraq müəyyən edilir. Bank inflyasiya səviyyəsi yüksəldikcə faiz dərəcələrini də artırır.

Risklərin idarə edilməsində banklar müştərilərin maliyyə vəziyyətini müntəzəm olaraq təhlil edirlər. Kredit verilməzdən əvvəl müştərinin kredit qabiliyyətinin müəyyən edilməsi və kredit verən zaman bu göstəricinin nəzərə alınması kredit risklərini xeyli azaldılmasına təsir göstərir.

MÖVZU 6. AYRI-AYRI KREDİTLƏRİN VERİLMƏSİ VƏ QAYTARILMASI QAYDALARI

Bank öz müştərilərinə müxtəlif ehtiyacların ödənilməsi üçün kreditlər verir. Fərdi kreditlər hər kredit verilişi üzrə fərdi kredit müqavilələri əsasında rəsmiləşdirilir. Müqavilədə kreditin məqsədi, məbləği, qaytarılma müddəti, təminatı və faiz stavkaları öz əksini tapır. Hər kredit verilişi üçün borc alan banka kreditləşməyə əsas verən sənədləri təqdim etmə-

lidir. Belə kreditlər adətən bərpa xarakteri daşıyır. Kreditlər sadə ssuda hesabından verilir və hesablaşma hesabına yönəldilir. Borc alanın ssuda hesabı debetləşdirilərək hesablaşma hesabı kreditləşdirilir.

Bank ssuda üzrə borcun ödənilməsi üçün qoyulmuş girovu (mal material qiymətliləri, qiymətli kağız, qiymətli metallar və s.) müvafiq balansdan kənar hesabda uçota alır.

Ssuda üzrə borc hesablaşma hesabından ödənilir. Bu zaman ödəniş məbləğinə hesablaşma hesabı debetləşdirilərək ssuda hesabı kreditləşdirilir. Ssuda üzrə borc müqavilədə nəzərdə tutulduğu qaydada ya birdəfəlik, ya da hissə hissə ödənilə bilər.

Ödəniş vaxtı çatmış lakin vaxtında ödənilməyən ssudalar vaxtı keçmiş ssudalar hesabına daxil edilir.

Ssuda üzrə borc ödənilib qurtardıqdan sonra kreditin təminatına qəbul edilən qiymətlilər balansdan kənar hesabdan silinir.

§1. Veksel krediti

Bank öz müştərilərinə veksel krediti də verir. Veksel kreditləri verilmə texnologiyası baxımından iki qrupa bölünür: - uçot krediti; veksellərin girovu üzrə kredit.

Uçot krediti üzrə borc alan vekselin uçotu anında yəni bank tərəfindən vekselin satın alınması prosesində kredit alır. Bu zaman vekseli sərəncamlaşdırmaq və veksellər üzrə ödənişin tələb olunması hüququ vekseli satın alan banka keçir. Veksel sahibi öz veksellərini uçota təqdim edən zaman veksel üzrə ödəniş daxil olanadək onun dəyərini bankdan aldığına görə bu əməliyyat kreditləşmə əməliyyatı adlanır. Bu əməliyyat kreditləşmə əməliyyatı adlansada bankın resurslarının artmasına gətirib çıxarmır.

Bu prosesdə veksel sahibi öz müştərisinə veksel verir. Müştəri işi aldığı vekseli banka uçota təqdim edir. Bank həmən veksellər əsasında müştəriyə diskont məbləğinə azaldılmış uçot krediti verir. Diskont- bu əməliyyata görə bankın aldığı faizdir.

Uçot kreditinin xüsusiyyəti ondadır ki, borc alan sifəti ilə bir şəxs, kreditin və kreditə görə faizlərin qaytarılması öhdəçiliyi isə başqa şəxsin üzərinə düşür.

Uçot faizi (diskont) aşağıdakı qaydada hesablanır.

$$V \bullet M \bullet F \bullet$$

$$D_m = \frac{\quad}{100 \bullet 360}$$

D_m - diskont məbləği

V - veksəl məbləği

M - veksəl üzrə ödəniş daxil olanadək müddət

F - illik uçot faiz dərəcəsi

360 - ildəki günlərin sayı.

Diskont veksəl məbləğindən onun uçotu anında tutulur.

Veksellər banka uçot üçün müəyyən olunmuş formada tərtib edilmiş siyahı ilə təqdim olunur. Veksellər həm hüquqi həm də iqtisadi baxımdan yoxlanılır. Bu məqsədlə banklar auditor firmalarının xidmətindən istifadə edirlər. Yoxlamalarda məqsəd veksellərin həm hüquqi həm də iqtisadi cəhətcə etibarlılığını müəyyənləşdirməkdir. Auditor xidməti tərəfindən qənaətbəxş hesab edilməyən veksellər siyahıdan çıxarılır və yerdə qalan veksellər məbləğinə ssuda verilməsi qərarlaşdırılır.

Kommersiya bankları vekselləri satın almaq qaydasında kreditləşmə əməliyyatları ilə yanaşı veksellərin girovu üzrə də kreditlər verir.

Veksellərin girovu üzrə kreditləşmə zamanı veksəl alan veksellərə sahiblik hüququnu itirmir. O veksellərini girov qoyaraq ssuda ödənildikdən sonra onu geri almaq hüququna malikdir. Veksellərin girovu üzrə kreditləşmənin bir fərqi ondadır ki, girov üzrə girov qoyulmuş veksellərin 60-90% həcmində kredit verilir. Belə qayda müəyyənləşdirməklə bank vekseli girov qoyanın vekselləri geri almadıqda özünü itgilərdən qorumağı güdür.

Veksellərin uçotu qaydasında kreditləşmə zamanında olduğu kimi veksellərin girovu üzrə kreditləşmədə də veksellər həm hüquqi həm də iqtisadi baxımdan yoxlanılır. Kreditləşmə kredit müqaviləsi əsasında sadə ssuda hesabından aparılır. Bu

zaman borc alanın ssuda hesabı debetləşdirilərək hesablaşma hesabı kreditləşdirilir, yəni məbləğ hesablaşma hesabına daxil edilir. Girov qoyulmuş veksel məbləği balansdan kənar hesabda uçota alınır.

§ 2. Qiymətli kağızlar və daşınmaz əmlak üzrə kreditləşmə

Kommersiya bankları veksellərin girovu ilə yanaşı **qiymətli kağızların** və daşınmaz əmlakın girovu üzrə də kreditləşmə əməliyyatlarını yerinə yetirirlər.

Borc alan təşkilat borcun təminatı formasında müxtəlif qiymətli kağızlardan – səhmlərdən, istiqrazlardan, qısa müddətli xəzinədarlıq öhdəliklərindən, sertifikatlardan və s. istifadə edə bilər.

Qiymətli kağızların girovuna görə banklar həm uzun həm də qısa müddətli kreditlər verə bilərlər. Belə kreditləşmə bankların resurs vəziyyətindən asılıdır.

Qiymətli kağızların girovu üzrə uzun müddətli kreditləşmə banklar üçün yüksək riskli əməliyyat hesab edilir. Çünki kreditləşmə müddətində qiymətli kağızların bazarda qiyməti kəskin dəyişə bilər. Belə kreditləşmədə ölkə iqtisadiyyatının vəziyyəti də nəzərə alınır.

Ödəmə qabiliyyətinə malik olan bütün müəssisə və təşkilatlar qiymətli kağızların girovu üzrə kredit ala bilərlər. Bu zaman bank girov qoyulmuş qiymətli kağızların: ikinci bazarda reallaşmaq imkanını, qiymətli kağızlar buraxanların ödəmə qabiliyyətliyini, keyfiyyətliyini nəzərə almalıdır.

Kreditin həcmi girov qoyulmuş qiymətli kağızların dəyərində nisbətən faizlə müəyyən edilir. Faizlər qiymətli kağızların keyfiyyətindən asılı olaraq differensiallaşdırılır. (60-90% arasında).

Bank kreditləşməsində əsas yerlərdən birini daşınmaz əmlakın girovu üzrə verilən kredit (ipoteka kreditləri) tutur.

Daşınmaz əmlakın girov üzrə verilən kreditlər ipoteka krediti adlanır. Bu o deməkdir ki, kredit kimi alınan məbləğ daşınmaz əmlakla təmin olunur. İpoteka krediti müxtəlif məqsədlərə verilə bilər. Bu zaman girov kimi borc alanın sərəncamında olan mənzil və digər daşınmaz əmlak qəbul edilir.

İpoteka krediti məqsədli təyinatla malikdir və ondan yeni tikintiyə, yenidən qurmaya, istehsal və sosial təyinatlı obyektlərin alınmasına, nəqliyyat vasitələrinin əldə edilməsinə və s. istifadə edilir. İpoteka predmeti girov qoyanın xüsusi mülkiyyətində olmalıdır.

Uzun müddətli ipoteka mənzil kreditləşdirilməsində: borc alan, mənzil satan, kreditorlar və s. tərəflər iştirak edir.

Borc alan dedikdə bank ilə bağladığı kredit müqaviləsi əsasında kredit qaydasında aldığı borcu mənzil alınmasına istifadə edən fiziki şəxs başa düşülür.

Mənzil satan dedikdə mülkiyyətində olan mənzil sahəsini satan fiziki və ya hüquqi şəxslər başa düşülür.

Kreditor isə - qanunçuluqla müəyyən olunmuş qaydada borc alana ipoteka krediti verən bank və digər hüquqi şəxslər adlanır.

- Kreditorun əsas funksiyasına daxildir:
- kreditləşmə şərtlərinə uyğun olaraq borc alanın kredit və ödəmə qabiliyyətinin qiymətləndirilməsi əsasında ona ipoteka krediti vermək;
- kredit və ipoteka haqqında müqavilələri rəsmiləşdirmək;
- verilmiş ipoteka kreditlərinə xidmət etmək.

İpoteka krediti almaq üçün borc alan banka ümumiyyətlə kreditləşmə üçün zəruri sənədləri təqdim etməlidir. Bu sənədlərlə yanaşı bank borc alandan ipotekanın xüsusiyyətinə aid olan sənədləri də tələb edir.

Təqdim olunmuş sənədlər bank tərəfindən ciddi təhlil edilir. Ssuda uzun müddətli olduğuna görə ssudanın texniki iqtisadi əsaslılığına xüsusi diqqət yetirilir.

İpoteka haqqında əsasnaməyə görə ipoteka kreditləri ipoteka edilən daşınmaz əmlakın bazar dəyərinin 85%-ni aşmaq şərti ilə maksimum illik 8% olmaqla 25 il müddətinə 50 min manat dəyərində verilə bilər. Göstərilən müddətdə kredit və faiz məbləğlərinin geri qaytarılması borc alanın aldığı əmək haqqının 70%-nin hesabına aparıla bilər. Eyni zamanda borc alan ilkin ödəniş imkanına malik olmalıdır. İlkin ödəniş

məbləği 15% müəyyən edilmişdir. İpoteka kreditləşməsi şərtlərindən biri də odur ki, kreditin son ödəniş tarixinə borc alanın yaşı, qanunvericilik ilə müəyyən edilən pensiya yaş həddindən çox olmamalıdır.

İpoteka kreditləşməsinin güzəştli qaydaları da müəyyən edilmişdir. Güzəştli ipoteka kreditinin məbləği 35000 manatdan çox ola bilməz. Belə kreditlər 3 ildən 30 ilədək orta illik faiz dərəcəsi 4%-dən çox olmamaq şərti ilə verilir.

İpoteka krediti üzrə güzəştlərdən gənc ailənin üzvü olan aşağıdakı şəxslər istifadə edə bilirlər:

- şəhid ailəsinin üzvü (əri, arvadı, övladları)
- Milli Qəhrəman (özü, əri/arvadı, övladları)
- məcburi köçkün və ona bərabər tutulan şəxs
- üç ildən az olmayan müddətdə dövlət qulluqçusu işləyən

şəxs

- elmlər namizədi və ya doktoru elmi dərəcəsi olan şəxslər,
- idman sahəsində xüsusi xidmətləri olan şəxslər,
- digər şəxslər.

Kreditləşmə kredit müqaviləsi bağlandıqdan sonra həyata keçirilir. Kredit müqaviləsində

- kreditin məbləği
- kreditin verilmə müddəti
- kreditə görə ödəniləsi faizin həcmi
- kreditin və kreditə görə faizlərin ödəniş növbəliliyin
- kredit müqaviləsinin vaxtından əvvəl pozulması şərtləri

və s. göstərilir.

Kommersiya bankları etibar etdikləri, onların etimadını qazanan müştərilərə təminatlı kredit verə bilirlər ki, bu kredit **blank krediti** adlanır.

Belə kreditlər qısa müddətə kredit qabiliyyətli müəssisələrə istehsal prosesində yaranan müvəqqəti maliyyə çətinliyinin aradan qaldırılmasına verilir.

Bank kreditləri təminatlı verildiyindən yüksək riskli kreditləşmə kimi qiymətləndirilir və bu kredit üzrə digər kreditlərə nisbətən yüksək faiz dərəcəsi müəyyən edilir. Kredit borc alanın ərizəsi əsasında verilir. Ərizədə kreditin məbləği məqsədi,

müddəti göstərilməlidir. Kredit müəssisənin hesablaşma hesabına daxil edilir və oradanda ödənilir. Vaxtında ödənilməyən ssudalar vaxtı keçmiş ssuda hesabında uçota alınır və müəssisə gələcəkdə bank qarşısında etimadını itirmiş olur.

§ 3. Kredit xətti açmaq və overdraft qaydasında kreditləşmə

Bank öz müştərilərinə kredit xətti açmaqlada kredit verə bilər. Bu proses bank ilə müştəri arasında bağlanan müqavilə əsasında həyata keçirilir. Müqavilə bağlandıqdan sonra müştəri razılaşdırılmış müddətə bankdan pul vəsaiti almaq hüququ əldə edir. Bu zaman aşağıdakı göstərilən şərtlərdən birinə əməl olunmalıdır:

- borc alana verilən pul vəsaiti müqavilə ilə müəyyən olunan məbləğdən (limitdən) artıq olmamalıdır
- müqavilənin qüvvədə olduğu müddətdə birdəfəlik borcun həcmi müqavilə ilə müəyyən olunan limitdən çox olmamalıdır.

Kredit xətti verilmə limiti və borc limiti qaydasında açıla bilər.

Verilmə limitinə görə kredit xətti ilə kreditləşmə müqavilədə nəzərdə tutulan ümumi məbləğ və ümumi müddət daxilində aparılır.

Kredit xətti haqqında müqavilədə nəzərdə tutulan məbləğ kreditin maksimum məbləği hesab olunur və borc alan bu məbləğdən razılaşdırılmış müddət ərzində istifadə edə bilər.

Bu qayda əsasında kredit almaq üçün müştəri lazım olan sənədləri banka təqdim etməlidir. Limit məbləği üzrə razılıq əldə edildikdən sonra kredit müqaviləsi imzalanır. Bankın kredit şöbəsi müqaviləyə əsasən mühasibatlıq müştəriyə kredit xətti açılması haqqında sərəncam verir və ona müvafiq ssuda hesabı açılır.

Müqavilənin qüvvədə olduğu müddətdə borc alan yalnız sifariş verməklə istənilən vaxt heç bir sənəd təqdim etmədən bankdan ssuda (trans) ala bilər.

Açılmış kredit xətti hesabına hər kredit verilişi üzrə kredit

xəttinin qüvvədə olduğu müddət daxilində konkret ödəniş müddətləri müəyyən edilir.

Verilmə limiti üzrə açılan kredit xətti üzrə alınmış kreditlər ödəyicinin ödəmə tapşırıqları əsasında ödənilir. Bu zaman borc alanın hesablaşma hesabı debetləşdirilərək ssuda hesabı kreditləşdirilir.

Borc limiti üzrə kredit xətti açılmaqla kreditləşmə zamanı gündəlik ssuda borcu limitləşdirilir. Borc alan kredit müqaviləsi qüvvədə olduğu müddətdə aldığı kreditin maksimum məbləği limitləşdirilir. Ona görə də borc alan öz borcunu ödədikdən sonra müəyyən olunan borc limiti daxilində yenidən kredit almaq hüququ əldə edir.

Qısa müddətli kreditləşmənin bir növü də **overdraft** qaydasında kreditləşmədir. Bu zaman bank müştərinin hesablaşma və ya cari hesablarında vəsait olmadıqda bu hesablardan ödənişləri kredit hesabına aparır. Bu əməliyyatların aparılması üçün bank hesabı üzrə müqavilə bağlanılmalıdır. Bank belə kreditləri bankın etimadını qazanmış, möhkəm maliyyə vəziyyətli müəssisələrə verir və belə kreditləşmə güzəştli qaydada kreditləşmə hesab edilir. Müəssisənin belə kreditləşmə qaydasına keçilməsi üçün müəyyən göstəricilər nəzərə alınır. Buraya hesablaşma (cari) hesabının stabil fəaliyyət göstərməsi; həmən bankda hesablaşma hesabının fəaliyyət müddəti; müəyyən müddətdən artıq vaxtında ödənilməyən sənədlərin olmaması; müəssisənin təsərrüfat maliyyə vəziyyəti və s. daxildir.

Overdraft qaydasında kredit əsasən dövriyyə vəsaitlərinin təşkilində istifadə olunduğundan o qısa müddətli xarakter daşıyır. Ödəniş müddəti konkret olaraq müəssisə ilə razılaşdırılır və bank hesabı üzrə müqavilədə əks olunur. Overdraft kreditindən kredit müqaviləsinin qüvvədə olduğu müddətdə sərbəst kreditləşmə limiti müqabilində istifadə edilir.

Overdraft krediti hesabına: ödəniş tapşırıqları, əmək haqqı almaq üçün təqdim olunan və ödəyici tərəfindən akseptləşdirilmiş ödəmə tələğnamələri, hesablaşma çekləri və s. hesablaşma sənədləri ödənilir.

Əməliyyat günün sonuna hesablaşma hesabı üzrə debet qalığı kredit hesabına ödənilən məbləği göstərir ki, bu da sonradan ssuda hesabına köçürülür.

Kreditin ödənilməsi hər gün müəssisənin hesablaşma hesabında olan sərbəst vəsait müqabilində kreditor bankın verdiyi ödəmə tələbnaməsi əsasında aparılır.

Bank kreditləşdirilməsinin bir növü də **kontokorrent** hesablar üzrə aparılan kreditləşmədir.

Kontokorrent hesab bankın etimadını qazanan; bank ilə uzun müddətli münasibətdə olan və bank kreditinə daimi ehtiyacı olan müəssisələrə açılır. Kontokorrent hesab açıldıqca hesablaşma hesabının saxlanılmasına ehtiyac qalmır. Bütün ödənişlər bu hesabdən aparılır və bütün daxil olmalar bu hesaba daxil edilir. Hesabın debet qalığı müəssisənin banka olan borcunu kredit qalığı isə müəssisənin sərbəst vəsaitinin olmasını göstərir. Kontokorrent hesab üzrə kredit cari istehsal və tədavül prosesinin maliyyələşdirilməsinə verilir. İnvestisiyanın maliyyələşdirilməsi ilə əlaqədar əməliyyatlar bu hesabdən ödənilmir. Kontokorrent hesab üzrə kredit riskli blank krediti qrupuna daxil edildiyindən bahalı kredit hesab edilir. Müəssisələr lazım olduqda kontokorrent hesabla yanaşı digər kredit növlərindən də istifadə edə bilərlər.

§ 4. Kəndli təsərrüfatlarının kreditləşdirilməsi

Kommersiya banklarının fəaliyyətində kənd təsərrüfatı ilə əlaqədar kreditləşmə əməliyyatları da mühüm yer tutur. Kəndli təsərrüfatlarının yaradılması və inkişafında banklar başlıca rol oynayırlar. Kəndli təsərrüfatlarında əsas və dövriyyə fondlarının təşkili üçün onların xüsusi vəsaitləri ilə yanaşı bank kreditindən də istifadə olunur.

Kəndli təsərrüfatlarının kreditləşdirilməsində problem ssudaların vaxtında geri qaytarılmasının təmin olunmasıdır. Ona görə də banklar kəndli təsərrüfatlarının kreditləşdirilməsi üzrə xüsusi kredit siyasətinə malik olmalıdırlar. Kreditlərin vaxtında geri qaytarılmasının təmin edilməsi üçün bank kəndli

təsərrüfatlarının kreditləşdirilməsinə kompleks yanaşmalıdır. Kənd təsərrüfatının istehsalının tək cə müəyyən bir sahəsinin kreditləşdirilməsi səmərə vermir, çünki xüsusi vəsaitin çatışmaması ilə əlaqədar digər mərhələdə işləri yerini yetirmək mümkün olmadıqda proses qırılır və bank krediti səmərəsiz olur. Ona görə də kənd təsərrüfatında istehsal prosesinin ilk mərhələsindən başlanmış bütün proses bankın diqqətində olmalı və vəsait çatışmamazlığı bank krediti ilə örtülməlidir.

Kəndli təsərrüfatları həm uzun həm də qısa müddətli kreditlərə ehtiyacı olduğuna görə bank onlarla həm uzun həm də qısa müddətli kreditləşmə ilə əlaqədar kredit müqaviləsi bağlayır.

Kəndli təsərrüfatlarında toxum, yem, kübrə neft məhsulları, ehtiyat hissələri, cavan və kökəlməkdə olan mal qara qısa müddətli kreditləşmə obyektini kimi qəbul edilir.

Əsas fondların yaradılması üçün isə kəndli təsərrüfatları uzun müddətli kreditdən istifadə edirlər.

Qısa müddətli kreditə ehtiyac, kredit məbləği və müddəti təsərrüfatın rüblərə bölünmüş illik gəlir və xərclər smetəsi əsasında müəyyən edilir.

Kreditin geri qaytarılmasını təmin etmək məqsədi ilə kreditin təminatı olan əmlak üzrə girov müqaviləsi tərtib edilir.

Kəndli təsərrüfatlarının qısa müddətli kreditləşdirilməsi zamanı kredit ya birdəfəlik tam məbləğ və ya da kredit xəttinin açılması yolu ilə yəni xərclərin artmasına müvafiq olaraq verilir.

MÖVZU 7. KOMMERSİYA BANKLARININ SAİR ƏMƏLİYYATLARI

§1. Kassa əməliyyatları

Müasir şəraitdə Azərbaycanın pul tədavülü tədavüldə nağdı pulların yüksək səviyyədə olması ilə səciyyələnir. 2006-cı ilin 1 yanvar vəziyyətinə pul kütləsinin 68,7%-ni nağdı pullar təşkil etmişdir. Tədavüldə pul kütləsinin çoxluğu kommersiya

banklarının nağdı pul ilə əməliyyatlarının çox böyük həcmdə olmasını göstərir.

Nağd pul tədaviülünün təşkili üçün Milli Bank:

- pul nişanələrinin istehsalını təşkil edir;
- pul nişanələrinə olan tələbatı müəyyənləşdirir;
- pul nişanələrinin ehtiyatını yaradır və həmən ehtiyatlara sərəncam verir;
- kredit təşkilatları tərəfindən pulun saxlanması və inkassasiya qaydalarını müəyyən edir
- kredit təşkilatlarında kassa əməliyyatlarının aparılması qaydalarını müəyyənləşdirir və s.

Nağdı pul dövriyyəsinin təşkili Milli Bankın hesablaşma – kassa mərkəzləri və komməriya bankları vasitəsi ilə aparılır.

Müştərilərə kassa xidməti göstərilməsi dedikdə bankın nağdı pul ödənişləri ilə olan əməliyyatları başa düşülür. Bu əməliyyatların həcmi tədaviüldəki nağdı pulun həcmindən və ölkədə onun təşkili sistemindən asılıdır.

Müəssisələr tərəfindən nağdı pullar kredit təşkilatlarının kassasına verilir. Nağdı pulların tam və vaxtlı baxımda banka daxil edilməsi üçün müəssisələrin kassalarındakı nağdı pul qalığı limitləşdirilir. Limitdən artıq olan nağdı pul vəsaitləri banka verilməlidir.

Bank kassa limitini müəssisələrin nağdı pul dövriyyəsinə, onun fəaliyyət həcmindən asılı olaraq fərdi qaydada müəyyənləşdirir.

Bank tərəfindən aparılan kassa əməliyyatları fiziki və hüquqi şəxslərdən nağdı pul vəsaitlərinin qəbulu və onlara ömanətlərin qayarıması, qiymətli kağızların satılıb-alınması, zədələnmiş pul nişanələrinin dəyişdirilməsi, fiziki şəxslərdən kommunal xidmətlərinin və s ödənilməsi ilə əlaqədardır.

Kassa əməliyyatlarının aparılması üçün banklarda **mədaxil** (gündüz və axşam), **məxaric**, **mədaxil-məxaric**, **yenidənsayma kassaları** və bankomatlardan istifadə edilir. Bu kassalar dövriyyə kassaları adlanır.

Nağdı pulun banka mədaxili «nağdı pulun mədaxili üçün elan» sənədinə əsasən həyata keçirilir. Elan nağd pul ilə bankın

kassirinə təqdim edilir. Kassir elanın bütün rekvizitlərini yoxladıqdan sonra elanda göstərilən məbləğ ilə faktiki verilmiş məbləği tutuşdurur və uyğunluq olduqda kassir elanı imzalayib möhürlədikdən sonra onun qəbz hissəsini müştəriyə qaytarır.

Elanı kassir özündə saxlayır, elanın order hissəsini isə müştərinin hesabına vəsaitin daxil edilməsi üçün əməliyyat işçisinə göndərir.

Əməliyyat günü qurtardıqdan sonra müştərilərdən nağdı pülün qəbulu ərazi idarələrində yaradılan axşam mədaxil kassası tərəfindən aparılır. Axşam mədaxil kassasına nağdı pul gündüz mədaxil kassasına nağdı pulun mədaxili və rəsmiləşdirilməsi proseduruna uyğun surətdə qəbul edilir. Axşam mədaxil kassasına mədaxil olunan nağdı pul müvafiq sənədlər və möhür, mühafizə üçün pul saxlanan yerə (seyf, anbar) qoyulur. Pul saxlanan yer mühafizəçinin iştirakı ilə kassirə və nəzarətçiyə məxsus olan iki açarla bağlanır, həmən şəxslərin möhürləri ilə möhürlənməli və xüsusi jurnalda imza etdirməklə mühafizəçiyə təhvil verilir. Axşam mədaxil kassasının işçiləri növbəti iş günü pul saxlanılan yeri mühafizəçidən qəbul etməli və pulu, sənədləri kassa müdirinə (baş kassirə) təhvil verməlidir.

Banka nağdı pulun daxil olmasının bir kanalında inkassasiya qaydasında pulun qəbuludur. Bank müştərilərin nağdı pul vəsaitlərini və qiymətlilərini öz qüvvəsi ilə və yada müqavilə əsasında xüsusi inkassasiya xidməti vasitəsi ilə inkassasiya edə bilər.

İnkassasiya və qiymətlilərin daşınmasında texniki cəhətcə saz olan xüsusi nəqliyyat vasitələrindən istifadə edilir. Bu əməliyyatları inkassasiya briqadaları yerinə yetirirlər.

İnkassasiya marşrutu və inkassasiya ediləsi müəssisə və təşkilatlar əvvəlcədən müəyyən edilir. İnkassatorlar marşrut üzrə hərəkət edən boş inkassator sumkasını verib müvafiq qaydada rəsmiləşdirilmiş dolu sumkaları qəbul edirlər. İnkassasiya başa çatdıqdan sonra pul yığılmış inkassator sumkalarını bankın kasa bölməsinə təhvil verirlər. Axşam mədaxil kassasının əməliyyat işçisi sumkaları inkassatordan qəbul edir. Əməliyyat işçisi sumkaların bütünlüyünü və

müvafiq sənədləri yoxladıqdan sonra onları qəbul edib xüsusi seyfə qoyur və mühafizəçiyə təhvil verir. Həmən günün səhəri kassir və əməliyyat işçisi sumkaları və müvafiq sənədləri yenidən sayma kassasına verirlər. Pullar sayıldıqdan sonra müvafiq müəssisə və təşkilatların hesabına daxil edirlər.

Bankın kassasından nağdi pulların verilməsi **məxaric kassaları** tərəfindən həyata keçirilir. Nağdi pulların məxarici pül çeklərinə əsasən aparılı. Pul çeki nağd pul alan tərəfindən doldurulur və əməliyyatların aparılmasına məsul olan şəxsə bütün rekvizitlər üzrə və hesabında çekdə göstərilən məbləğin olub olmamasını yoxlamaq üçün təqdim olunur. Əməliyyat işçisi rekvizitlərin düzgün doldurulmasını, möhür və imzaların həqiqiliyini müəyyənləşdirdikdən sonra çeki qanuni ödəniş sənədi kimi icra üçün qəbul edir və nəzarət markasını kəsərək onu kassaya təqdim etmək üçün çeki təqdim edənə qaytarır, çeki isə ödəniş üçün kassaya göndərir.

Kassa işçisi nağd pul alanı çekin nömrəsi üzrə çağırır və ondan məbləği soruşur. Kassir nəzarət markasındakı nömrə ilə çekin nömrəsinin eyniliyini yoxlayır və nəzarət markasını çekin üzərinə yapışdırdıqdan sonra çekdə göstərilən məbləği müştərinin nümayəndəsinə verir. Müştəri aldığı nağdi pulu nəzarətçinin iştirakı ilə vərəq vərəq saya bilər.

Milli Bankın ofisi və ərazi idarələrində nağd pulların ehtiyat fondları yaradılır və bu fondlar Milli Bankın müstəsna sərəncamındadır. Bu fonddakı nağd pulun qalığına və onun hərəkətinə müvafiq departament tərəfindən nəzarət edilir.

Kredit təşkilatlarının nağd pula olan tələbatını ödəmək üçün dövriyyə kassasında pul çatışmamazlığı yaranarsa ərazi idarələri ehtiyat fondundan dövriyyə kassasına əlavə pulun verilməsi üçün emissiya sifarişi tərtib edir. Milli Bankın səlahiyyətli departamenti ərazi idarələrinin sifarişləri əsasında ehtiyat fondundan dövriyyə kassasına əlavə pulun verilməsi üçün emissiya icazəsi hazırlayır və ərazi idarəsinə göndərir. Emissiya icazəsi əsasında ərazi idarəsi ehtiyat fondundan dövriyyə kassasına pul köçürdükdə nağdi pulun ehtiyat fondundan götürülməsi barədə kassa məxaric orderi və nağdi

pulun dövriyyə kassasına qəbul edilməsi barədə kassa mədaxil orderi tərtib edir.

Dövriyyə kassasından ehtiyat fonduna vəsait köçürülməsi kredit idarələri tərəfindən sərbəst həyata keçirilir. Belə ki, dövriyyə kassasında limitdən artıq nağd pul qalarsa həmin məbləğ ehtiyat fonduna qoyulmalıdır. Bu zaman dövriyyə kassası üzrə kassa məxaric orderi, ehtiyat fondu üzrə isə kassa mədaxil orderi tərtib edilir.

Pul və başqa qiymətlilər saxlanılan yerlərin (anbar) qapıları üç açarla açılır və bağlanır. Ərazi idarələrində birinci açar kassa müdirində, ikinci açar ərazi idarəsinin rəisində, üçüncü açar isə baş mühasibdə saxlanılır. Günün axırında pul saxlanılan yer açarları olan şəxslərin möhürləri ilə möhürlənir və mühafizə işçisinə verilir.

Pul saxlanılan yerlərdə nağd pulun və digər qiymətlilərin salamatlığına açarları olan məsul vəzifəli şəxslər tam maddi məsuliyyət daşıyırlar.

Bankın kassasına daxil olası nağdi pulların həcmi və mənbəini, onların verilmə istiqamətlərini, eləcə də dövriyyəyə əlavə pul buraxılışı və dövriyyədən pulların götürülməsinin müəyyənləşdirilməsi üçün banklarda kassa dövriyyəsi proqnozlaşdırılır. Kredit idarələrinə pullar əsasən aşağıdakı kanallar vasitəsi ilə daxil olur.

1. Ticarətdən, 2. sərnişin nəqliyyatından, 3. tamaşa müəssisələrindən, 4. sair xidmət müəssisələrindən, 5. vergi rüsumlar, 6. daşınmaz əmlakın satışından, 7. vətəndaşlardan, 8. Rabitə müəssisələrindən, 9. Dövlət qiymətli kağızlarının satışından, 10. Deponlaşdırılmış əmək haqqı, 11. Valyuta dəyişmə məntəqələrindən və sair daxil olmalar.

Banklardan nağdi pullar əsasən aşağıdakı məqsədlərə verilir: 1. Əmək haqqı, 2. təqaüdlər, 3. Sosial xarakterli ödənilər, 4. Kənd təsərrüfatı məhsulların tədarükü 5. Pensiya yardımları, 6. fərdi mənzil inşaatına ssudalar; 7. Şəxsi hesablardan qoyuluşların qaytarılması; 8. Rabitə müəssisələrinin kassasının möhkəmləndirilməsi; 9. sahibkarlıqla məşğul olan şəxslərin hesablarından ödənişlər və s.

Proqnozlar balans üsulu ilə tərtib edilir və nəticədə ya tədaviyə əlavə pul buraxılışı və ya da tədaviyədən pulun götürülməsi proqnozlaşdırılır.

§2. Lizing əməliyyatları

Lizing – istehsal təyinatlı əmlakın kirayəyə verilməsi kimi başa düşülür. Lizingin obyektini kimi müəssisələr, binalar, qurğular, avadanlıqlar, nəqliyyat vasitələri digər daşınan və daşınmaz əmlak çıxışı edə bilər.

Lizing əməliyyatlarının aparılmasında üç iqtisadi subyekt iştirak edir.

1. Lizing verən - bank və ya lizing kompaniyaları, eləcə də lizing fəaliyyəti ilə məşğul olan fərdi sahibkarlar

2. Lizing alan- istənilən hüquqi şəxs lizing müqaviləsi əsasında istifadə üçün əmlak ala bilər.

3. Satıcı – lizing əşyasını satan.

Mahiyət etibarilə lizing - lizing verən tərəfindən lizing alana əmlak formasında verilən kreditdir.

Lizing alan özünə lazım olan avadanlığı istehsal edən satıcıyı seçir. Həmən avadanlığı almaq imkanı olmadığından o banka və ya lizing kompaniyasına həmən avadanlığın alınmasında yardımçı olmağı xahiş edir. Lizing alanın xahişini yerinə yetirən bank və ya lizing kompaniyası avadanlığı əldə edərək onu müvəqqəti istifadə üçün lizing alana verir.

Lizing verən lizing müqaviləsinə əsasən müəyyən satıcıdan lizing alanın nəzərdə tutduğu əmlakın əldə edilərək sahibkarlıq fəaliyyəti üçün ona verilməsi öhdəliyini qəbul edir. Lizing verən lizing predmeti və satıcı üçün məsuliyyət daşıyır.

İcarəyə götürülmüş əmlakın təsadüfən məhv və ya xarab olmasına görə risk əmlakın icarəyə verildiyi andan lizing alanın üzərinə düşür.

Lizing müqaviləsi yazılı surətdə bağlanılır. İcarəyə götürülmüş əmlakın orta və cari təmiri, texniki xidməti, lizing alan tərəfindən onun hesabına aparılır. Əsaslı təmir isə lizing verən tərəfindən həyata keçirilir.

Lizinqin: daxili və beynəlxalq forması mövcuddur. Növünə görə lizinq **maliyyə** və **əməli lizinqə** bölünür. **Maliyyə lizinqi** zamanı lizinq verən lizinq alan tərəfindən nəzərdə tutulmuş avadanlığı əldə edlərək onu lizinq alana müəyyən muzzla, şərt və müddətə müvəqqəti istifadəyə verilməsi öhdəliyini qəbul edir. Bu zaman lizinqin müddəti lizinq predmetinin tam amortizasiyası müddətinə müvafiq və ya ondan yüksək olmalıdır. Müqavilə müddəti başa çatdıqdan sonra içarəyə götürülən əmlak lizinq alanın mülkiyyətinə keçir.

Əməli lizinq zamanı lizinq verən öz hesabına əmlakı satın alaraq onu müəyyən haqqla müəyyən müddətə və şərtlə lizinq alana verir. Lizinqin müddəti müqavilə əsasında müəyyən edilir. İqtisadi məzmununa görə lizinq birbaşa investisiyaya aid edilir. Sövdələşmənin icrası zamanı lizinq alan lizinq verənə maddi və pul formasında həyata keçirilən investisiya xərclərini ödəməklə yanaşı əlavə müzddə verməlidir. İntestisiya xərcləri və əlavə muzdun məbləği lizinq müqaviləsinin ümumi məbləğini təşkil edir.

Lizinq əməliyyatları mahiyyətcə bir növ kredit əməliyyatlarına uyğundur və kommertiya kreditinə oxşayır. Lakin lizinq kreditə nisbətən müəyyən üstünlüklərə malikdir.

- lizinq 100 faizli kreditləşmədirsə kredit zamanı avadanlığın bir hissəsi kreditləşir;

- lizinq zamanı ödəniş vaxtı uzadıla bilər və müəssisə ödənişi mənfət əldə etdikdən sonra edə bilərse kredit zamanı ödənişlər hər ay aparılır;

- lizinqdə vergi güzəştləri nəzərdə tutulur, belə ki lizinq üzrə ödənişlər kreditə görə faizdən fərqli olaraq mənfəətin vergiyə cəlb edilən hissəsini azaldır.

Lizinqin müəyyən çatışmamazlıqlarında vardır. Lizinq kreditdən bahadır, maliyyə lizinqi zamanı köhnəlmiş avadanlığa görə də müqavilənin sonunadək ödəmək lazım gəlir.

§ 3. *Trast əməliyyatları*

Trast əməliyyatları dedikdə müştəri ilə müqavilə əsasında müştərinin tapşırığına görə onun vəsaitlərinin idarə edilməsi əməliyyatları başa düşülür. Bu kommərsiya banklarının öz müştərilərinə göstərdikləri xidmətin bir növüdür.

Trast işi ilə əlaqədar bankların qiymətli kağızlar bazarına xüsusən də fond birjalarına təsiri artır. Trast əməliyyatlarını yerinə yetirərkən banklar pul kapitalını toplayıb onları istehsala yönəltmək funksiyasını yerinə yetirirlər. Bu zaman bankların trast şöbələrini vasitəçiliyi ilə ssuda kapitalı saxta kapitala çevrilir.

Pul kapitalı, qiymətli kağızlar, bahalı metallar, antikvariat və s. formada sərvcəli olan sahibkarlar onlardan sərvcəli və düzgün istifadə etmək məqsədi ilə onları səmərəli idarə edə bilən idarəyə verirlər.

Əksər ölkələrdə belə idarəçiliklə kommərsiya bankları məşğul olurlar.

Trast xidməti üç əməliyyat qrupunu əhatə edir

- mirasın sərvcəmləşdirilməsi
- himayəçilik ilə əlaqədar əməliyyatlar
- agent xidməti.

Bu əməliyyatları kommərsiya banklarının xüsusi şöbələri yerinə yetirirlər. Kommərsiya bankları idarə edilməsi onlara tapşırılmış qiymətliləri səmərəli yerləşdirməyə çalışır.

Səhmdar cəmiyyətlər birjada buraxılan səhm və istiqrazların mülkiyyətçiliyini, pensiya fondunun idarə olunmasını bankın trast şöbələrinə etibar edirlər. Firmalar üçün bank ödəmə funksiyasını yerinə yetirir.

Bank kompaniyanın müflisləşdiyi, ləğv edildiyi, yenidən qurulduğu dövrlərdə onun işini idarə edə bilir.

Çoxsaylı səhmdarları olan kompaniyalar səhmlərə görə dividendlərin ödənilməsini banklara həvalə edə bilirlər. Bu zaman banklar dividendləri ödəyən agentlik funksiyasını yerinə yetirirlər.

Kommersiya banklarının trast əməliyyatlarında fiziki şəxslərin əvəzinə yerinə yetirilən işlər yüksək xüsusi çəkiyə malikdir. Buraya daxildir: müştəri öldükdən sonra onun vəsiyyət-naməsinə və ya məhkəmənin qərarına əsasən miras qalmış əmlakın sərəncamlaşdırılması; benefisarın xeyrinə əmlakın və onun idarə edilməsinin etibar edənə verilməsi; depozitariya funksiyasının yerinə yetirilməsi (qiymətli kağızların, valyuta qiymətlilərinin bankda saxlanması və s); qiymətli kağızların daşınmaz əmlakın qiymətləndirilməsi; alınması və ya satılması üzrə məsləhətləşmələr.

Fərdi şəxslərin trastları üzrə haqq ilkin məbləğdən ildə 0,5% təşkil edir. İpoteka, veksəl, kontraktların və əmlakın idarə edilməsi üzrə faizlər daha yüksək olur.

§4. Faktoring əməliyyatları.

Faktoring bank biznesinin bir növüdür. Faktoring-vasitəçi, agent deməkdir. Müəssisə və təşkilatlar arasında ödəmələrin qeyri qənaətbəxş olması faktoring əməliyyatlarını ön plana çəkir.

Faktoring əməliyyatının əsas mahiyyəti ondadır ki, faktoring ilə məşğul olan firma və ya bank öz müştərilərinin bir birinə olan borc tələblərini satın alaraq 2-3 gün ərzində onun dəyərini 70-90%-ni ödəyir. Yerdə qalan 30-10% isə satıcı onun tələbnaməsinin ödəyici tərəfindən ödənildikdən sonra alır.

Ümumiyyətlə faktoring debitor borclarının avanslaşdırılması, inkassasiya edilməsi üzrə kompleks xidmətlər sistemidir.

Faktoring əməliyyatlarında üç tərəf iştirak edir;

1. faktor-vasitəçi. Bu rolu kommersiya bankları və ya xüsusi faktoring kompaniyaları yerinə yetirə bilər

2. satıcı

3. alıcı.

Faktoring riskli əməliyyat olsada faktora yüksək gəlir gətirir.

Faktoringin iqtisadi səmərəliliyi ondadır ki, o müəssisənin aktivlərinin likvidliyini, onun kapitalının dövriyyəsini, rentabelliğini yüksəldilməsinə kömək edir.

Faktoring üzrə əməliyyatların aparılması üçün müqavilə bağlanılır. Müqavilədə sənədlərin rəsmiləşdirmə qaydası; ödəmə tələbnaməsi məbləğindən faktoringin payı, müddəti, faktoring əməliyyatları üzrə maksimum məbləğ, əməliyyatın aparılması qaydası, komisiyon məbləği göstərilir.

Bank müəssisədən sifariş aldıqdan sonra öz müəssisənin iqtisadi və maliyyə vəziyyətini, onun işgüzar fəaliyyətini öyrənir və onun əsasında faktoring müqaviləsinin bağlanması haqqında qərar qəbul edir. Bu zaman müştəri alıcıya göndərdiyi malların hesab qaiməsini banka göndərir, bank hər - bir sənəd üzrə ödənişə razılığı öyrənir, ödəyicinin ödəmə qabiliyyətinə müəyyənləşdirir və yalnız tədbirin həyata keçirilməsini münasib hesab etdikdə sənədi ödəyir.

Faktoringin əsas xüsusiyyəti ondadır ki, həm alıcı həm də satıcıya belə əməliyyat sərfəlidir. Satıcı göndərdiyi malın dəyərinin vaxtında ödənilməsinə əmin olur. Ödəyici satıcı qarşısındakı öhdəliyin vaxtında yerinə yetirmiş olur. Faktoring – bank işə haqqını alır. Faktoringin haqqı hesab qaimənin məbləğinə görə hesablanan xidmət haqqı və göstərdiyi kredit xidmətinə görə haqdan ibarət olur. Kredit xidmətinə görə alınan haqq bank krediti üzrə haqdan 2-3 punk yüksək olur.

Qeyd etmək lazımdır ki, bank faktoring xidmətini göstərən zaman müəssisələrə differensial yanaşır. Beləki bank: çoxsaylı debitorları olan, qeyri standart məhsul istehsal edən müəssisələrə, subpodaratçılarla işləyən tikinti kompaniyalarına və s. faktor xidməti göstərmir.

Faktoring geniş funksiyaya malik bir xidmət formasıdır. Bu zaman bank satıcının göndərdiyi malın dəyərini avanslaşdırır, alıcının ödəmə qabiliyyətini təhlil edir, satıcıya malın dəyərinin ödənilməsinə təminat verir, ödənişləri təmin edir, ödəmə tələbnamələrini inkassasiya edir, debitorları idarə edir.

Faktoringin açıq və qapalı və formaları mövcuddur. Açıq faktoring zamanı debitor ödənişdə faktorun iştirakı haqqında məlumatlandırılır və bildirilir ki o ödənişi həyata keçirir.

Qapalı faktoringdə isə faktorun mövcudluğu haqqında debitor məlumatlandırılmır və o satıcıya ödənişləri həyata keçirir, satıcı isə onu faktorun hesabına daxil edir.

§5. Valyuta əməliyyatları

Maliyyə bazarının tərkib hissələrindən biri də valyuta bazarıdır. Valyuta bazarında xarici valyutada qiymətli kağızların, valyutaların alqı satqısı prosesi həyata keçirilir. Valyuta bazarında:

- kommertiya bankları;
- daxil olmuş malları valyutada ödəyən importyorlar;
- satdığı malın dəyərində görə valyuta alan eksportyorlar;
- xarici səhm və istiqrazları alıb satan investolar;
- müştərinin sifarişi ilə valyuta alqı satqısı ilə məşğul olan brokerlər;
- dilerlər və treyderlər iştirak edirlər.

Valyuta nizamlaşdırılması və nəzarəti əsasən aşağıdakı prinsiplərə əsaslanır:

- valyuta nizamlaşdırılması üzrə dövlət siyasətində iqtisadi tədbirlərə üstünlük verilir;
- rezident və qeyri rezidentlərin valyuta əməliyyatlarına dövlət və onun orqanları müdaxilə etmərlər;
- valyuta nizamlaşdırılması və valyuta nəzarəti vəhdət təşkil edir;
- valyuta əməliyyatı aparan tərəflərin iqtisadi və hüquqi maraqları dövlət tərəfindən qorunur.

Xarici valyutada kommertiya bankları lisenziya əsasında aşağıdakı əməliyyatları yerinə yetirə bilirlər:

- müştərilərə valyuta hesabları açır və bu hesabları aparırlar;
- malların idxalı, ixracı və xidmətlərlə əlaqədar beynəlxalq hesablaşmalar aparırlar;

- daxili valyuta bazarında xarici valyutaların alqısı və satqısını həyata keçirirlər;

- respublika daxilində valyuta vəsaitlərini cəlb edərək yerləşdirirlər;

- beynəlxalq pul bazarlarında kredit əməliyyatları aparırlar;

- beynəlxalq valyuta bazarında depozit və konversion əməliyyatları yerinə yetirirlər.

Bankın valyuta əməliyyatlarının idarə edilməsinin əsas məqsədi öz müştərilərinə aktivlərinin bir valyutadan digərinə konvertasiya etmək imkanını yaratmaqdır.

Bir valyuta növünün digərinə dəyişdirilməsi konversiya adlanır. Valyutaların konversiyası nağdi və nağdsız formada aparıla bilər.

Valyuta sövdələşmələrinə əsasən vəsaitlər dərhal iki bank iş günü ərzində (spot əməliyyatı) və ya da iki iş günündən sonra (müddətli valyuta əməliyyatı) göndərilə bilər.

Valyutaların alqı satqısı kommersiya banklarının valyuta dəyişmə məntəqələri vasitəsi ilə həyata keçirilir.

«Spot» əməliyyatı dedikdə cari bazar şərtləri ilə bir valyuta vasitəsi ilə digərinin satın alınmasıdır. Bu əməliyyatlar üzrə hesablaşmalar sövdələşməyə bağlandıqdan iki gün ərzində həyata keçirilir.

Bir valyuta ilə digərinin satın alınmasında istifadə olunan kurs-kross-kurs adlanır.

Xarici valyutaların satılıb alınması ya müvəkkil banklar arasında ya da valyuta birjalari vasitəsi ilə aparıla bilər.

Kommersiya banklarının birja vasitəsi ilə xarici valyutalarının alqı-satqısını aparmaq üçün o birjanın üzvü olmalıdır.

Müvəkkil banklar həm öz adından öz vəsaiti hesabına eləcə də öz adından lakin müştərinin hesabına xarici valyutaları alıb sata bilərlər.

Bank ya mənfəət qazanmaq, ya likvidlik səviyyəsini qoruyub saxlamaq, ya da xaricdən bank avadanlığı əldə etmək məqsədi ilə öz hesabına valyuta alqı satqısı apara bilər.

Bu proses aşağıdakı üsullarla həyata keçirilir:

- Müvəkkil bankın bilavasitə özü ilə bağlanan alqısatqı müqaviləsi əsasında

- Müvəkkil banklar vasitəsi ilə digər müəssisələrə və banklar üçün valyuta alışı və satışına müqavilələr və tapşırıqlar vasitəsi ilə.

Valyuta əməliyyatlarının bir növü də müddətli sövdələşmələr əsasında valyuta alışı və satışı əməliyyatlarıdır.

Bu əməliyyatlara forvardlar, fyuçerslər, opsiyonlar və «svop» sövdələşmələri daxildir.

«Forvard» əsasında sövdələşmə birjadan kənar bazarda aparılır. Bu zaman valyuta satıcısı alıcıya sövdələşmə bağlanan zaman qeyd edilən qiymətlə konkret miqdarda valyuta satışı öhdəliyini qəbul edir. Bu əməliyyatların aparılması üçün iştirakçıların balansında valyuta mövqei açılır.

Mahiyət etibarı ilə fyuçers kontraktı forvarda bənzərsə də ondan fərqlidir. Belə ki fyuçers birja kontraktıdır. Onun şərtləri birja vasitəsi ilə müəyyən edildiyindən daha etibarlıdır və likvidlidir.

Opsiön qaydasında aparılan müddətli kontraktların əsasında valyuta alışı və satışı zamanı tərəflər kontrakt əsasında bazis valyutayı alıb satmaq hüququna malik olurlar. Bu hüququ almaq üçün pul ödənilir ki, bu da opsiönün qiyməti adlanır.

Pul bazarında «svop» sövdələşmələri də həyata keçirilir. Bu zaman valyutalar «svop» şərtləri ilə satın alınaraq «forvard» şərtləri ilə satılır və ya əksinə.

Xarici valyuta ilə əməliyyatların aparılması zamanı bank müvafiq valyutalarda aktivləri və passivləri formalaşdırır ki, onların da nisbəti «valyuta mövqei» adlanır.

§ 6. Qiymətli kağızlarla əməliyyatlar

Qiymətli kağız müəyyənləşdirilmiş formaya riayət olunmaqla hər hansı hüququ təsdiqləyən elə bir sənəddir ki, həmin hüquq bu sənəd olmadan nə həyata keçirilə bilər, nə də başqa şəxsə verilə bilər. Qiymətli kağız başqasına verildikdə onun

təsdiqlədiyi bütün hüquqlar da keçir. (**Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsi**).

Qiymətli kağızlara – dövlət istiqraz vərəqələri, veksəl, çek, depozit və əmanət sertifikatları; əmanət kitabçası (təqdim edənə), səhm, özəlləşdirilmiş qiymətli kağızlar və qanunla qiymətli kağız hesab edilən digər sənədlər daxildir.

Mövcud qanunçuluğa əsasən qiymətli kağızlar emissiya və qeyri emissiya qiymətli kağızlara bölünür. Səhm və istiqrazlar emissiya qiymətli kağızlarına, yerdə qalanlar isə qeyri emissiya qiymətli kağızlar qrupuna daxildir.

Qiymətli kağızlar bazarında banklar: emitent, investor, qiymətli kağızlar bazarında peşəkar fəaliyyət göstərən və qiymətli kağızlar bazarına bank əməliyyatı xidmətini göstərən formada çıxış edirlər.

Banklar emitent əməliyyatlarını özlərinin qiymətli kağızlarının buraxılması və ilkin yerləşdirilməsi; banklar tərəfindən buraxılmış qiymətli kağızlarla təsdiq edilmiş investorların hüquqlarının reallaşdırılması ilə əlaqədar əməliyyatları; faiz və dividendlərin ödənilməsində, ödəniş müddəti çatdıqda borc qiymətli kağızlarının ödənilməsində və s. zamanı yerinə yetirirlər.

Bank investor kimi aşağıdakı əməliyyatları yerinə yetirir:

- qiymətli kağızların alqısı və satqısı;
- əldə olunmuş qiymətli kağızların girovuna əsasən kreditlərin cəlb edilməsi;
- əldə olunmuş qiymətli kağızların verdiyi hüquqların investor bank tərəfindən reallaşdırılması əməliyyatları;
- qiymətli kağızların ödənilməsi üçün faizlərin, dividendlərin və məbləğlərin əldə edilməsi.

Kommersiya bankları qiymətli kağızlar bazarında peşəkar kimi - broker, diler, qiymətli kağızların idarə edilməsi, klirinq, depozitar və s. əməliyyatlarla məşğul olurlar.

Banklar eyni zamanda qiymətli kağızlar bazarına xidmət ilə əlaqədar öz ənənəvi əməliyyatlarını da yerinə yetirirlər. Belə ki, banklar qiymətli kağızların əldə edilməsi və onların girovu əsasında kreditləşmə əməliyyatlarını həyata keçirir, qiymətli

kağızların - xüsusən istiqrazların buraxılmasına zəmanət verir, qiymətli kağızlar bazarı iştirakçılarına hesablar açır, hesablar üzrə əməliyyatlar aparır.

Kommersiya banklarının fəaliyyətinin əsas məqsədi mənfəət əldə etmək olduğundan qiymətli kağızlarla əməliyyatlar zamanı da bank mənfəət əldə etməyə çalışır. Bu məqsədlə banklara qiymətli kağızlar bazarında investisiya fəaliyyəti ilə məşğul olurlar. Bu o deməkdir ki, banklar öz təşəbbüsü ilə öz adından qiymətli kağızlara vəsait qoyurlar. Bununda nəticəsində banklar həm birbaşa həm də dolayısı ilə mənfəət əldə edirlər. Banklar dividend və ya faiz formasında gəlir əldə etməklə yanaşı qiymətli kağızların satışından mənfəət əldə edirlər.

Səhmdar kommersiya bankları nizamnamə kapitallarının formalaşdırılması və ya artırılması məqsədi ilə öz qiymətli kağızlarını buraxa bilirlər.

Banklar eyni zamanda qiymətli kağızların ilkin yerləşdirilməsi üzrə də əməliyyatlar apara bilirlər. Onlar maliyyə bazarlarında səhmlərin yerləşdirilməsi, səhmdarların reyestrlərinin aparılması, illik dividendlərin ödənilməsi əməliyyatlarını yerinə yetirirlər.

§7. Bankların investisiya əməliyyatları

İnvestisiya dedikdə mənfəət əldə etmək məqsədi ilə ölkə daxilində və xaricində sənaye, kənd təsərrüfatı və iqtisadiyyatın digər sahələrinə uzun müddətli vəsait qoyuluşu başa düşülür. Bu zaman müvəqqəti sərbəst pul vəsaitlərinə malik olanlarla bu vəsaitə ehtiyacı olanlar arasında əlaqə yaratmaq zərurəri yaranır ki, bu əlaqə də kommersiya bankları, investisiya, pensiya fondları, sığorta kompaniyaları və s. vasitəçiliyi ilə yaradılır. Bu prosesdə kommersiya bankları aparıcı rola malikdirlər.

Bankların investisiya əməliyyatları dedikdə isə bank resurslarının qiymətli kağızlara, daşınmaz əmlaka, müəssisələrin nizamnamə fonduna, qiymətli materiallara və digər obyektlərə

yerləşdirilməsi (investisiyalaşdırılmağı) üzrə fəaliyyəti başa düşülür.

İnvestisiya əməliyyatlarının yerinə yetirilməsində bankın məqsədi:

— bankın gəlir bazasını genişləndirmək;

— maliyyə möhkəmliyinin yüksəldilib bankın ümumi riskini aşağı salmaq;

— müştəri resurs bazasını, müştərilərə göstərilən xidmət növlərini genişləndirmək;

— müştərilərin qiymətli kağızlarına nəzarət yolu ilə onlara təsir dairələrini genişləndirməkdir.

Hal – hazırda investorlar daha tez verimli sahibkarlıq fəaliyyətinə vəsait qoyurlar.

Əsas vəsait qoyuluşunun kredit metodu ilə aparılması daha önəmli hesab edilir. Bu vəsaitin qaytarılmaqlı olması ilə əlaqədardır. Bankların investisiya əməliyyatları onların fəaliyyətinin digər istiqamətlərindən xüsusən də müştərilərin kreditləşdirilməsi əməliyyatlarından fərqlənir.

Ssudalar, adətən nisbətən qısa bir müddətdə onların qaytarılması şərti ilə verilməsi mənasını daşıyırsa, investisiyalaşma nisbətən uzun bir zaman kəsiyində vəsaitlərin axınını təmin etmək məqsədi ilə pul vəsaiti qoyuluşu mənasını verir.

Bank kreditləşməsi zamanı sövdələşmənin təşəbbüskarı kimi borc alan çıxış edirsə investisiyalaşmada təşəbbüskar kimi bank çıxış edir. O bazarda aktiv satın almağa cəhd edir.

Kredit sövdələşməsinin əksəriyyətində bank vahid kreditor kimi çıxış edirsə investisiyalaşma prosesində isə o bir qayda olaraq çoxsaylı iştirakçılardan biri olur.

Bank kreditləşməsində borc alan ilə bankın nümayəndəsi arasında əlaqə yaradılması nəzərdə tutulursa, investisiyalaşma isə sahibi göstərilməmiş fəaliyyətidir.

Bankların investisiya obyektlərinə müəssisələrin, təşkilatların və vətəndaşların tikinti, istehsalın və sosial – məişət təyinatlı obyektlərin yenidən qurulması və yeni texnika ilə silahlanması, texniki avadanlıq və nəqliyyat vasitələri, bina və qurğuların alınmasına və habelə birgə müəssisələrin, elmi

texniki məhsulların, intellektual dəyərlərin və digər mülkiyyət obyektlərinin yaradılması üzrə məsrəflər və s. daxildir.

İri borc alanlar uzunmüddətli kreditə tələbatın planlaşdırılmasını bir qayda olaraq vəsaitin faktiki olaraq istifadəsindən əvvəl həyata keçirirlər. Müəssisə və təşkilatların kredit ərizələrinə əsasən bank ilin bu və ya digər dövrlərində kreditə olan tələbatı müəyyən edir, digər ssudalar üzrə müddətli və tələb olunan resursların məbləğini hesablayır.

Uzun müddətli ssudalar iri və kiçik müəssisələr üçün olduqca sərfəlidir. Əgər müəssisələr öz ehtiyaclarını cari mənfəət və ya uzunmüddətli ssuda bazarında mötədil (mülayim) qiymətlərlə istiqrazların buraxılışı yolu ilə uzunmüddətli borc kapitalı bazarında vəsaitlərin qəbul edilməsi hesabına təmin edə bilmirsə, onda uzunmüddətli borclar əsaslı vəsait qoyuluşunun maliyyələşdirilməsinin ən yaxşı vasitəsi hesab edilə bilər. Borcalanın istiqrazların bazarda satışına nisbətən daha müvafiq şərtlərlə kredit almaq imkanı vardır. Zəruri hallarda kreditin bəzi şərtləri müqaviləyə görə dəyişdirilə bilər.

Borc alan uzunmüddətli ssudadan bir – neçə ildən sonra istiqrazların reallaşdırılmasından daxil olmalar hesabına ödəməyi planlaşdırmaqla istifadə edə bilər. Uzunmüddətli ssuda alınması istiqrazların buraxılışına nisbətən daha əlverişlidir. Bu halda əməliyyat xərcləri və faiz dərəcəsi həmişə aşağı olur. Çünki borc alan qiymətli kağızların qeydiyyatı, yerləşdirilməsinin təminatı və onların bazarda satışına heç bir xərc çəkmir. Qeyd etmək lazımdır ki, uzunmüddətli ssudaya olan tələb ilə müəssisənin gəlirlərindən tutulan vergi arasında müəyyən qarşılıqlı əlaqə mövcuddur. Belə ki, yüksək vergi səviyyəsi istehsalın genişləndirilməsini cari gəlirlər hesabına aparılmasını çətinləşdirə bilər.

Uzunmüddətli ssudalar iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində tətbiq edilir. Xüsusən sənaye obyektləri, yeni texnologiya və avadanlığa çox vəsait qoyulur. Onlara uzunmüddətli istifadə edilən əmtəələrin istehsalı ilə məşğul olan müəssisələr, neft emal edən, kimyəvi məhsullar istehsal edən müəssisələr, mədən, nəqliyyat, rabitə müəssisələri və s. aiddir.

Bir qayda olaraq uzunmüddətli kredit verilməsinə kredit müqaviləsinin rəsmiləşdirilməsi zamanı texniki – iqtisadi əsaslandırılma (TİƏ) təqdim edilməlidir. TİƏ – də tələb olunan kreditin məqsədi ətraflı göstərilir, kredit hesabına ödənilməsi nəzərdə tutulan məsrəflərin (smetanın) hesablamaları verilir.

TİƏ – nin ayrıca bölməsini müştərinin kreditləşdirilən tədbirlərin reallaşdırılmasından və ya bütün fəaliyyət növündən gözlənilən gəlirlərin hesablanması təşkil edir. Burada borcların ödənilməsi mənbələri kimi müxtəlif istiqamətlər üzrə alınan bütün gəlir çıxış edir. Gəlirlərin hesablanması həm ümumi və həm də xalis gəliri göstərməklə kreditdən istifadənin bütün plan dövrünə (illər üzrə) tərtib edilməlidir. Müştəri həm də kreditləşən tədbirlərin (məhsul, iş, xidmət) nəticələrinin reallaşdırılan hissəsinə dair alıcı ilə müqavilə səviyyəsində öz hesablamalarını təqdim etməlidir.

Bu göstəricilər ssudanın səmərəliliyinin müəyyən edilməsinin və onun özünü ödəməsinin real müddətinin müəyyən edilməsi üçün ilk əsas bazadır. Bir qayda olaraq bank ziyanla işləyən, aşağı rentabelli qeyri – kommersiya və ya müəyyən sosial yönümlü olmayan layihələri kreditləşməyə qəbul etmir.

Əgər layihə hər hansı bir əmlakın icarəyə götürülməsi və ya tikinti ilə əlaqədardırsa, bu halda banka icarə müqaviləsinin sürəti və bu məqsəd üçün müvafiq torpaq sahəsinin ayrılması haqqında yerli icra hakimiyyət orqanının qərarı təqdim edilməlidir.

Kredit hesabına həyata keçirilən iri investisiya proqramı ilə əlaqədar layihələr əvvəlcədən ekspertizaya verilə bilər.

Uzunmüddətli kreditdən istifadəyə görə faiz dərəcəsi komission mükafatı və digər ödəmələr müqaviləyə əsasən müəyyən edilir.

Faiz dərəcəsi möhkəm (sabit) və dəyişkən ola bilər. Möhkəm faiz dərəcəsi ssudanın bütün müddəti ərzində dəyişməz qalır, dəyişən isə dövrü olaraq (3 – 6 ay ərzində bir dəfə) bazarın şəraitindən, depozitlərə (əmanətlər) faizin dəyişməsindən, inflyasiyanın rəsmi elan edilmiş indeksindən və başqa səbəblərdən asılı olaraq yenidən baxılır.

Uzunmüddətli kreditə görə faiz dərəcəsi müəyyən edilərkən aşağıdakı amillər nəzərə alınır:

- Cəlb edilən vəsaitlər üzrə xərclər;
- Risk dərəcəsi;
- Ssudanın ödəmə müddəti;
- Ssudanın rəsmiləşdirilməsi və ona nəzarət üzrə xərclər;
- Kommersiya bankları və habelə istiqraz bazarı dərəcələri;
- Bank ilə borcalan arasındakı münasibətlərin xarakteri;
- Başqa aktivlərin investisiyalaşdırılması zamanı əldə edilə biləcək mənfəətin norması.

Kreditdən istifadə üzrə faizlərin məbləği ssudanın verilməsi zamanı birdəfəlik və yaxud hissə – hissə tutula bilər və habelə ssuda alan tərəfindən kredit müqaviləsi ilə müəyyən edilmiş müddətdə onlar hesablandıqca ödənilə bilər. Ayrıca tikintilər üzrə inşaat dövrünə hesablanmış faiz tutulmaya bilər, onların məbləği isə həmin tikintiyə verilmiş ssuda üzrə ümumi borcun üzərinə əlavə edilir və ssudaların qaytarılmasının birinci tədiiyəsində ödənilir.

Ayrı-ayrı borcalanların banklar tərəfindən güzəştli kreditləşdirilməsi həyata keçirilərkən qabaqcadan bu proqramları həyata keçirmək üçün krediti cəlb etmək haqqında qərar qəbul etmiş təşkilatın vəsaiti hesabına ödənilməmiş faizin qismən ödənilməsi təmin edilir.

Uzunmüddətli ssudaların verilməsi birdəfəlik və mərhələlər üzrə tikintiquraşdırma işləri yerinə yetirildikdən, maddi – material dəyərləri alındıqca malgöndərənlərin və ya podratçıların hesablarının ödənilməsi və yaxud borc alanın hesablaşma hesabına vəsaitin köçürülməsi yolu ilə həyata keçirilir. İcarədarlara, fermerlərə, ssuda verildikdən fərdi borcalanlara – vətəndaşlara nağd hesablaşma birdəfəlik və yaxud mərhələlərlə həyata keçirilə bilər. Kreditin verilməsinin konkret forması kredit müqaviləsində nəzərdə tutulur. Borcların ödənilməsi haqqında müqavilə şərtlərində iri ödəmələr bəzi hallarda onun müddəti qurtardıqdan sonra nəzərdə tutulur.

Kreditin ödənilməsi borcalanın öhdəliyinə əsasən (öhdəlik tapşırığı) onun hesablaşma hesabından ödəmə müddəti çatanda və ya borcalanın ödəmə tapşırığına görə vəsaitlərin silinməsi yolu ilə ssudanın ödənilməsinə vəsaitlərin köçürülməsi qaydasında həyata keçirilir.

Müəssisələrə, təşkilatlara və kooperativlərə verilən uzunmüddətli kreditin ödənilməsinin konkret müddəti bank ilə borcalan arasında bağlanan müqaviləyə uyğun olaraq məsrəflərin özünü ödəməsinə, borcalanın tərbiyə qabiliyyətinə və maliyyə vəziyyətinə, kredit riskinə və habelə kredit resurslarının sürətləndirilməsi və kredit əlaqəsi münasibətlərinin digər şərtlərinə əsasən müəyyən edilir. Müştərinin maliyyə vəziyyətindən asılı olaraq ssudanın vaxtından əvvəl ödənilməsi halları mümkündür. Lakin banklar kreditin vaxtından əvvəl başqa mənbələr hesabına, yəni daha aşağı faizlə alınmış vəsaitlər hesabına ödənilməsi hallarına mənfi münasibət bəsləyir və bu halda borcalana cərimə tətbiq edə bilər.

Əksər hallarda uzunmüddətli ssudalar tədricən, yəni hər ay və ya da yarım il üzrə ödənilir.

Ayrı-ayrı hallarda borcalanın vəziyyətində müvəqqəti çətinliklər yaranarsa onun fəaliyyəti nəzərə alınmaqla, bank uzunmüddətli kredit üzrə qaytarılmayan ödənişin müddətini kredit müqaviləsində müəyyən edilmiş yüksək faizlə uzada bilər. Kommersiya bankları tikintinin gedişinə və ssudanın məqsədli istifadəsini müşahidə edir. Tikintidə fasilələr baş verdikdə, ayrılmış kredit səmərəli istifadə edilmədiyi hallarda bank kredit müqaviləsində nəzərdə tutulmuş iqtisadi sanksiyalar tətbiq edir.

MÖVZU 8. KAPITAL QOYULUŞUNUN MALİYYƏLƏŞDIRILMƏSİ VƏ KREDİTLƏŞDIRILMƏSİ

§ 1. Kapital qoyuluşu, sahələrin inkişafında onun rolu

Kapital qoyuluşu istehsal və qeyri istehsal xarakterli əsas fondların təkrar istehsalı üçün cəmiyyət tərəfindən UDM – dan ayrılmış vəsaitdir.

Məzmun etibarı ilə bu xərclər yeni fondların yaradılmasına, mövcud obyektlərdə yenidənqurma, genişləndirmə və modernləşdirmə tədbirlərinə istifadə edilir. Bu yolla kapital qoyuluşu geniş təkrar istehsalı təmin etməklə, elmi – texniki tərəqqinin tətbiqinə və əhəlinin sosial rifah halının yaxşılaşdırılmasında bilavasitə iştirak edir.

Kapital qoyuluşu mülkiyyətin müxtəlifliyinə sahə və ərazi xüsusiyyətlərinə, tikilən obyektlərin fərqli olmasına və maliyyələşmə mənbələrinə görə fərqləndirilir.

Müasir investisiya siyasəti kapital qoyuluşunun mövcud obyektlərin yenidən qurulmasına və texniki modernləşməsinə daha çox üstünlük verir. Bu halda vəsaitin səmərəliliyi yeni tikintiyə nisbətən xeyli yüksək olur.

Kapital qoyuluşunun maliyyələşdirmə mənbələri iki əsas xüsusiyyətinə görə fərqləndirilir. Vəsaitin qaytarılmamaq (maliyyələşmə) və qaytarılmaq şərti ilə (kreditləşmə) istifadə qaydaları mövcuddur.

Vəsaitin qaytarılmamaq şərti ilə istifadəsi dedikdə büdcə vəsaiti, investorların öz vəsaitləri və cəlb edilmiş vəsaitlər, həmçinin büdcədənkənar fondların vəsaitləri başa düşülür.

Kapital qoyuluşunun maliyyələşdirilməsi birbaşa, məqsədli və fasiləsiz olmalıdır.

Vəsaitin qaytarılmaq şərti ilə istifadəsi və ya kreditləşmə dedikdə - borca verilmiş vəsaitin müəyyən tarixdə və məbləğdə qaytarılmasının əvvəlcədən müəyyənləşdirilməsi başa düşülür. Banklar kapital qoyuluşu üçün əsasən uzunmüddətli kredit verirlər ki, onların da qaytarılmaq, müddətlik, təminatlılıq, ödənci olmaları prinsipləri gözlənilməlidir.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində kapital qoyuluşunun uzunmüddətli kreditləşmə qaydasında yerinə yetirilməsi daha məqsəduyğun hesab edilir.

Kapital qoyuluşunun maliyyələşdirilməsi mənbələri müxtəlif olsada, onun əsasını istehsal prosesində yaradılmış milli gəlir təşkil edir. Bununla yanaşı bank krediti (o cümlədən xarici bankların), investora özünə məxsus vəsaiti (gəlir, amortizasiya ayırmaları, vətəndaşların pul yığımları, müxtəlif təbii fəlakətlərə görə daxil olmalar, sığorta ayırmaları və s.) borc edilmiş maliyyə vəsaitləri (səhm və payların satışından), büdcə vəsaitləri, büdcədən kənar fondların vəsaitləri və s. maliyyələşmə mənbəi kimi çıxış edə bilər.

Mülkiyyət formasından asılı olaraq maliyyələşmə mənbələri də müxtəlif olur. Belə ki, dövlət mülkiyyətinə aid edilən obyektlər üzrə maliyyələşmə əsasən mərkəzləşdirilmiş büdcə vəsaitləri hesabına həyata keçirilsə, digər mülkiyyət formalarına aid edilən tədbirlərin maliyyələşdirilməsi ya özlərinə məxsus vəsait və ya cəlb edilmiş vəsaitlər hesabına həyata keçirilir.

Dövlət kapital qoyuluşunun maliyyələşdirilməsi mənbələri içərisində büdcədən maliyyələşmə aparıcı rol oynayır. Bu əsasən qeyri – istehsal xarakterli, obyektlərin maliyyələşdirilməsində daha qabarıq nəzərə çarpır.

Kapital qoyuluşunun maliyyələşdirilməsində uzunmüddətli bank və dövlət krediti də geniş iştirak edir. Kredit, bir qayda olaraq özünəməxsus vəsaitin çatışmadığı hallarda istifadə olunur.

Kapital qoyuluşu üçün nəzərdə tutulmuş vəsait bir qayda olaraq banklarda cəmlənməlidir ki, bu da fasiləsiz və məqsədli maliyyələşmə üçün əsas şərtlərdəndir.

Ölkə iqtisadiyyatının inkişafında kapital qoyuluşu müstəsna əhəmiyyətə malikdir. Sahələrin inkişafı, məhsuldar qüvvələrin ölkə ərazisində düzgün yerləşdirilməsi, əsas fondların və istehsal güclərinin vaxtında istifadəyə verilməsi, ən əsası isə təkrar istehsalın fasiləsizliyi kapital qoyuluşundan, onun ümumi məbləğindən və düzgün yerləşdirilməsindən asılıdır.

Dövlət mülkiyyətinin inhisarçılığı, planlaşdırma və idarəetmənin mərkəzdən həyata keçirildiyi sosializm şəraitində kapital qoyuluşu da mərkəzləşdirilmiş qaydada müəyyən edilərək sahələrin inkişafına yönəldilirdi. Hər il məcmu ictimai məhsulun təxminən 18-20%-i kapital qoyuluşu xərclərinə istifadə olunurdu ki, bu da həmin dövrdə dünyada yüksək göstərici kimi qəbul olunurdu.

Müasir dövrdə bazar iqtisadiyyatının tələblərinə müvafiq olaraq mülkiyyətin özəlləşdirildiyi, dövlətin mülkiyyət üzərindəki inhisarçılığı aradan qaldırıldığı şəraitdə, sahələrin inkişafı, bunun üçün kapital qoyuluşunun müəyyən edilməsi vacib olmaqla, onun mənbələri müəyyən edilməlidir. Nəzərə alınmalıdır ki, yeni mülkiyyət sahibləri kifayət qədər kapitalla malik deyildir ki, onlar təmsil etdikləri sahələrin inkişafına lazımi vəsaiti ayırsın, digər tərəfdən, yeni mülkiyyətçilər əsasən Abşeron iqtisadi rayonunda Bakı və Sumqayıtda cəmləşdiklərindən, ölkə ərazisində məhsuldar qüvvələrin düzgün yerləşdirilməsi hələlik dövlət qayğısı olmadan mümkün deyildir. Elə bu səbəbdən də son illərdə regionların inkişafı daha çox diqqət mərkəzində saxlanılır. Ölkə başçısının regionların sosial-iqtisadi inkişafına xüsusi qayğı göstərməsi bu sahədə vəziyyətin təcridən yaxşılaşdırılmasına səbəb olmaqdadır. Respublikamızın iqtisadi qüdrətinin güclənməsi, Bakı-Ceyhan kəmərinin tam gücündə işə düşməsi, yeni iri layihələrin həyata keçməsi nəticəsində regionların inkişafı, xüsusilə ölkə ərazisində məhsuldar qüvvələrin inkişafı və düzgün yerləşdirilməsini təmin edəcəkdir.

Kapital qoyuluşundan səmərəli istifadə olunması, onun daha çox fayda verməsi vəsaitin sahə, ərazi, texnoloji və təkrar istehsal quruluşlarının vəziyyəti və təkmilləşdirilməsindən çox asılıdır.

Kapital qoyuluşunun **saha quruluşu** dedikdə - vəsaitin makro və mikro iqtisadi sahələr arasında bölgüsü və onun ümumi yekunda xüsusi çəkisi-payı nəzərdə tutulur. Bu halda elə etmək lazımdır ki, kapital qoyuluşunun əsas hissəsi aparıcı sahələrin inkişafına istifadə olunsun ki, buna əsasən də digər sahələrin inkişafını təmin etmək mümkün olsun.

Kapital qoyuluşunun **ərazi quruluşu** dedikdə - vəsaitin iqtisadi rayonlar üzrə bölgüsü və bunun ümumi yekunda xüsusi çəkisi-payı başa düşülür. Məlum olduğu kimi Azərbaycanda daha geniş və sürətli inkişaf Abşeron iqtisadi rayonunun payına düşür. Bu sovet dövründən başlayaraq, bu gün də davam etməkdədir.

Sovet dövründə aparılan siyasət, ölkə miqyasında ümumi problemlər baxımından Azərbaycandan xammal bazası kimi istifadə etməyə (neft, pambıq, üzüm-şərab, tərəvəz və s.) yönəldilmişdir. Mərkəzləşdirilmiş qaydada ayrılan kapital qoyuluşunun təxminən 80%-ə qədəri, elə həmin mərkəzdən Bakı-Sumqayıt şəhərlərindəki neft-qaz, kimya müəssisələrinin inkişafına nəzərdə tutulurdu. Elə bu səbəbdən də sənaye məhsulunun 80%-ə qədəri, dövlət mənzil tikintisinin 85-90%-i, işçi qüvvəsinin 65-70%-i və buna müvafiq sosial-sfera obyektlərinin çoxu Abşeronda cəmlənmişdir.

Müstəqilliyimizdən keçən 15 il ərzində də bu vəziyyəti düzəltmək mümkün olmamışdır. Bunun obyektiv səbəbləri vardır. İlk növbədə Ermənistanın işğalçı siyasəti nəticəsində 1 milyonadək Azərbaycanlı öz doğma yurd-yuvasından qaçqın düşərək əsasən Abşeronda məskunlaşması, cənubi şirkətlərin Azərbaycanda əsasən neft-qaz sənayesinə investisiya qoymaq arzusu, digər rayonlarda imkanlı sahibkarların kifayət qədər olmaması və s. göstərmək olar.

Kapital qoyuluşunun **texnoloji quruluşu** dedikdə vəsaitin tərkibində tikinti-quraşdırma işlərinin, avadanlığın və sair xərclərin xüsusi çəkisi-payı başa düşülür ki, bu da vəsaitin yeni tikintiye və mövcud obyektlərdə yenidənqurma və genişləndirmə işlərinə xərclənmə nisbətini müəyyən edir. Qabaqcıl ölkələrin nümunəsi göstərir ki, kapital qoyuluşunun səmərəliliyini yüksəltmək üçün onu mövcud obyektlərin yenidən qurulmasına istifadə etmək daha faydalıdır. Belə ki, bu halda yeni istifadəyə verilən əsas fondların tərkibində aktiv fondların xüsusi çəkisi daha yüksək olur ki, bu da istehsalın imkanlarını daha da artırır. Bu məsələlər daha çox kapital qoyuluşunun təkrar istehsal quruluşunun təkmilləşdirilməsində özünü əyani göstərir.

Belə ki, kapital qoyuluşunun **təkrar istehsal quruluşu** dedikdə - ayrılmış vəsaitin yeni tikintiyə və mövcud obyektlərdə yenidənqurma və genişləndirmə məqsədlərinə yönəldilməsi nisbəti başa düşülür.

Ümumilikdə iqtisadiyyatın inkişafı kapital qoyuluşundan, onun ümumi məbləğindən, vəsaitin istifadəsinin vəziyyətindən, investisiya fəaliyyətində iştirak edən bütün tərəflərin ümumi işə münasibətindən çox asılıdır. Məlum olduğu kimi istifadə edilmiş kapital qoyuluşu son nəticədə əsas fondların və istehsal güclərinin istifadəyə verilməsi ilə başa çatır. Bu məqsədlərə daha tez və az itgiyə nail olmaq üçün aşağıdakı şərtlərə əməl etmək olduqca vacib hesab edilir:

- istifadə üçün ayrılmış vəsaitin eyni zamanda tikiləcək bir çox obyektlər arasında səpələnməsinə yol verməmək;
- mülkiyyət formasından asılı olmayaraq, bütün sahələrdə yerinə yetirilən işlərin vaxtında başa çatdırılmasını təmin etmək;
- obyektlərin istifadəyə verilməsi üçün ayrılmış vəsaiti vaxtında mənimsəmək məqsədilə həmin obyektlərin lazımı Layihə-smeta sənədləri ilə, material ehtiyatları, işçi qüvvəsi ilə və maşın-mexanizmlərlə təmin olunmasını və s. təmin etmək.

Mülkiyyət münasibətlərindən asılı olmayaraq bütün cəmiyyətlərdə geniş təkrar istehsalın təmin olunması, kapital qoyuluşunun fasiləsizliyi, onun stabil maliyyə mənbələrinə malik olması mühüm əhəmiyyətə malikdir. Bu mənbələr müxtəlif dövrlərdə müxtəlifliyi və xüsusi çəkisinə görə dəyişkən olması ilə səciyyələnir. Belə ki, əgər sosializm şəraitində kapital qoyuluşunun mənbələri içərisində aparıcı yeri büdcə vəsaitləri tuturdusa, müasir şəraitdə vəziyyət təmamilə fərqlidir. Bu ilk növbədə mülkiyyət münasibətlərinin dəyişdirilməsi, dövlətin inhisarçılıq hüququndan məhrum olması, yeni-yeni mülkiyyət forma və münasibətlərinin meydana gəlməsi ilə izah olunmalıdır. Mülkiyyətin əsas inhisarçısı dövlət olduğu dövrlərdə kapital qoyuluşu mənbələri içərisində aparıcı yeri məlumdur ki, büdcə vəsaitləri tuturdu. Belə ki, SSRİ-nin süquta uğradığı 90-cı illərdə kapital qoyuluşunun mənbələri içərisində büdcə vəsaitləri 45%-dən çox idi.

Son 15 ildə büdcə vəsaitinin xüsusi çəkisi 2%-dən bir qədər çox olmuşdur.

Ölkə iqtisadiyyatında əldə olunan sabillik, ölkədə geniş miqyaslı sosial-iqtisadi dəyişikliklərin dinamik və uğurla həyata keçirilməsinə və bununla da kapital qoyuluşu sahəsində müsbət nəticələrin əldə edilməsinə imkan vermişdir. İqtisadi inkişafı təmin edən başlıca şərtlərdən biri ölkədə əlverişli investisiya mühitinin yaradılmasıdır. Investisiya fəaliyyətinin canlandırılması və səmərəli investisiya siyasətinin həyata keçirilməsində dövlətin xüsusi rolu vardır. Kapital qoyuluşu mənbələri içərisində, xarici investorlar özünə məxsus rol oynayır. Ölkə iqtisadiyyatına investorları cəlb etmək üçün Azərbaycan hökumətinin bu sahədə fəaliyyətinin prioritet istiqamətlərindən biri sabit investisiya qanunvericiliyi bazasının formalaşdırılması olmuşdur. Investisiya qanunvericiliyi əlverişli investisiya mühitini müəyyən edən əsas amillərdən biri olmaqla investorların maraqlarının etibarlı müdafiəsinə xidmət edir. Dünya təcrübəsindən məlumdur ki, investisiya qanunvericiliyini işləyib hazırlayarkən yol verilən səhvlər potensial investorların uzun müddət dövlətə inamının itirilməsinə səbəb olur. Əlverişli investisiya mühitinin formalaşdırılması məqsədilə infrastrukturun yenidən qurulması, sosial mühitin sağlamlaşdırılması, vergi və gömrük sisteminin optimallaşdırılması, milli valyutanın sabitliyinə nail olunması və s. əsas fəaliyyət istiqamətləri kimi müəyyən edilmişdir. Ölkədə bazar strukturlarının kifayət qədər inkişaf etməməsi, iqtisadiyyatın tənzimlənməsində dövlətin zəif rolu müstəqilliyimizin ilk illərində daxili bazarda fəaliyyət göstərən müəssisə və təsərrüfat təşkilatlarının geniş inkişafına əngəl törədirdi. Ölkədə vergi sisteminin bazar iqtisadiyyatının tələblərinə uyğun formalaşdırılması işlərinin hələ ki, başa çatdırılmaması, vergi dərəcələrinin yüksək olması, verginin stimullaşdırılması mexanizminin tam gücü ilə işləməməsi, müəssisə və təşkilatların mənfəətinin investisiyanın maliyyələşdirilməsində rolunu xeyli dərəcədə azaltmışdır.

Buna baxmayaraq 1995-2005-ci illərdə yığımın ümumi səviyyəsi davamlı olaraq artmışdır. Belə ki, əgər ümumi

yığının Ümumi Daxili Məhsulda xüsusi çəkisi 1995-ci ildə 23,8% təşkil etmişdirsə, 2005-ci ildə bu 58,5% təşkil etmişdir. Ümumiyyətlə 1995-2005-ci illər ərzində bütün maliyyə mənbələri üzrə ölkə iqtisadiyyatına investisiya qoyuluşunun məbləği 22,8 mlrd. dollar olmuşdur ki, bunun da 16,8 mlrd. dolları xarici, qalan məbləğ isə daxili investisiyaların payına düşür.

Nəzərə almaq lazımdır ki, ildən-ildə iqtisadiyyatın inkişafına daha çox kapital qoyuluşu yönəldilir. Belə ki, 2005-ci ildə bütün mənbələr hesabına ölkə iqtisadiyyatının inkişafına 27,1 trilyon manat (5,9 mlrd. dollar) investisiya yönəldilmişdir ki, bu da 2004-cü ildəkindən 12,7% çoxdur. Investisiya qoyuluşlarının 32,8%-i daxili mənbələr hesabına olmuşdur.

Məcmu investisiyaların 71%-i neft sektoruna, yalnız 29%-i qeyri-neft sektorunun inkişafına yönəldilmişdir.

İqtisadiyyata cəlb edilmiş investisiyaların 77%-i sənaye sahələrinin inkişafına, 6,1%-i mənzil tikintisinə, 6,9%-i nəqliyyata, 2,1%-i ticarət və xidmətə, 2,4%-i rabitəyə, 0,8%-i kənd təsərrüfatına və s. istifadə olunmuşdur.

2005-ci ildə ölkə iqtisadiyyatında istifadə olunmuş xarici kapitalın ümumi həcmi 4,9 mlrd. ABŞ dolları təşkil edərək əvvəlki ilin göstəricisindən 7,1% çox olmuşdur.

Bu illər ərzində ölkə iqtisadiyyatında istifadə olunmuş xarici kapitalın strukturunda da mühüm keyfiyyət dəyişiklikləri baş vermişdir. Belə ki, dövlət təminatı olmayan kreditlərin xüsusi çəkisi 2004-cü ildə 4,8% təşkil etdiyi halda, 2005-ci ildə bu göstərici çoxalaraq 8,5%-ə bərabər olmuşdur. Bu artımın əsas amili Xəzərin Azərbaycan sektorunda beynəlxalq neft-qaz layihələri üzrə işlərin intensivləşməsi ilə əlaqədardır.

İqtisadi artımın stimullaşdırılması baxımından ən effektiv formada - birbaşa investisiyalar formasında ölkə iqtisadiyyatında istifadə olunmuş daxilolmalar 4 mlrd. ABŞ dolları ötmüşdür. Bu investisiyaların strukturunda neft-qaz sektorunun xüsusi çəkisi 94,3% təşkil etmişdir.

Bu illər ərzində qeyri-neft sektoru üzrə bir çox xarici sərmayəli müəssisələr və firmalar iqtisadiyyatımızın müxtəlif sahələrinə birbaşa investisiyalar şəklində böyük həcmdə xarici

kapital yönəlmişlər. Belə ki, əvvəlki illə müqayisədə qeyri-neft sektoruna yönəldilmiş birbaşa investisiyaların ümumi həcmi 2,2 dəfə artaraq 230,5 mln. ABŞ dolları təşkil etmişdir.

2005-ci ildə iqtisadiyyatımızda istifadə olunmuş xarici sərmayələrin ümumi həcmnin 17,6%-ni birbaşa dövlət və dövlət təminatlı kreditlər təşkil etmişdir.

Kapital qoyuluşunun səmərəliliyinin artırılmasında layihə-smeta sənədlərinin böyük əhəmiyyəti vardır.

Layihə-smeta sənədlərinin tərtibi və maliyyələşdirilməsi kapital qoyuluşunun maliyyələşdirilməsinin tərkib hissəsidir. Məlumdur ki, həm yeni obyektlərin tikintisi, həm də mövcud obyektlərdə yenidən-qurma, genişləndirmə və modernizasiya işləri ancaq təsdiq olunmuş layihə-smeta sənədləri əsasında həyata keçirilir.

Bu səbəbdən də kapital qoyuluşu proqnozları və planına təsdiq edilmiş layihə-smeta sənədi olan obyektlər daxil edilə bilər. Vaxtında və yüksək keyfiyyətlə hazırlanmış layihə-smeta sənədləri kapital qoyuluşunun səmərəliliyinin artırılmasında, obyektlərin vaxtında istifadəyə verilməsində, elmi-texniki tərəqqinin son nailiyyətlərinin tətbiq edilməsində və s. məsələlərdə müstəsna əhəmiyyətə malikdir.

Layihələr bir tipli və fərdi ola bilər. Bir tipli layihələr kütləvi xarakter daşıyan mənzil tikintisində, məktəb, uşaq bağçası, digər sadə obyektlərin tikintisində, fərdi layihələr isə istehsal xarakterli obyektlərin tikintisində, unikal obyektlərin, idman sarayları, konsert zalları və digər obyektlər tikintisində istifadə olunur.

Layihələr müvafiq qaydada təsdiq olunmalıdır. Dövlət himayəsində olan obyektlərin layihə-smeta sənədləri, smeta dəyərindən asılı olaraq hökumətin müəyyən etdiyi qaydalara müvafiq təsdiq olunur.

Özəl sektora aid olan obyektlərin layihə-smeta sənədləri, onların müəyyən etdiyi qaydalara müvafiq olaraq təsdiq edilməlidir. Bir qayda olaraq iri obyektlərin layihə-smeta sənədləri çox variantlı olmaqla əlverişli layihələrin seçilməsi və ekspertizadan keçməsindən sonra reallaşdırılmalıdır.

Layihə-smeta sənədlərinin maliyyələşdirilməsi bir qayda olaraq sifarişçinin vəsaiti hesabına həyata keçirilir. Sifarişçi təşkilat baş layihə təşkilatı (layihə bürosu, layihə kontoru və s.) ilə layihələndiriləcək obyekt üzrə müqavilə bağlayır və ixtisaslaşmış işlərin layihələndirilməsi üçün digər subbodratçı təşkilatın cəlb edilməsi hüququna malik olur.

Layihə smeta sənədlərində obyektin adı, yerləşəcəyi ərazi, tikintinin növü, gücü, tikintinin inşa müddəti, obyektin dəyəri, o cümlədən tikinti-quraşdırma işlərinin dəyəri, hesablaşına qaydaları və s. əks olunmalıdır.

Müvafiq banklar layihə-smeta sənədlərinin tərtibi işləri yerinə-yetirildikcə onun haqqını ödəyirlər. Bunun üçün banka təqdim edilmiş ödəmə tapşırıqları və ya tələbnamələrinə sifarişçi tərəfindən qəbul olunma aktları əlavə olunur. Maliyyələşdirən bank layihə-smeta sənədlərinin düzgün tərtibinə və müqavilə şərtlərinə əməl edilməsinə ciddi nəzarət etməlidir. Layihə təşkilatları öz tərtib etdikləri layihələr üzrə müəlliflik nəzarəti hüququna malikdirlər. Layihə smeta sənədləri üzrə səmərəli layihə-variantların müqayisəsindən sonra, daha ucuz variantı seçim yolu ilə müəyyən edilir. Səmərəli variant xərclərin məbləğinə müvafiq belə hesablanır:

$$X_i = Md_i + E_n K_i \rightarrow \min.$$

burada,

X_i – variant üzrə xərclərin məbləğini;

Md_i – variant üzrə məhsulun maya dəyərini;

K variant üzrə tələb olunan kapital qoyuluşunu

E_n – normativ üzrə tələb olunan kapital qoyuluşu səmərəliliyini göstərir.

Hesablama nəticəsində daha ucuz başa gələn variant seçilərək tikintisinə başlanır.

Banklar tərəfindən kapital qoyuluşunun maliyyələşdirilməsi müxtəlif forma və ardıcılıqla aparılır. Bu mülkiyyət formasından asılı olmaqla, maliyyələşmə mənbələri nəzərə alınmaqla həyata keçirilir. Nəzərə almaq lazımdır ki, mülkiyyət formasından asılı olmayaraq kapital qoyuluşunun maliyyələş-

dirilməsi nağdsız formada. hesabdan-hesaba köçürmə yolu ilə banklar tərəfindən həyata keçirilməlidir.

Dövlət sifarişləri ilə yerinə yetiriləcək obyektlərin maliyyələşdirilməsi üçün nazirlik və ya baş idarələr müvafiq banklara cari il üçün kapital qoyuluşu planı və titullar siyahılarını təqdim etməlidirlər.

Maliyyə Nazirliyi, eləcə də yerli maliyyə təşkilatları cari il üçün dövlət büdcəsi təsdiq edildikdən sonra (müddət müvafiq qaydada müəyyən edilir) cari il üçün müəyyən edilmiş maliyyələşmə məbləği haqqında məlumatı maliyyə planını müvafiq banka təqdim edir.

Sifarişçi təşkilat bundan sonra, maliyyələşdirən banka daxili titullar siyahısını, tikinti üçün bağlanmış podrat müqaviləni, layihə-smeta sənədini və digər tələb edilən sənədləri təqdim etməlidir.

Bank şöbələri təqdim edilmiş bütün sənədləri yoxlamalı, hər hansı uyğunsuzluq olarsa onun aradan qaldırılmasını təmin etdikdən sonra, obyektin maliyyələşdirilməyə götürülməsi haqqında göstəriş verir. Banklar yerinə yetirilmiş işlər üzrə sifarişçi ilə podratçı arasında hesablaşmanı, layihə-smeta sənədlərində müəyyən edilmiş qaydalarda - rüblük yerinə yetirilmiş işlərə görə obyekt tam qurtarıb təhvil verildikdən sonra və ya mərhələlər üzrə həyata keçirə bilər.

Özəl sektora aid olan obyektlərin maliyyələşdirilməsi də banklar tərəfindən nağdsız formada həyata keçirilməlidir. Bankla sifarişçi təşkilat arasında maliyyələşmə şərtləri razılaşdırılmalı, vəsait bank hesabından, podratçı təşkilatın təqdim etdiyi yerinə yetirilmiş işlər üzrə sənədlərə müvafiq olaraq onun hesabına köçürülməlidir. Belə olduqda vergidən yayınma halları tamamilə aradan qaldırılmaqla, bu gün narahatlıq doğuran sözsöhbətlərə son qoyulur.

Tikintinin aparılması formaları və hesablaşmanın təşkili müxtəlif ola bilər. Bir qayda olaraq tikinti işləri iki üsulla aparıla bilər:

- podrat üsulu;
- təsərrüfat üsulu.

Yerinə yetirilən işlərin böyük əksəriyyəti podrat üsulunda aparılır.

Sifarişçi təşkilat layihə smeta sənədlərinə müvafiq işlərin yerinə yetirilməsi üzrə podratçı təşkilatla «podrat müqavilə» bağlayır. Bu müqavilədə tərəflərin hüquq və vəzifələri müəyyən edilir.

Müqaviləyə əsasən sifarişçi təşkilat layihə smeta sənədinin bir nüsxəsini podratçıya təqdim edərək, obyektin tikiləcəyi sahənin icazəsini təmin etməlidir. Sifarişçinin maliyyələşdirən bankda hesabı və müvafiq məbləği olmalıdır. Yerinə yetirilmiş işlər əvvəlcədən müəyyən edilmiş qaydada hesablaşma aparmaq üçün banka təqdim olunur. Sifarişçi təşkilat obyektin tikintisi üzərində texniki nəzarət hüququna malikdir. Podratçı təşkilat müqaviləyə əsasən obyektə vaxtında və keyfiyyətlə tikib sifarişçiyə təhvil verməlidir.

Müxtəlif ixtisaslaşmış işlərin yerinə yetirilməsi üçün podratçı təşkilat subpodratçı təşkilatları dəvət edib, müqavilə ilə bu işləri onlara həvalə edə bilər. Həmin işlərin vaxtında, keyfiyyətlə yerinə yetirilməsinə və hesablaşmanı podratçı təşkilat aparır.

Tərəflər arasında müqavilə şərtlərinin pozulması halları müvafiq qaydada öz həllini tapmalıdır. Nisbətən sadə və kiçik həcmli obyektlərin tikintisi təsərrüfat üsulunda yerinə yetirilə bilər. Bu halda daim fəaliyyətdə olan podratçı təşkilat dəvət edilmədən, işlər sifarişçi təşkilatın öz gücü ilə yerinə yetirilir. Bunun üçün bir çox hallarda sifarişçi təşkilat öz tərkibində «tikinti şöbəsi» və ya «tikinti idarəsi» bölməsi yaradaraq, tikinti üzrə ixtisaslı mühəndis-iş icraçısı ilə əmək müqaviləsi bağlayaraq işə qəbul edir və görülməli işlərə rəhbərliyi, ona həvalə edir. Yerinə yetirilmiş işlərin maya dəyəri nisbətən baha olmaqla, digər texniki-iqtisadi göstəriciləri də podrat üsuluna nisbətən xeyli aşağı olur. Bu ixtisaslı kadrların azlığı, maşın-mexanizmlərin tətbiqinin zəifliyi ilə izah edilir. Həm podrat, həm də təsərrüfat üsulunda yerinə yetirilmiş işlərin maliyyələşdirilməsi banklar vasitəsilə köçürmə qaydasında aparılmalıdır.

§2. Kapital qoyuluşunun uzun və qısa müddətli kreditləşdirilməsi

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində kapital qoyuluşunun maliyyələşdirilməsində uzunmüddətli kreditin rolu artmaqdadır. Bu kreditdən həm istehsal, həm də qeyri istehsal xarakterli obyektlərin maliyyələşdirilməsində istifadə olunur. Uzunmüddətli kredit də digər kreditlər kimi qaytarılmaq, müddətlilik, təminatlı və ödəncilik prinsiplərinə əməl edilməklə verilir.

Kommersiya bankları uzunmüddətli krediti öz vəsaitləri və cəlb etdikləri vəsaitlər hesabına verirlər.

Uzunmüddətli kreditləşmənin rəsmiləşdirilməsi kommersiya bankı tərəfindən müvafiq sənədləri aldıqdan sonra mümkündür. Bu sənədlərə əsasən bankla müştəri arasında kredit müqaviləsi bağlanır.

Bank uzun müddətli krediti stabil maliyyə vəziyyətinə malik olub-ödəmə qabiliyyətli etibarlı müştərilərə verir.

Uzunmüddətli kredit müxtəlif mənbələrdən verilə bilər. Bunlar bankın özünəməxsus vəsaitindən, müştərilərdən cəlb edilmiş vəsaitlərindən, büdcədən ayrılmış dövlət kreditindən, məqsədli proqramları kreditləşdirmək üçün Milli Bankın kredit ehtiyatlarından və s. ibarətdir.

Kapital qoyuluşunun uzunmüddətli və qısamüddətli kreditləşdirilməsi obyektlərin vaxtında tikilib istifadəyə verilməsində böyük əhəmiyyətə malikdir. Qeyd etdiyimiz kimi mülkiyyət münasibətlərinin indiki səviyyəsi və yaxın gələcəkdə bu sahədəki yeniliklər bank kreditinin rolunu daha da artıracaqdır. Maliyyələşmə mənbələri içərisində bank krediti xüsusilə uzunmüddətli bank krediti daha əhəmiyyətli rol oynamaqlıdır. Vəsaitin çatışmadığı indiki vəziyyətdə sifarişçi təşkilat daha çox banka müraciət etməklə kredit vasitəsilə öz tələbatını ödəməyə çalışır. Bu halda kreditə görə faiz stavkası xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Məlum olduğu kimi, kapital qoyuluşu üçün istifadə edilən bank krediti əsasən uzunmüddətli kreditlərdən ibarət olur. Müasir şəraitdə kommersiya bankları birmənalı olaraq qısamüddətli kreditləşməyə daha çox maraq göstərir. Bu halda həm faiz dərəcəsi yüksək olur,

həm də vəsaitin dövretmə sürəti kifayət qədər yüksək olur. Ona görə də uzunmüddətli bank kreditinə görə hökumət müvafiq güzəştlər həyata keçirməlidir. Buraya ixtisaslaşmış bankın yaradılması, dövlət hesabına uzunmüddətli kredit ehtiyatlarının müəyyən edilməsi, bu kreditə görə daha az faiz stavkası müəyyən edilməsi məqsəduyğun hesab edilir.

Bir qayda olaraq sifarişçi təşkilat uzunmüddətli krediti kapital qoyuluşunun maliyyələşdirilməsi mənbəyi kimi istifadə edir. Kapital qoyuluşunun maliyyələşdirilməsində qısamüddətli kredit əsasən podratçı təşkilatlara verilir və bu kredit bilavasitə dövriyyə vəsaitlərinin bərpasına istifadə olunur.

Müasir şəraitdə kapital qoyuluşunun iqtisadi səmərəliliyi müstəsna əhəmiyyəti qeyd olunmalıdır. Nəzərə almaq lazımdır ki, iqtisadi ədəbiyyatda kapital qoyuluşunun mütləq və müqayisəli səmərəliliyini fərqləndirmək tövsiyyə edilir. Kapital qoyuluşunun ümumi (mütləq) səmərəliliyi yeni tikilən obyektlər üzrə, eləcə də ayrı-ayrı tədbirlərin maliyyələşdirilməsi üzrə əldə edilmiş gəlirin istifadə olunmuş kapital qoyuluşuna nisbəti kimi müəyyən edilir. Bunu aşağıdakı kimi yazmaq olar:

$$S_{\text{üm}} = \frac{G}{K_q}$$

burada $S_{\text{üm}}$ - kapital qoyuluşunun ümumi (mütləq) səmərəliliyini;

G - illik gəlirin məbləğini, manatla;

K_q - kapital qoyuluşu məbləğini göstərir.

Kapital qoyuluşunun ümumi (mütləq) səmərəliliyini hesablayarkən vəsaitin geri qayıtma müddəti də hesablanır.

Bu belə yazılır:

$$T_{k/q} = \frac{K_q}{G}$$

burada $T_{k/q}$ - kapital qoyuluşunun geri qayıtma müddətidir – il.

Həm kapital qoyuluşunun ümumi səmərəliliyi, həm də vəsaitin geri qayıtma müddəti əvvəlki illərin göstəriciləri, normativlər, eləcə də qabaqcıl müəssisələrin göstəriciləri ilə müqayisə

edilir. Kapital qoyuluşunun ümumi səmərəliliyi o vaxt qənaətbəxş hesab edilir ki, əldə edilmiş nəticə normativlərdən və əvvəlki illərin göstəricilərindən aşağı olmasın.

Kapital qoyuluşunun müqayisəli səmərəliliyi müxtəlif variantların müqayisəsindən, layihə üzrə əsas parametrlər (obyektin gücü, məhsulun çeşidi, maya dəyəri, tikinti rayonu və s.) gözlənilməklə, daha ucuz başa gələn variantın müəyyən edilməsi ilə başa çatır.

Variantlar üzrə çəkiləcək xərclər (buna çevrilmiş xərclər də deyilir) bütün xərclərin cəmi kimi belə hesablanır:

$$X_i = Md_i + K_{at} \cdot E_n \rightarrow \min$$

burada, X_i - variant üzrə çəkilmiş xərclərin cəmi, manat;

Md_i - məhsul istehsalı üzrə maya dəyərini (cari xərclər);

K_{at} - variant üzrə tələb olunan kapital qoyuluşunu;

E_n - kapital qoyuluşu üzrə normativ səmərəlilik əmsəlidir.

Müqayisə nəticəsində daha az xərclər məcmuu olan variant əlverişli hesab edilərək tikintisi tövsiyə edilir.

Bununla bərabər seçilmiş variant üzrə kapital qoyuluşunun geriqaıtma müddəti də hesablanmalıdır. Burada əsas diqqət tövsiyyə edilən variant üzrə əlavə kapital qoyuluşunun geriqaıtma müddətindən gedir. Bunun üçün aşağıdakı formuladan istifadə olunur:

$$T_{\partial k / q} = \frac{K_{\partial q}}{Md_1 - Md_2}$$

burada, $T_{\partial k / q}$ - variant üzrə tələb olunan əlavə kapital qoyuluşunun geriqaıtma müddətini, il;

$K_{\partial q}$ - əlavə kapital qoyuluşunu, manat;

$Md_1 - Md_2$ - variantlar üzrə maya dəyəri fərqləridir.

Kapital qoyuluşunun ümumi (mütləq) və müqayisəli səmərəliliyi əvvəlki illərin göstəriciləri və normativlər əsasında hesablanır. Bu onunla izah edilir ki, vəsaitin xərclənməsi və buna müvafiq əldə edilən gəlir vaxt etibarını ilə üst-üstə düşmür və onları eyni vaxtda təhlil edib düzgün nəticə əldə etmək mümkün deyildir. Lakin kapital qoyuluşu fasiləsiz proses olduğu üçün əvvəlki illərini göstəriciləri və normativdən istifadə etmək daha məqsədəuyğun hesab edilir.

MÖVZU 9. BANK MENECMENTİ VƏ MARKETİNQİ

§ 1. Bank menecmenti

Menecment – daha səmərəli təşkil və idarə etmə haqqında elmdir. Bank menecmenti dedikdə makro və mikro iqtisadi nailiyyətlərin əldə edilməsi məqsədi ilə kredit resurslarının fasiləsiz hərəkətinin təmin edilməsi üçün müvafiq strukturlar tərəfindən həyata keçirilən idarə etmə tədbirləri sistemi başa düşülür.

Menecmentin əsasını insan amili təşkil edir. Onlar öz işini dərinlən bilməli, öz işini və kollektivin fəaliyyətini təşkil etməyi bacarmalı və kollektivin yaradıcı fəaliyyətinin təşkilinə maraqlı olmalıdır.

Menecment istehsalın səmərəliliyinin yüksəldilməsinin vacib elementlərindən biridir.

Menecmentin əsas məqsədi -- daha səmərəli, münasib, idarəetmə sisteminin tətbiqi nəticəsində mənfəət əldə etməkdir.

Bank menecmenti bu baxımdan əsasən iki istiqamətdə fəaliyyət göstərir. Hər şeydən əvvəl bankın iqtisadçısı bankın müştərilərində menecment işinin təşkili səviyyəsini qiymətləndirməyi bacarmalıdır. Belə ki, müəssisələrin maliyyə möhkəmliyi və yüksək kredit qabiliyyətliliyi menecment işinin təşkilindən asılıdır.

Digər tərəfdən banklar onların qarşılarında duran vəzifələrin səmərəli həlli üçün özünün menecmentinə diqqəti artırmalıdır.

Kommersiya bankları fiziki və hüquqi şəxslərin sərbəst pul vəsaitlərini ödəməlik əsasında cəlb etməklə yanaşı borc vəsaitlərinə ehtiyacı olan dövlət müəssisələrinin, səhmdar cəmiyyətlərinin, fərdi şəxslərin ehtiyaclarını ödəyirlər. Deməli banklar həm vəsaitlərini cəlb etdikləri fiziki və hüquqi şəxslər qarşısında vəsaitlərin etibarlı mühafizəçisi kimi, həm də öz müştərilərinin qarşısında onların ehtiyaclarının ödənilməsi istiqamətində məsuliyyət daşıyırlar.

Bank menecmenti əsasən aşağıdakı amillərə görə qiymətləndirilir:

- kəmiyyət və keyfiyyət;
- obyektiv və subyektiv;
- formal və qeyri formal.

Kəmiyyət göstəriciləri bank fəaliyyətinin bütün istiqamətlərinə şamil edilir. Bank menecmentini qiymətləndirən kəmiyyət göstəricilərinə: bankın kapitalının həcmi; təsisçilərin sayı; aktiv və passiv əməliyyatların sayı; müştərilərin sayı; bankın şəbəkəsi; müxbir münasibətləri; bank məhsullarının sayı və s. daxildir.

Keyfiyyət göstəricilərini əsasən üç qrupa bölmək olar.

Birinci qrupa kredit peşəkarlığı baxımından bankın gəlirləri və xərclərini müəyyən edən göstəricilər daxildir. Buraya; bank kapitalının yetərliyi; aktivlərin keyfiyyəti; mənfəətlilik; likvidlik; əməliyyatların yerinə yetirilmə sürəti; bank xidmətlərinin komplektliliyi; bank müştərilərinin bank xidmətlərindən razılıq səviyyəsi və s. aid edilir.

İkinci qrupa bank işçilərinin peşəkarlıq səviyyəsi; üçüncü qrupa isə sosial göstəricilər; işçilərin əməyə münasibəti; işçilərin o cümlədən rəhbərin peşəkarlığı, işə vicdanla yanaşması; sosial problemlərin həlli bacarığı, ən başlıcası isə mükafatlandırılma işinin işçilərin peşəkarlığı, iş məsuliyyətli münasibəti və s. ilə uyğun aparılması da daxildir.

Sosial göstəricilər kollektiv üzvlərinin peşəkarlıq hazırlıq səviyyəsini, onların əməyə münasibətini, sosial problemlərin həlli səviyyəsini xarakterizə edir.

Bank menecmenti əsasən iki sferanı əhatə edir. Birinci sferaya bankın səlahiyyətləri çərçivəsi daxilində olan iqtisadi proseslərin təşkili və idarə edilməsi; ikinci sferaya isə bank kollektivinin idarə edilməsi ilə əlaqədar proseslər daxildir.

Bank idarəçiliyinin əsas istiqamətlərindən biri bank siyasətinin müəyyən edilməsidir.

Bank siyasətinə: kredit, depozit, qiymət, investisiya, risk, girov, problemlə kreditlərlə iş, likvidliyə riayət edilmə və cəzalar siyasəti daxildir.

Bank siyasəti onun perspektivi və fəaliyyət istiqamətini müəyyənləşdirir və bu siyasət planlaşma prosesində formalaşır.

Bank fəaliyyətinin təmin edilməsinin əsas amili onun resurs bazasıdır. Ona görə də bankın passiv əməliyyatlarının idarə edilməsi bank menecmentinin əsas istiqamətlərindən biridir. Ona görə də banklar bu sahədə öz vəzifələrini müəyyənləşdirirlər. Bu idarəçilik əsasən aşağıdakı istiqamətləri əhatə edir:

1. Banka gəlir gətirməyən resursların cəlb edilməsinə yol verməmək;

2. Aktiv əməliyyatların inkişafı və müştərilər qarşısında götürdüyü öhdəliklərin yerinə yetirilməsi üçün zəruri kredit resursları axtarıb tapmaq;

3. «ucuz» kredit resursları axtarıb tapmaq;

4. yaranması baxımından «şübhəli» bilinən resursları təhlil etmək və onları banka cəlb etməmək

5. maksimum dərəcədə sabit kredit resursu axtarıb cəlb etmək və s.

Bank fəaliyyətində əsas istiqamətlərdən biri də cəlb olunmuş resursların yerləşdirilməsi - aktiv əməliyyatlarıdır. Bu əməliyyatlar nəticəsində bankın gəlirləri formalaşır. Aktiv əməliyyatlara: kreditləşmə, investisiya, faktoring, lizinq, trast və s. əməliyyatlar aiddir.

Aktivlərin idarə olunması bank menecmentinin əsas istiqamətlərindən biridir. Aktivlərin idarə olunması prosesində əsas vəzifə kimi bankın balansının likvidliyinin və onun mənfəətli fəaliyyətinin təmin edilməsi məsələləri həll edilir. Bankın aktiv əməliyyatları eyni dərəcədə mənfəət gətirmədiyinə və müxtəlif risk dərəcəsinə malik olduqlarına görə bank onlara fərqli yanaşmalıdır.

Bank menecmentinin əsas istiqamətlərinə; bankın xüsusi vəsaitlərinin; bankın rentabelli fəaliyyətinin; risklərin, əmək kollektivinin, gəlirlərin və xərclərin idarə edilməsi də daxildir.

§2. Bank marketinqi

Müvafiq bank siyasətinin formalaşması prosesində bankların yerinə yetirdikləri analitik fəaliyyətin tərkib hissələrindən biri də marketinq fəaliyyətidir.

Bank fəaliyyətində **marketinq** banklar arasındakı və banklar ilə qeyri bank kredit təşkilatları arasında mövcud olan və getdikcə şiddətlənən rəqabət ilə əlaqədardır. Hal hazırda sığorta, broker, trastr, əmanət kompaniyaları fondları, ticarət sənaye korporasiyaları və s. bank fəaliyyətinə müdaxilə edirlər. Banklar bu rəqabətə tab gətirmək və qalib çıxmaq üçün yeni növ xidmət növlərindən, xidmət mədəniyyətinin yüksəldilməsindən və s. metodlardan istifadə edirlər. Rəqabətə tab gətirmək məqsədi ilə iri kommersiya banklarında marketinq bölməsi yaradılır və fəaliyyət göstərir.

Bank işində marketinq fəaliyyəti: bazarda bank xidmətlərinə tələb və təklifin təhlili; müxtəlif bank xidmətlərinə ehtiyacın öyrənilməsi; həmən bankın mövqeyinin müəyyən edilməsi; müxtəlif banklarla müvafiq əməliyyatların aparılmasına məsrəf normalarının müqayisəsi və s. ilə əlaqədardır.

Marketinq bölməsi: yeni müştərilər ilə əlaqə yaratmaq, işgüzar fəaliyyətin inkişafı, yeni bank xidmətlərinin tətbiqi ilə əlaqədar analitik işlərin aparılması, bazarın vəziyyətinin öyrənilməsi; bank rəhbərləri üçün idarəçilik istiqamətləri üzrə tövsiyələr hazırlamaq, marketinq planını işləyib hazırlamaq və s. ilə məşğul olur.

Kommersiya bankları ənənəvi: depozit, kreditləşmə, hesablaşma əməliyyatları ilə yanaşı faktoring, lizing, trast, məsləhətvermə, informasiya və xarakterli işləri də yerinə yetirirlər.

Bank xidmətləri bazarda kommersiya banklarının marketinq fəaliyyəti iki formada: fiziki və hüquqi şəxslərin sərbəst pul vəsaitlərinin cəlb edilməsi və onların yerləşdirilməsi formalarında aparılır.

Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, bank xidmətlərinin bazarda satışı və müştəri uğrunda mübarizəsi bir sıra xidmətlərin qiyməti; xidmət səviyyəsi; rəqiblərə nisbətən yeni növ

xidmətlərin və ya keyfiyyəti yüksəldilmiş mövcud xidmətlərin göstərilməsi və s. İstiqamətlərdə aparılır.

Marketinq fəaliyyətində banklar; müştəri ilə ünsüyyət; rentabelli fəaliyyət, səhmdarların dividendlə təmin edilməsi; cəmiyyət xidmətlər üzrə və digər bankda olduğundan üstünlük verilməsi, bank xidmətlərinin reallaşdırılmasında bank işçilərinin maddi marağının artırılması və s. metodlardan istifadə edirlər.

Mal və xidmətlər bazarının təhlili zamanı bazar siqmenti anlayışından - yəni bazarın hissələrə bölünməsindən istifadə edilir. Bu baxımdan adətən bank xidmətləri bazarı coğrafi təqdim olunan xidmət növləri, müştəri qrupları üzrə seqmentləşdirilir.

Coğrafi seqmentləşmə vahidi kimi: ölkələr iqtisadi rayonlar, şəhərlər və şəhər ətrafı, şəhərlərin mikrarayonları və s. qəbul edilir.

Coğrafi seqmentləşmədən müəssisələrin və fiziki şəxslərin bazarının öyrənilməsində istifadə olunur. **Bank xidmətləri** baxımından seqmentləşmə: depozit, kreditləşmə, investisiya fəaliyyəti və digər əsas bank əməliyyatları üzrə aparılır.

Müştəri qrupları üzrə seqmentləşmə zamanı bank xidmətləri bazarı: pərakəndə və topdan, müxtəlif banklar bazarı və dövlət və bələdiyyə orqanları və s. bölünür.

Bank xidmətləri bazarının seqmentləşdirilməsində məqsəd bankın bazardakı mövqeyini müəyyənləşdirmək, onun bazarının rəqib bankın bazarı ilə müqayisə edib müvafiq idarəetmə tədbirinin görülməsidir.

Rəqib bankların xidmətlər bazarı haqqında məlumatları bankların çap olunan hesabatlarından, mətbuatdan, televiziya, internet xidmətindən əldə etmək olar. Əldə edilmiş məlumatları bank öz məlumatları ilə müqayisə edərək nəticə çıxarmalıdır.

Bankın marketinq prosesi bir sıra mərhələlərdən ibarətdir:

- istehlakçıların konkret bank xidmətlərinə olan tələbinin öyrənilməsi
- seqmentlər üzrə maliyyə bazarının kompleks tədqiqi;
- marketinqin planlaşdırılması;

- bank inovasiyasının (yeni bank məhsulu) ömür müddətinin planlaşdırılması;

- reklam;

- bankın struktur bölmələrində işin təşkili

Bank xidmətləri bazarının marketinq tədqiqatının son məqsədi müxtəlif segmentlərdə bank xidmətlərinə olan tələbi proqnozlaşdırmaq və onun əsasında bank rəhbərliyi üçün gələcək fəaliyyət istiqamətlərini müəyyənləşdirən təkliflər hazırlamaqdır.

Bank xidmətlərinin müştərilərə çatdırılması və bankın imicinin formalaşmasında marketinq fəaliyyətinin əsas metodlarından biri reklamdır.

Bank xidmətlərinin reallaşmasının həvəsləndirilməsində reklam çox böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bank əməliyyatlarının reklamı bank müştərilərinin artmasına, onun xidmətlərindən geniş istifadəyə gətirib çıxarır.

MÖVZU 10. KOMMERSİYA BANKLARININ MALİYYƏ NƏTİCƏLƏRİ.

Kommersiya banklarının fəaliyyətinin nəticələri onların maliyyə vəziyyətləri ilə müəyyən edilir. Maliyyə nəticələri dedikdə bankın gəlirləri, xərcləri və onların arasındakı fərq kimi müəyyən edilən mənfəət və ya itgilər başa düşülür.

Biznes fəaliyyəti ilə məşğul olan bütün qurumlar kimi banklarda müəyyən xərclər etməklə gəlirlər əldə edirlər.

Bank fəaliyyətindən gələn gəlirlərə daxildir:

- verilmiş kreditlərə görə hesablanmış və alınmış faizlər;

- depozitlərin yerləşdirilməsi üzrə alınan faizlər;

- qiymətli kağızlarla aparılan əməliyyatlardan gələn gəlir;

- qiymətli metallarla aparılan əməliyyatlardan gələn gəlir;

- müştərilərə açılmış hesablar üzrə bankın göstərdiyi xidmətlərə görə komission ödənişlər;

- bankın həyata keçirdiyi faktoring, forfeyting, lizing, trust əməliyyatları üzrə əldə edilən gəlir;

- zəmanət və aksept əməliyyatları üzrə gəlirlər;
- məsləhət, təlimat və ekspert xidmətlərinə görə əldə edilən gəlir;
- əmlak kirayəsi və lazımsız əmlakın satışından gələn gəlir;
- cərimələr, əlavələr və s.

Bank gəlirlərinin yaranma xüsusiyyətlərinə görə iki qrupa bölmək olar; faiz qaydasında əldə edilən gəlir; qeyri faizli gəlirlər.

Faiz qaydasında əldə edilən gəlirlər dedikdə ssuda üzrə hesablanmış və alınmış faizlər başa düşülür. Yerdə qalan gəlirlər isə qeyri faiz gəlirləri qrupuna daxildir.

Hər bir bank yerinə yetirdiyi əməliyyatlardan əldə etdiyi gəlirləri təhlil etməlidir. Təhlil prosesində hər bir gəlir növünün ümumi gəlirlərdə xüsusi çəkisi yəni gəlirlərin quruluşu müəyyən edilir. Təhlil zamanı gəlirlərin quruluşunun dəyişməsinə təsir edə bilən amillər müəyyən edilməlidir.

Kommersiya əməliyyatlarından gəlir səviyyəsinin artmasına aşağıdakı amillər səbəb ola bilər;

- kredit əməliyyatlarından gəlir səviyyəsinin artması
- qeyri kredit əməliyyatlarının gəlirlilik səviyyəsinin artması
- işlək aktivlərin ümumi aktivlərdə xüsusi çəkisinin artması.

Gəlirlərin təhlili zamanı əməliyyat gəlirlərinin ritmik artımı müəyyən edilərsə, bu hal bank fəaliyyətinin peşəkarcasına idarə edilməsinin nəticəsi kimi qiymətləndirilməlidir. Qeyri bank əməliyyatları və sair mənbələr hesabına bankın gəlirlərinin artması isə qeyri qənaətbəxş fəaliyyət kimi qiymətləndirilir.

Banklar tərəfindən aktiv əməliyyatların gəlirlilik səviyyəsinin müəyyən edilməsi üçün aktivlərin orta qalığının 1 manatına düşən gəlir göstəricisindən istifadə edilir.

Kredit əməliyyatlarının gəlirlilik səviyyəsini müəyyən etmək üçün 1 manatlıq kredit qoyuluşuna düşən gəlir göstəricisi hesablanır. Bununda nəticəsində kreditləşmə əməliyyatlarının nə dərəcədə gəlirli olması müəyyən edilir.

Hesablanmış struktur və digər göstəricilər üzrə müəyyən qənaətə gəlmək üçün onlar müvafiq dövrün göstəriciləri ilə müqayisə edilməlidir.

Banklar öz fəaliyyətinin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar müəyyən xərclərdə edirlər. Bu xərclərə daxildir;

- Bank fəaliyyəti ilə əlaqədar xərclər (hesablar üzrə hesablanıb köçürülmüş faizlər; xarici valyuta qiymətli kağızlarla əməliyyatlar üzrə xərclər, əməliyyat xərcləri və s.)

- Bankların təsərrüfat fəaliyyətinin təmin edilib maddi texniki bazasının genişləndirilməsi xərcləri;

- idarə etmə aparatının saxlanılma xərcləri

- bankın xərclərinə daxil edilən vergilər;

- bankın imici ilə əlaqədar xərclər (reklam, marketing, audit xidmətinin ödənilməsi, xüsusi ehtiyat fonduna köçürmələr).

Bankın xərclərinin təhlili işini yüngülləşdirmək məqsədi ilə onlar da iki qrupa bölünür;

- faizlərin ödənilməsi ilə əlaqədar xərclər

- qeyri faiz xərcləri.

Bank sistemində faizlə əlaqədar olan xərclər bank xərclərində nisbətən yüksək xüsusi çəkiyə malikdir. Təbiidir ki, banklar mənfəətli işləmək üçün xərclərin azaldılmasına xüsusəndə xərc maddələrində yüksək xüsusi çəkiyə malik xərclərin azaldılmasına çalışırlar. Lakin bu proses elə aparılmalıdır ki, o bankın fəaliyyətinə xəter yetirməsin.

Kommersiya bankları mütəmadi olaraq öz xərclərini təhlil etməlidirlər. Təhlil zamanı xərc maddələri əvvəlki işlərin müvafiq dövrü ilə müqayisə edilir. Eyni zamanda ayrı-ayrı xərc maddələrinin ümumi xərclərdə xüsusi çəkisi müəyyən edilir. Bu zaman bank fəaliyyəti ilə əlaqədar olmayan xərclərə xüsusi diqqət yetirmək lazımdır. Onların xüsusi çəkisinin artması bankın idarə edilməsində baş verən əyintilərlə əlaqələndirilir və bu xərclərin azaldılmasına çalışmalıdır.

Xərclərin təhlilində I manatlıq aktiv əməliyyatların orta qalığına düşən müxtəlif xərclər; işçilərin saxlanılma xərcləri; bankın təsərrüfat xərcləri; sair xərclər ayrı ayrılıqda hesablanır.

Bu hesablaşmalar aktiv əməliyyatların nə dərəcədə mənfəətli olmasını müəyyən edir.

Bankların mənfəəti gəlirləri ilə xərcləri arasındakı fərq kimi müəyyən edilir. Banklar mənfəətin təhlili zamanı mənfəətin yaranma strukturuna diqqət yetirilir. Bank fəaliyyətindən gəlir əsasən üç qrupa bölünür.

1. Əməliyyat fəaliyyətindən əldə edilən mənfəət
2. Yardımçı fəaliyyətdən gələn mənfəət
3. Sair gəlirlər.

Təhlil işini mənfəətə təsir edən amillər araşdırmalıdır. Bankın sərəncamında qalan mənfəət üç amildən; gəlirlərdən, xərclərdən və büdcəyə ödəniləsi vergilərdən asılıdır.

Bankın mənfəətinin artırılması ehtiyatlarını müəyyənləşdirmək üçün gəlirlərin və xərclərin dəyişilmə səbəbləri araşdırılmalıdır.

Mənfəətin dəyişilməsinin təhlilində əmsal metodundan istifadə edilir və

$$\Theta_m = \frac{\text{İnzibati idarə xərcləri} - \text{sair xərclər}}{\text{Gəlir gətirən aktivlərin orta qalığı}} \times 100$$

Bu əmsal aşağı olduqca bankın mənfəətinin artırılması imkanı artır.

Əmsalın yüksək olması «ucuz» depozitlərin səviyyəsinin yüksəldiyini və yada aktivlərin yüksək mənfəətli riskli əməliyyatlara cəlb edilməsini göstərir.

Kommersiya banklarında mənfəət rüblük fəaliyyətin nəticələrinə görə bölüşdürülür. Son nəticədə yekun olaraq illik bölgü aparılır.

Mənfəət aşağıdakı kimi bölüşdürülür:

1. Balans mənfəətindən büdcəyə vergi və pul əmanətlərinin məcburi sığortası məbləği köçürülür;
2. Vergilər ödənildikdən sonra qalan xalis mənfəətdən;
 - kapital qoyuluşu, işçilərin əmək şəraitini və məişətinin yaxşılaşdırılması üçün yığım fondu yaradılır;

- bank işçilərinin əməyinin stimullaşdırılması üçün istehlak fondu yaradılır;

- bank səhmdarlarına dividendlər verilir.

Göstərilən məqsədlərə mənfəət istifadə edildikdən sonra bankın sərəncamında qalan mənfəətdən bank aşağıdakı xərclərin ödənilməsi üçün istifadə edə bilər.

- bank işçilərinin mükafatlandırılması, maddi yardım, əmək haqqına əlavələr;

- dövlət qeyri büdcə fondlarına köçürmələr

- qeyri dövlət pensiya fonduna və digər sığorta növlərinə köçürmə

- bank işçilərinin istirahəti, müalicəsi və digər tədbirlərinin keçirilməsi

- bank standartlarına dividendlərin ödənişi

- ödəniş vaxtı keçmiş banklar arasına kreditə görə faizlər.

Bank mənfəətinin bir hissəsi bankın ehtiyat fondunun yaradılmasına yönəldilir. Bu məbləğ mənfəətin 5%-dən az olmamalıdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının Milli Bankı haqqında və banklar haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu Bakı 2005
2. Ə. Abbasov, Z. Məmmədov. «Bank işi və elektron bankçılıq» Bakı 2003
3. Bağırov M. M Banklar və bank əməliyyatları. Bakı 2003
4. Beloqlazova Q. «Bankovskoe delo» Moskva 2003
5. Qluşkova N. V. «Bankovskoe delo» Moskva 2005
6. D. Polfreman «Osnovi bankovskoqo dela» Moskva 1996
7. Jukov L. F. «Bankovskoe delo» Moskva 2006.
8. Jarkovskaya Y. R. «Bankovskoe delo» Moskva 2006.
9. Kolesnikov V.İ. «Bankovskoe delo», Moskva, 1999.
10. Lavruşin O. J. «Bankovskoe delo» Moskva 1998.
11. Maslençcnkov Y. S. «Bank partnyor predpriyatiya» Moskva 2000.
12. Peşşanskaya J.V. «Orqanizasiya deyatelnosti kommerçeskoqo banka», Moskva, 2001.
13. Sviridov O. Y. «Bankovskoe delo» Rostov Don 2002
14. Tahirbekov K. R. «Osnovi bankovskoy deyatelnosti» Moskva 2003.
15. Tavasiyev A. M. «Bankovskoe delo» Moskva 2003.
16. Denqi kredit jurnalları 2005 – 2006.